

BIBLIOTEKA
SHTETIT

814-32

692

KOKA

E Panfleta
dhe
përshkrime

GJAR
PERIT

PANO ÇUKA

814-32
C 92

PANO ÇUKA

KOKA E GJARPËRIT...

Pamfleta dhe përshkrime

681

SHTËPIA BOTUESE E LIBRIT POLITIK

KLERIKË E XHELATË

Dikur një karikaturist, duke satirizuar jezuitët, këta spiunë dhe zbatues të verbër të vullnetit të papës, i paraqiti të veshur me raso, me librin e shënjtë në njërën dorë dhe me kërrabën e bariut në tjetrën. Veçse në vend të kokës së njeriut u vuri një kokë ujku me gojë të hapur, ku përpëlitej një qengj që s'kishin mundur ende ta gëlltisnin.

Karikaturë e goditur! Por do të ishte më kuptim-plote po të kishte si deçiturë këtë fjalë të vetme: «Feja». Sepse e tillë është e tërë feja: një ulkojnë e pangopur, sado që mundohet ta mbulojë fizionominë e saj të vërtetë nën lëkurën e qengjit. Dhe, ashtu si ulkonja e përrallës, e cila, për të mashtruar keçërit që t'i hapnin derën, imitoi zërin e nënës së tyre, edhe feja, për të mashtruar viktimat e saj, shpiku një gjuhë tjetër, gjuhën e «shkrimeve të shenjta», të ungjillit e të kuranit, e cila, gjoja, çel rrugën drejt parajsës. Por, në rast se viktimat nuk i bindeshin kësaj gjuhe mashtruese, sepse ndjenin se qëllimi i saj që skllavërimi fizik e shpirtëror i tyre, atëhere patriarkët dhe papët, peshkopët dhe kardinalët, priftërinjtë e murgjët, baballarët e hoxhallarët, turreshin ku-

ndër viktimave, ashtu siç u sul ulkonja e përrallës kundër kecërve.

Dhe ata nuk nguronin të përdornin çdo mjet: që nga helmi ideologjik, për t'i çarmatosur e trullosur të varfërit gjer në vdekjen e llahtarshme mbi turrën e druve. Kjo është një e vërtetë e padiskutueshme historike. Fjalët se gjoja «feja ka si karakteristikë dalluese bindjen dhe jo detyrimin», se Krishti «nuk kërkon ta adhurojnë me dhunë» etj. janë profka, të cilat mund të mashtrojnë vetëm naivët.

Në vitin 391 episkop Theofili dha kushtimin për djegjen e pallatit të famshëm mbretëror të Egjiptit «me gjithë thesarin e librave të tij». Më vonë, patriarku i Aleksandrisë, Kirilli, drejtoi vetë pogromet e egra kundër çifutëve, i zboi nga qyteti dhe grabiti gjithë pasurinë e tyre. (Ç'ndryshim kishin këta klerikë nga Atilët e Neronët dhe nga Aihmanët e ditëve tona?). Në atë kohë bashibozukët e Theofilit vranë matematicienen dhe filozofen Ipatja, të përmendur për gjenialitetin dhe bukurinë e saj, duke e copëtuar atë dhe duke i shpërndarë copat nëpër rrugë. Mos vallë të gjitha këto u bënë për të dëshmuar se feja përdor «kryesisht bindjen»?

Disa vjet më vonë u gjetën zorrët e Nestorit, të hedhura në kanal in e ujërave të zeza. Pse? Sepse kishite guxuar ta quante Shën Marinë jo hyjë lindëse, por, thjeshtë, krishtlindëse, d.mm.th. nënë e një njeriu. Klerikët u munduan ta mbulonin këtë masakër, duke ja atribuar një çudie, ashtu siç bëjnë për afërisht fashistët, të cilët i masakrojnë kundërshtarët politikë nëpër bodrumet e policisë dhe njoftojnë se «vrasin veten». (Metodë e vjetër kjo e zhdukjes së kundërshtarëve në mënyrë misterioze. Duket se perëndia e

urtë, që kur e krijoi njeriun, mendoi edhe mënyrën e zhdukjes së tij. «Librat e shenjtë» përmendin disa shembuj të tillë). Por le të pranojmë për një çast se i zëmë besë përrallës klerikale se gjoja engjëlli i perëndisë masakroi Nestorin dhe se «u derdhën të gjitha zorrët e tij në nevojtores». Lind pyetja: «Mos vallë «qengji i perëndisë», «i plotfuqishmi» dhe «i plotmëshirueshmi» Krisht dërgoi engjëllin katil për të ngulur thikën e mprehur në barkun e viktimës që të tregonte se «nuk pretendon ta adhurojnë me anën e dhunës?»

A ka njeri që të mos i ngjethet mishtë kur dëgjon krimet që kanë kryer, në emër të Krishtit, papët, «bishat me fytyrë njeriu»? Në qoftë se do të rreshtoheshin kriminelët më të pashpirt, ata, padyshim, do të zinin vendin e parë.

Në emër të Krishtit, nën drejtimin e drejtpërdrejtë të papës, me bekimin e tij, u organizuan kryqëzatat famëkeqe. U nisën trupat e çifligarëve të Evropës Perëndimore për të çliruar, gjoja, varrin e shenjtë, që s'ka ekzistuar kurrë, kurse, në të vërtetë, ata u turrrën për të shkelur toka të huaja, për të grabitur pasuritë, për t'i kthyer banorët e atyre vendeve në skllëvër... Ata hapën varre të vërteta të panumërta për viktimat e barbarizmit të tyre të shfrenuar.

Ata u futën në Jerusalem dhe vranë në masë muslimanët, duke përfshirë gra e fëmijë. (Mbase me gjakun e tyre duhej të vaditej «varri i shpëtimtarit!») Dhe e ndalën masakrën vetëm sa për t'u falur në «varrin e shenjtë», si të krishterë të mirë dhe, përsëri, filluan më me tërbim vrasjet e plaçkitjet, sepse, siç duket, morën forca të reja nga të falurit.

Në emër të Krishtit bashibozukët e Papës Inocenti III më 1208 shkretuan plotësisht territorin e lulëzuar të Francës Jugore, duke shfarosur qytete të tëra. Dhe përfaqësuesit e tij të «shenjtë» deklarorin qetë: «Vrajini që të gjithë. Perëndia do të zgjedhë njerëzit e saj në botën tjetër».

Në emër të Krishtit, kisha krijoi inkuzicionin. Dhe mjerë ai që akuzohej si heretik, si antikrisht, (gjë që mund ta bënte fare lehtë çdo prift po t'i prishej pak qejfi nga ndonjëri). Fati i tij ishte i përcaktuar: tortura të egra në bodrumet e gestapove fetare dhe, më në fund, dënimi me vdekje. Veçse, pas këtij dënimi, inkuzitorët tregonin gjithë «shenjtërinë» dhe «mëshirën» e tyre. Nga «dhemshuria» për të dënuarit, porositnin xhelatët t'i vrisnin «pa derdhur gjak». Dhe xhelatët — edhe ata të krishterë të mëshirshëm — i digjnin së gjalli ose i mbytnin. (Ç'zemërgjerësi! E ngjajshme me atë të hitlerianëve që i mbytnin njerëzit në dhomat e gazit dhe me atë të amerikanëve që i vdesin në karriget elektrike!). Kështu, me anën e këtyre mënyrave të... krishtere, gjetën vdekjen — sipas të dhënave jo të plota — mbi 12 milion njerëz që u cilësuan si të pabesë, të cilët, megjithatë, pas vdekjes mund të bëheshin besimtarë të flaktë dhe të shkonin në parajsë në qoftë se të afërmit do të blinin indulgjenca për faljen e mëkateve edhe sikur këto indulgjenca t'i shisnin vetë papët që kishin dhënë dënimet me vdekje.

Por, mundet vallë të numërohen gjithë ato krimet që kanë kryer ato «bisha me fytyrë njeriu»? Sic ka thënë Volteri, «fanatizmi fetar ka shkaktuar aq shumë krime sa nuk kanë shkaktuar ndeshjet më

gjigande». Ato duar, të cilat aq qetë preknin meshën në dhiskun e shenjtë, që shkoqitnin ritmikisht tepiet, ishin të përlyera me gjakun e viktimave të pafajshme. A nuk pikonin gjak duart e papëve dhe të patriarkëve që firmosnin urdhërat për masakrimin e kundërshtarëve me të njëjtën gjakftohtësi që firmosnin edhe mesazhet kishëtare? A nuk i zhyti dhespoti grek Fotios duart e tij të «shenjta» në gjakun e patriotëve shqiptarë që i therrën andartët grekë me urdhërin dhe bekimin e tij? Mos vallë rasot e qëndisura me ar dhe «kërraba e bariut» e penguan dhespotin tjetër, të «shenjtin» Spiridon, të përdorte thikën e xhelatit me të njëjtën lehtësi që përdorte «lulgën e kungimit» kur, i shtyrë nga shovinizmi i shfrenuar, u sul me mercenarë të tjerë, kasapë njerëzish, kundër grave e fëmijëve të papërkulur të vendit tonë?

Të gjitha mjetet, deri në ato më barbaret, i përdori pa ngurim feja për të realizuar qëllimet e saj dhe për t'u shërbyer sa më mirë e sa më me sukses të pasurve, sunduesve, sepse, siç thoshte Gorki, «nuk ka diktator që të mos jetë mbështetur te kisha dhe nuk ka fe, që të mos i ketë shërbyer diktaturës së të pasurve kundër popullit punonjës». «Feja, — shkruante më 1931 edhe «Zani i Naltë», organ i komunitetit musliman, — asht një polic, një dedektiv, që din çdo fshehtësi të brendshme dhe të jashtme të njeriut. Feja asht një fuqi ekzekutive që shëtit në qytet, në katund, në male e fusha së bashku me njeriun; flen e bije me të dhe asht gadi kurdoherë të kryejë detyrën e vet në ato vende ku nuk mund të arrijë dora e fuqisë qeveritare».

«Dridhuni, pra, o njerëz! Mos ju gënjejë mendja

se do të shpëtoni. Atje ku nuk mund të futet qeveria, futem unë, feja, që e ndihmoj atë.»

Kështu bashkëpunonin klerikët e xhelatët që të bënin njerëzit «një kope të urtë, që shtrin e bindur kurrizin nën gërshërët e qethësit».

Po marrim një shembull tjetër nga historia:

Njëmbëdhjetë shekuj më parë, perandori frëng Karl, shfarosësi i njerëzve dhe qyteteve të panumërtat, konsideronte krim çdo largim nga dogma e krishtërimit dhe i shkonte në thikë paganët e porsakrishterizuar me dhunë, që guxonin të adhuronin perënditë e tyre të mëparshme. Ndërsa kisha shpallte, nga ana e saj, se «mosbindja ndaj perandorit dhe revolta ndaj tij nuk ishin vetëm tradhëti, por edhe një mëkatë, të cilën e dënon perëndia». (Mos vallë edhe vendimin për vrasjen e 4500 saksonëve, që zbatoi Karli, e mori «gjykatësi i lartë», perëndia, i ulur këmbëkryq si pasha mbi ndonjë shilte, nën ndonjë hije të dendur peme, në çiflikun e tij — parajsë?)

Po përse të vemi kaq larg? Le të kujtojmë përqafimet e ngrohta të papës me Musolinin. Diktatori famëkeq, me marrëveshje të tilla si konkordati i vitit 1929, e pranonte «fronin e shenjtë» si pronar dhe sundimtar absolut në Vatikan dhe i dha atij me qindra milionë lireta, duke e përjashtuar nga çdo lloj takse. (E ç'taksë të paguanin «etërit e shenjtë»? Leri të shkretët të hanë një copë bukë! Taksa le të paguajnë të varfërit; ata, të paktën, janë mësuar të jenë të urit!) Dhe milionat e lretave lindën miliona të tjera, — një lindje me të vërtetë e begatshme, e çuditshme! Brenda 40 vjetëve — siç e pohoi një nga ministrat italianë të financave, — ato nga një miliard e ca u bënë 100 miliardë. (E ç'janë 100 miliardë për një

përfaqësues të zotit në tokë? Ore, ndonjëherë bëhemi edhe ne të çuditshëm. Mos duam vallë që të shohim të shkretët «etërit e shenjtë» të ndërën dorë për lëmshë?) Por, ama, edhe «etërit e shenjtë» nuk i harruan të mirat. (Je në vete, si do t'i harronin?!) Ata, «etërit e shenjtë», duke mbajtur në njërën dorë ungjillin dhe në tjetrën thikën e xhelatit, të fshehur nën veladon, bekonin trupat fashiste që sulleshin si bisha kundër vendeve të tjera për t'i nënshtruar.

Le të kujtojmë, pastaj, papën e parafundit, Joannin XXIII, që me një cinizëm jo të rrallë për papët, shpallte troç se «nuk mund të ekzistojë paqe në botë, në rast se të gjithë njerëzit nuk do të bashkoheshin me zotin në të vetmin sistem shoqëror që ai pëlqen dhe që është kapitalizmi». Me fjalë të tjera: «Njerëz, që u çliruat nga kapitalizmi, ju mori lumi, u bëtë komunistë heretikë. Ndërnj përsëri duart për t'u kaluar prangat që të shpëtoni. Ndërsa ju, që i keni prangat, mos u revoltoni. Jeni të zgjedhurit e përndisë! Ju do të trashëgoni mbretërinë qiellore»

Sunduesit i ngulnin popullit thikën deri në kockë. Në vitet e luftës e shtynin atë si kope, në kasaphanë, për interesat e tyre grabitqare. Në vitet e «paqes» e shfarrosnin me punën e rëndë, me shfrytëzimin dhe taksat të mëdha. Ndërsa për shërbyesit e kishës... s'ndodhte asgjë. Prandaj ata, me ndërgjegje të qetë, si të krishterë të mirë, predikonin: «T'i lutemi përëndisë për çdo gjendje të njerëzve. T'i lutemi në radhë të parë për episkopët e kishës dhe klerin; pastaj për mbretin, për hegjemonët dhe të pasurit». sepse kështu, sipas apostullit Pavël, «do të kalojmë një jetë të qetë, pa telashe, tërë besim dhe thjeshtësi,

dhe kjo është e mirë dhe e pranueshme për shpëtimtarin tonë - perëndinë». Le të të vrasin, pra, o i krisherë, mbretërit, hegjemonët, të pasurit. Le të të shfarosin me anë të urisë. Ti falënderoji, se ata të hapin rrugën për në parajsë! Lutju perëndisë që të të falë jetë të gjatë me qëllim që të mos të të lënë në mes të udhës!

Kështu, pra, feja u ka shërbyer të pasurve, cilëtdo që të ishin ata. Themi cilëtdo, sepse feja ka ruajtur të pasurit me të vërtetë si një qen stani, veçse me një ndryshim: nuk shquhej aspak për besnikëri. Nuk mund të bënte, nuk mund të qëndronte pa u shërbyer zotërinjve, por s'i bëhej vonë në se sot ishin këta dhe nesër vinin të tjerë. Në këtë drejtim ajo i ngjan një kafshe tjetër: kameleonit.

Ja një qyfyfyr që ndodhi shekullin e kaluar në Greqi. Kur dikush qëlloi pa sukses mbretëreshën Amalia, në katedralen u vendos konizma e Shën... Shpëtimtarit, i cili «shpëtoi» nga plumbi «mbretëreshën e panjollosur, të papërlyer, të dlirtë...», siç e quante atëhere Amalinë metropoliti i shenjtë. Por ç't'i bësh që një ditë u përmbys mbretëria dhe mbretëresha, së bashku me burrin e saj të shurdhër, mblodhën rangallet dhe ikën nga sytë këmbët. Atëhere priftërinjtë, pa humbur kohë, ulën Shën Shpëtimtarin dhe ngritën Shën... Çlirimin sepse, siç thanë, u çlirua toka e atdheut nga... tiranët.

Një metamorfozë vërtet e çuditshme, por e zakonshme për klerin.

Nëpër kisha këndodheshin lutje për mbretërit e mbretëreshat. Por në qoftë se sot i luteshin perëndisë për këtë mbret apo mbretëreshë, nesër, kur ata përmbyseshin, në gojën e priftërinjve ai nga i ma-

dhërishëm bëhej i mallëkuar dhe idiot, dhe ajo nga e papërlyer dhe e dlirtë bëhej e përdalë dhe e pacipë. Po ata priftërinj i thurnin lavdi dhe i uronin jetë të gjatë një mbreti e sundimtari tjetër, të cilin deri dje e mallëkonin si mëkatar dhe pjellë nepërke...

Në vendet që binin në robëri ishin shërbyesit e fesë të parët që përkuleshin në mënyrë servile para pushtuesit. Për këtë s'ka nevojë të kthehemi në thellësitë e shekujve. Mjafton që të shfletojmë historinë dramatike të vendit tonë në vitet e pushtimit fashist. Në kohën kur trupat fashiste shkelën tokën tonë të shenjtë, të vaditur me gjakun e martirëve të lirisë, agjenti i Vatikanit, Patër Andon Arapi, çirrej duke bërtitur: «Çdo gjë që bëme deri tani nuk vajti dëm, veçse duhet të punojmë më shumë në të ardhmen». Në kohën kur Shkodra kryengritëse i priti pushtuesit me armë në dorë, siç ka ditur populli ynë të presë në shekuj çdo pushtues, priftërinjtë katolikë mbetën në kabanore, duke u rënë pa pushim kabanave për të përshëndetur ardhjen e italianëve, ndërsa krerët muslimanë nxitonin t'i parashtronin «Madhërisë së Tij Viktor Emanuelit III! urimet më të mira, të përzemërta për personën Auguste... e të familjes Mbretërore Perandorake, për të mirën e kombit të madh e glorioz italian dhe të dinastisë së vjetër e famëplot Savoja». (Ç'zhytje e thellë në llumin e tradhëtisë!)

Edhe kur mbreti xhuxhmaxhuxh guxoi të vizitonte Shqipërinë, i rrethuar nga këmishëzinj dhe karabinierë të panumërt, jerarkët e «shenjtë» veshën me nxitim mitrat, rasot, velladot, çallmat dhe rendën të parët të përkulnin kokën në shenjë nderimi para perandorit. Ata i mësonin besimtarët të bëheshin

«bij të fashizmit». «Kështu — predikonte kryetari i komunitetit musliman — çdo musliman dhe muslimane bëhen të denjë për të merituar emrin krenar të shqiptarit. Qëndroni, bijtë e mi, në mënyrë që mbreti perandori ynë i dashur dhe Duçëja të ndjejnë krenari për ju».

Hanin dhe pinin krerët e klerit me jerarkët e fashizmit në banketet e përzemërta dhe frymëzoheshin nga zemërgjerësia dhe delikatesa e tyre, siç shkruante më 1943 revista klerike «Jeta kristiane» me rastin e vizitës që kryepeshkopi Kristofor Kisi i bëri «madhërisë së tij» mëkëmbësit të mbretit (kur i parashtrori këtij të fundit «në emër të të krishterëve të Shqipërisë përshëndetjet më të ngrohta dhe uringjet për detyrën e lartë që ju besua nga Augusti ynë».)

Dhe kur Italia fashiste kapitulloi, klerikët nuk e humbën toruan. Veshën përsëri një maskë tjetër dhe, me ato nënqeshjet jezuite që karakterizojnë «shërbëtorët» e zotit, vrapuan të përkulnin kokën përpara pushtuesve të rinj nazistë, duke e konsideruar edhe këtë metamorfozë të re si krejt të natyreshme, (mbase të frymëzuar edhe nga zoti vetë!) Ata që dikur i luteshin zotit për Zogun dhe që kur erdhën italianët e mallëkonin dhe luteshin për ata, kur kalit italian i ranë thojtë, para se të mbushte të «tratat», ata, klerikët, filluan të tundnin kubetë e kishave e të xhamive me lutjet kumbuese për pushtuesit e rinj (dhe... të fundit), të frymëzohen prej «faktorit gjerman», i cili, siç porosiste Mark Gjon Marku, duhej të ishte «pika e nisjes e të tana premisave tona». Dhe kur edhe ky faktor s'vlente më asnjë grosh, ata filluan t'i luteshin zotit t'u sillte zotërinj të rinj — çorbë ja bënë mendjen edhe atij të shkretit! —

Por ky akt i fundit i tradhëtisë u mbyll shpejt. Zotërinjtë e rinj që gatiteshin të gëlltitnin këtë vend mbetën me gisht në gojë dhe klerikët reaksionarë me prangat në duar, si kriminelë.

Natyrisht, këta krerë të feve dhe sekteve të ndryshme nuk përfaqësonin tjetër njeri përveç vetes së tyre. Ky vend ka një popull krenar, të cilin nuk e ka përkulur as dhuna fashiste dhe as intriga fetare. Ishte ky popull që, në kohën kur mashtruesit dhe tradhëtarët e veshur me raso përkuleshin para mbretit, nxori nga gjiri i tij patriotin Vasil Laçi që zbrazi kundër mbretit revolverin si të zbraste urrejtjen përvëluese të të gjithë popullit. Në kohën kur kryepeshkopi Kisi përshëndeste mëkëmbësin e ri, ky i fundit ndjente fronin e tij të kërciste nga bataretë e pushkëve që oshëtinin maleve, nga tërmeti i demonstratave që trondisnin qytetet tona. Në kohën kur kreu i komunitetit musliman ftonte besimtarët të shprehnin besnikërinë dhe dashurinë si dy, «diamante me shkëlqim të paarritshëm për kurorën mbetërore», revolucionarët e zhytën këtë kurorë më thellë në baltë, duke i qëndruar besnikë atdheut dhe partisë.

Pushtuesit u shporrën. U shporrën bashkë me ta edhe bashkëpunëtorët vendës. U zbulua tradhëtia dhe fryma kundërrevolucionare e klerit: shpirti i tij u gjend më sterrë nga vetë rasot që vishte. Disa folën vetë, përpara drejtësisë së popullit për shpirtin e tyre të zi: «Para se të okupohej Shqipëria prej Italisë, — deponoi Imzot Gjergj Volaj, — kleri katolik propagandonte për imperializmin italian, duke folur mirë për këtë. Nga viti 1934, përpara se flota italiane të vinte në Durrës, kleri katolik, i cili ja kishte filluar

punës për të përgatitur terrenin në popull për imperializmin italian, filloi një aktivitet më të madh, duke nxitur famullitarët që në takime të ndryshme të bënin sa më shumë agjitacion në popull dhe të përgatisnin terrenin». Ndërsa Patër Andon Arapi tha: «Gjermanët nuk i kam konsiderue okupatorë».

Populli e njohu mirë fenë dhe i vuri asaj fshesën një herë e përgjithmonë, ashtu siç bëri me çdo gjë të kalbur e të ndyrë.

Fizionomia reaksionare, antipopullore, antishken-core, obskurantiste, tradhëtare e policore e fesë — e çdo feje — duket edhe sot më së miri në vendet kapitaliste dhe në vendet ku revizionistët, duke tradhëtuar revolucionin, i kanë lënë asaj fushë të lirë.

Ç'rol luan, p.sh., feja në SHBA? Luan rolin e shërbëtorit të borgjezisë, e shtypësit të popullit. Mbi 300 mijë kisha dhe vakëfe dhe qindra mijëra klerikë ushqejnë pak e nga pak me helmin e tyre masat punonjëse. Kur amerikanin e thërresin nën armë, i japin si dhuratë, së bashku me gjëra të tjera, edhe një libër lutjesh, i cili fillon kështu: «Duaje perëndinë dhe shërbimin ushtarak». Priftërinjtë që shërbejnë në forcat e armatosura janë, siç pranojnë edhe vetë, sytë dhe veshët e oficerëve. Domethënë, as më pak e as më shumë, ata janë agjentë të tyre. «Oficerët — predikojnë priftërinjtë — kërkojnë disiplinë ndaj pushtetit që buron nga zoti, prandaj sillu ndaj oficerit ashtu si ndaj përfaqësuesit të perëndisë». Pra, këtë pushtet «të dërguar nga zoti» — pushtetin e kapitalit — mbrojnë ushtarët amerikanë që dërgohen për agresion në vende të ndryshme. Veçse popujt dinë të flasin një gjuhë tjetër: gjuhën e luftës kundër armiqve të tyre, pavarësisht nga armët që disponojnë dhe

nga priftërinjtë që i... bekojnë. Në këtë mënyrë, anijet që sjellin në këto vende ushtarë amerikanë, ngarkohen me thasë najloni, mbushur me koskat e agresorëve... Në këto raste priftërinjtë, murmurisin mbi këto thasë najloni — korrja fatale e të mbjellave imperialiste — bekime të tjera për t'u dhënë të vrarëve ndonjë qoshe të vogël në... parajsë (!)

Nga të tillë gangsterë mund të presësh çdo gjë

DISA NGA NDIJËSITË...

Eshtë një proverb që thotë: «Qelbësirat bien erë, qofshin dhe të mbuluara». Kështu ndodhte me ndyrësitë që kryente kleri e që mudohej t'i mbulonte me rasot e «shenjta», me metanirat e thella, me lutjet, me kërcënimet; kryesisht me kërcënimet. Sepse ç'ishte tjetër feja përveç se një shpatë e mprehtë, gati për të rënë mbi kokat e ulura të skllëverve e të munduarve, po të guxonin të ngriheshin kundër zotërinjve?

Dhe mizorët e kësaj bote ishin lënë azatë. Asgjë nuk besonin dhe asgjë nuk respektonin nga sa predikonin me zë të lartë. Të gjithë i bënin fërtele, të gjitha i shkelnin për interesat, për qejfet e tyre. Dhe sa ndyrësi ka mbuluar rasua që kundërmonte erë timjani dhe që naivët rendnin ta puthnin e të... shpëtonin! Të gjitha, patjetër, s'dilnin në shesh dhe as që mund të dilnin. Feja kishte shumë mjete djallëzore, si gojëzën për të mbyllur çdo gojë, ose, siç thotë dhe psallti, «t'i vinte roje gojës dhe derë si gardh bujëve». Dhe në qoftë se ndonjëri do të guxonte ta hapte e të thoshte të vërtetën, atëhere e mallëkonte, i këpuste gjuhën, e digjte të gjallë. Megjithkëtë e vërteta

nuk u mbyt krejtësisht. Ndyrësitë e klerit nuk u mbuluan të gjitha (vëllime të tëra do të mund të mbusheshin sikur të grumbulloheshin e të përshkruheshin ato). Disa nga këto do t'i përmendim më poshtë.

Naivët, të paditurit, të tremburit nga thika e xhelatit në tokë dhe nga peshoret e xhebrailit në qiell, për shenjtor e mirrin një papë të tillë, siç ishte Joani VII, kur e shikonin nën shkëlqimin e kurorës së artë, duke mbajtur kërrabën e bariut, të zhytur në kundërmimin e timjanit e në dritën e llambadhave të ndezura. Nga ta dinin ata se, kur papa i «shenjtë» kthehej nga kisha luksoze e nga litanitë në dhomat e tij të veçanta të pallatit papal, kyçe me dashnoren e vet, «shtronte në këmbët e saj qilimat e tryezës së shënjtë, bëhej tapë, duke pirë me gotën e shenjtë të kungimit, derisa e vrau bashkëshorti i saj i mashtruar ose... djalli!» siç duan të thonë kronistët. Pamjen e shenjtorit e mirrte Papa Jul III që në mes gotash dhe grash shunguroi kardinal majmunin e tij. Si shenjtor paraqitej edhe Papa Sergji që me «leje të veçantë i lejonte igumenes së Manastirit të Viterfildit, Gjislës së bukur, të kishte gjithmonë të hapur gjoksin e saj të bardhë». Maskën e shenjtorit vishte Papa Leoni IV që në pallatin papal kishte krijuar një manastir grash ku, nën kujdesin e tij atëror, «shenjtëroheshin» virgjëreshat më të zgjedhura të Romës. (I shkreti papë sa i kujdesshëm që na paska qënë! Por ç'bënin më tepër sulltanët me haremet e tyre?)

Të tillë shenjtoreve u shërbejnë nëpër mitropolitë edhe «mbesat e dhespotëve», që, zakonisht, rasisin të bukura, thua se dreqi i bën të tilla për... ngas-

je. Pamjen e shenjtorit merrnin kallogjerët që, sipas Shën Jeronimit, detyronin Shën Marinë të mbronte nga ata virgjreshat «siç ruan vjehrra fanatike nderin e nuses së të birit»...

Feja, që ishte një litar në grykën e të varfërve (duke qenë kështu mburojë e të pasurve), ishte, në të njëjtën kohë, burim fitimesh për «shërbëtorët» e saj dhe, veçanërisht, për ajkën klerike. Metoda nga më të ndryshmet e nga më të djallëzuarat përdornin ata që të siguronin të ardhura sa më të mëdha. Papët shpikën pusullat për faljen e mëkateve. Madje njëri nga ata, Joani XXII, hartoi edhe një tarifë speciale për çmimin e faljes të çdo mëkate: vrasjeje, vjedhjeje, çnderimi, magjie etj...

Dhespotët e priftërinjtë ngjireshin duke thënë se u vunë në shërbim të zotit në qiell për shpëtimin e shpirtrave të kopesë së tij, por, vaj medet po të mos kishte ndokush shpenzimet e vdekjes. Prifti mund të linte edhe të vdekurin pa e varrosur. Ndosh-ta e keni dëgjuar një anekdotë. Dikur një prift hidhte «trisa», duke kaluar nga një varr në tjetrin. Ju afrova një i varfër:

— Uratë, — i tha, — nuk kam të të paguaj por po deshe, hidhe një «trisa» edhe në këtë varr.

Prifti shtrembëroi buzët:

— S'ka gajle, — ju përgjegj. — Varret janë pranë e pranë, kështu që edhe i vdekuri tënd e ka dëgjuar lutjen që i bëra perëndisë.

Por pse të rendim pas anekdotave? Nuk janë të paktë dhespotët e priftërinjtë e dëgjuar, që në pazarllëqe ua kalojnë edhe tregëtarëve më të këqinj të kafshëve. Metropolit i Drinopolit, zoti Gabriel, nga Sifni i ishujve Kikladë — thotë një shënim i vitit

1813 — «njeri me arësim shumë të paktë, i mprehtë në të folur, dembel, grykës, i dashuruar pas verës dhe prishës i madh, deshi të shtonte të drejtat të eparhisë. Martesën e gjeti 60 para dhe e vuri 3 grosh». Disa vjet më vonë, një goxha dhespot, i quajtur Makarios, që jetoi në Greqi, i pakënaqur që për praninë e tij në një varrim u shpërblye me afro tre napolona flori — shumë kjo që një punëtori do t'i duheshin të paktën disa javë për t'i marrë — nuk nguroi të drejtonte një letër «dinjitoze» me anën e së cilës kërkonte «të paguhej denjësisht». Ndërsa në Goranxi, të Dropullit të Poshtëm, Papa Vasili nga Sotira zhvillonte edhe biseda të tilla:

— Dua hakun, biri im!

— Nuk kam tani, uratë, do të ta jap.

— Atëhere më jep lesh.

— S'kam as lesh, uratë.

— Më jep, të paktën, ndonjë kokosh...

A, llogaria është llogari!

Dhe papët, patriarkët, dhespotët, priftërinjtë, ballarët, hoxhallarët përpiqeshin kush e kush të siguronte për vete pjesën më të majme, duke ja rrëmbyer njëri-tjetrit, shpesh edhe duke skërmitur dhëmbët, si qentë në korritë.

A nuk ishte një skërmitje e tillë dhëmbësh — që të përmend vetëm një shembull — shkresa Nr. 13, datë 9 janar 1897, me anën e së cilës metropolit i Gjirokastrës kërkonte shpjegime nga ekonomi i Delvinës, përse për një leje martesë merrnin 25 grosh dhe metropolisë i dërgonin vetëm 10?

Por, ç'them?

Këto skërmitje do të ishin buzëqeshje ledhatare përpara kafshimeve të tërbuara, që, edhe ato, s'kanë

qenë të rralla midis papëve, patriarkëve, dhespotëve, kardinalëve, baballarëve. Sa herë ata i kanë ngulur dhëmbët njëri-tjetrit deri në koskë! Si një shenjë e pashlyeshme e një kafshimi të tillë mbetën edhe rreshtat në f. 90-91 të Kodikut të Delvinës: «Në vitin 1842 u bë peshkop i metropolisë Nikodhimi... ishte shumë koprac dhe shumë herë thoshte se «peshat e Konstandinopolit, fëmijtë e mi, më katandisën në këtë gjendje». Më 1848 e internuan në Malin e Shenjtë se nuk u tregua i aftë të ngopte me të holla Karakazanin». (Ashtu e quanin me tallje klerin e lartë. Këtu është fjala për patriarkun e Stambollit.)

Dhe ndërsa të varfërit, të mashtruarit treteshin e thaheshin, klerikët hanin, pinin e majeshin. Dhe kishte midis tyre llupës të tillë që, sikur të mirrin pjesë në ndonjë konkurs grykësie, si ato që organizohen shpesh në Amerikë, me siguri do të fitonin një vend... nderi (në të vetmet raste që mund të «nderohen» ata). Drekat e darkat e shumë jerarkëve të fesë do t'i kishin zili të gjithë Lukullusët.¹⁾ «Tryezat e tyre — që të flasim me gjuhën e një prifti, të Zef Shllakut, pra të një njeriu shumë mirë të informuar — a don gojë, ç'don gojë; kuleta plot e përplot...»

Dhe prifti, ndonëse me një sarkazmë të fortë, (por që kjo nuk e cenon aspak vërtetësinë e tregimit, se është një sarkazëm e lindur thjesht nga pakënaqësia se s'mund të dëfrejë edhe ai njëlloj), vazhdon:

1) Lucullus (108-58 p. e. s.) strateg romak i famshëm për jetën e tij luksoze, për darkat dhe kopshtet e tij shumë të pasura.

«...Rreh kumona e mjesditës... Ipeshkvi ulet në tryezë të shtrume me njimi të mirat — (për hatër të Zotit!!!) ndenj gjanë e gëjatë në një poltronë para tryezet, të cilit së parit shërbëtori i ven do shishe me ujë; një çilshije, t'ardhun prej Gjermaniet e qi kan do emna të çuditshme; uj Pierre Munchen, Pilsen; mandej tasukun avullus me lang mishit lopet, mbrenda të cilit janë shkri një grusht hyj — makarona e katër të kuqa (jo të bardhin se nuk asht i shijshëm) voejet... mandej çinia mbas çiniash me mushkni kijash a shjekësh në dimën... polpeta (se mishi fije i pashtypun mundon midenë)... tru të fërgueme me burro fresko italiet (se madje t'lyni i Shqipnisë asht i randë)... mandej... mandej kso gjanash të leta... të leta për mide (e jo për qef... mo 'Zot); mandej ndoj amëlcinë tipit okçidental... e pemë kohet; të gjitha këto;.. të përcjelluna me dy lloj venash, sa me gërگا qellzën e gërmazin e me zbutë miden...»

Kështu pra hante e pinte peshkopi, atje, në bjeshkët tona kur ato ishin «bërë lterët e apotheozës së misrit», siç thoshte Migjeni ynë, kur «bijt» e peshkopit «vëllezër të Krishtit», malësorët «t'unshëm», «me një këmishë e brekë legjendarë mbi shtat» ecnin luginave e maleve «vargue njeni pas tjetrit... të ngarkuem me ka një gjysmë thesi misër...»

Përfytyroni, për një çast, të gjitha tryezat e papëve, patriarkëve, kardinalëve, dhespotëve, baballarëve, igumenëve dhe do të krijoni një ide pak a shumë të plotë mbi kopetë e qengjave, të lopëve, të derkucave, të zogjve, të peshqve, që kaluan nga ato tryeza në barkun e pangopur të këtyre shërbëtorëve të perëndisë, mbi kofinët plot fruta e mbi vozat

plot verë, që u zbrazën aty, «sa me gërگا qellzën e gërmazin e me zbutë miden...», dhe sa me zgjue pakëz epshet dhe me ndezë orgjitë, si të Papës Joan VII, ose ato të 12 priftërinjve, të një këngeje popullore zagorite, që, me në krye dhespotin, argëtoheshin me një murgeshë pijanece, brenda manastirit, nën ikonat e Krishtit e të Shën Marisë.

Por e thamë: me përshkrimin e ndyrësive të fesë dhe të shërbëtorëve të saj mund të mbushen volume të tëra...

FESTA QË NDRYDHNIN ZEMRAT DHE MENDJET

Ç'janë festat fetare? Ç'është e tërë feja — nëna e tyre? Pjellë e paaftësisë së njerëzve të lashtë për të shpjeguar e luftuar fenomenet e ndryshme të natyrës dhe, si rrjedhim, e frikës që i pushtonte përpara këtyre fenomeneve. Njerëzit dridheshin, kur nata zëvendësonte ditën, kur vetëtimat çanin qiejt, kur lumenjtë fryheshin e derdheshin të shkumëzuar e mbytnin të mbjellat, kur binin sëmundjet e kositnin pa dallim, pleq e të rinj. Nuk dinin shkaqet dhe, në mendjet e tyre që i mbështillte terri i paditurisë, lindi e u rrit gradualisht ideja se në natyrë ekzistojnë disa forca të padukshme, të plotfuqishme, që komandojnë jetën, që, kur zemërohen me njerëzit, lëshojnë bubullima e vetëtima që t'i përvëlojnë, lëshojnë lumenjtë që t'i mbysin. Kështu u trillua miti mbi përmbysjet që i shkaktoi, gjoja, Jehova, për të zhdukur farën e ebrejve «mëkatarë», përveç Noes e familjes së tij, si dhe atyre çifteve fatlume të kafshëve, që perëndia i përjashtoi nga dënimi i tmerrshëm, për ripërtëritjen e botës. (Siç duket kafshët i la çifte se s'deshi të shtrinte edhe tek ata fuqinë e tij mrekullibërëse të të ngelurit shtatzanë me frymën e

shenjtë, meqë ishin kafshë, megjithëse më vonë, më-këmbësit e tij në tokë nuk nguruan të gjykonin e të dënonin kafshët si... eretikë). Kështu u trillua edhe miti për përmbytjen që lëshoi Zeusi për të ndëshkuar mëkatarët e tij, grekët, për arsye se në një turne që bëri nuk e pritën mirë, nuk i shtruan sofër të pasur, sepse, siç dihet, Zeusi kishte emër kryesisht për dy gjëra: si grykës dhe si... «bandill». (E ç'perëndi mund të ishte ndryshe?)

Pra, duke u dridhur përpara zemërimit të forcave të mbinatyrshme të perëndive, njerëzit e mjerrë përpiqeshin që t'i merrnin me të mirë, t'i «blenin». U luteshin duke shqiptuar tropare magjike, të pakuptueshme. U bënin flijime. Dhe sa më të mëdha të ishin ato, aq më mirë i dëgjonin perënditë lutjet e tyre. (Perënditë pranonin si kurban edhe fëmijë. Sa «zemërgjerë» që ishin!). Dalëngadalë këto lutje e flijime përsëriteshin çdo vit, në ditë të caktuara që lidheshin me ngjarje të rëndësishme të jetës njerëzore. Kështu lindën festat. Dhe çdo perëndi kishte festën e saj.

Më vonë u duk krishterimi. I duheshin rite e festa. Shumë nga këto i kopjoi nga fetë e mëparshme, vetëm se i veshi me petkat e tij, që të mbulonte fytyrën e tyre pagane. Diçka hoqi, diçka shtoi, diçka adaptoi, ndryshoi dhe i bëri të krishterë natyrisht aq sa ndryshon dikush duke veshur një kostum të kthyer.

Priftërinjtë e krishterë, p.sh., e konsiderojnë pashkën si «festë të festave». Thonë se atë ditë u ngjall nga të vdekurit Krishti. Por mos janë vallë të parët ata që besojnë në ngjalljen e mrekullueshme të zotit të tyre? Nja 2.000 vjet para shfaqjes së

krishterimit, në Babiloni festohej ngjallja e perëndisë së vrarë Tomuz. Në Egjipt festohej ngjallja e perëndisë së pjellorisë, Osirisit, të cilin e kishte vrarë i vëllai Seti.

Besoni, pastaj, se Krishti është e vetmja perëndi që u ngjall, sepse është gjoja, perëndia e vërtetë. Por a do të mundnin të krishterët të bindnin babilonasit dhe egjiptianët se Tomuzi dhe Osirisi janë perëndi të rreme? Natyrisht jo, sepse ata vetë disa perëndi të tilla të rreme i kanë marrë si model për të krijuar pseudoperëndinë e tyre të vërtetë. Ngjashmëri të tilla midis festave pagane e të krishtere mund të gjesh shumë. Kalendarit kishëtar është i mbushur plot. S'ka ditë të vitit pa një shenjtore ose shenjtorë. S'do mend se vendin e parë në kalendarin kishëtar e mbante Krishti. (E po, helbete, është i zoti i shtëpisë.). Njerëzit duhet ta nderonin në kishë disa herë në vit: në ditën e lindjes (pa ç'ka se s'ka lindur asnjëherë); në ditën e peritonisë, d.m.th. të synetit (çudi, se si ende s'u ka vajtur në mend murgjëve të gjenin edhe veglat e atij xherahu fatlum); në ditën kur Joan Pagëzori e pagëzoi në një lumë (vetëm që s'dimë se cilën kokë kishte veshur atë ditë nuni i perëndisë, se, më vonë, shërbëtorët e shenjtë të kishës zbuluan tri kokë të tij që sot konsiderohen autentike, sikur të qe kuçedër përralle). Pastaj vinin ditët e pashkës që s'ishin të pakta — nja dy javë e ca me udhëtimet, bisedat, darkat, arrestimin, gjyqin, kryqëzimin, varrimin, ringjalljen e halle të tjera të Krishtit, që kohët e fundit, nja 2000 vjet më pas, disa anglezë të mençur i vërtetuan me një gjyq të organizuar qëllimisht dhe të xhiruar në film që e përnë mijëra kinospektatorë. (I bukur vërtetim!) Pas

pashkës duhej të festonin të ngjiturit në qiell — se Krishti, thonë, u ngjit në qiell dhe ndenji në të djathtë të babait të tij, në vendin që kishte mbetur bosh 30 e ca vjet, sigurisht, pa u pluhurosur aspak se engjëjt e pastronin duke lëvizur krahët e tyre si bletët. Ai u ngjit, siç janë ngjitur më përpara e më pas perëndi, shenjtorë e profetë të ndryshëm si Profeti Iliu dhe Muhameti, se aso kohe njerëzit as që çanin kokën për anije kozmike, hipnin e zbritnin nga qielli sikur të ngjiteshin te qershia e oborrit. Vetëm që Krishti këtë ngjitje e bëri në një mënyrë, si të thuash, më primitive nga shumë të tjerë. Ndërsa Profet Ilia, fjala vjen, u ngjit me një karrocë të zjarrtë, (se si s'mori flakë me gjithë atë zjarr mjekra e tij e gjatë, «perëndia e di»!), dhe ndërsa Muhame-ti u ngjit te allahu hipur mbi kalin «El-Boran», Krishti filloi të ngjitej ngadalë, përpara syve të nxënësve të tij, sikur ta tërhiqte dikush me një litar të padukshëm, siç tërheqin një kovë të mbushur nga pusi. Që atëhere me sa thonë, Krishti zbret ndonjëherë në tokë po natën, fshehtazi, për t'u takuar vetëm me disa të besuar të tij.

Një vend të mirë në kalendarin kishëtar ka Shën Maria. (Me të drejtë: nënë-mbretëreshë, si të mos ketë!) Edhe atë njerëzit duhej ta nderonin disa herë në vit: në ditën e lindjes, në ditën kur hyri në kishë në moshën trevjeçare, kur engjëlli çapkën i solli lajmin se do të mbetej shtatzanë me... frymën e shenjtë, kur fjeti... (d.m.th. kur vdiq, sepse edhe perënditë e perëndeshat nuk janë të pavdekshme). E të ishin vetëm këto... hajde de! Por ja që «shpirti i shenjtë» i ndriçoi «etërit e shenjtë» të gjenin edhe «rroben e çmuar» të Shën Marisë edhe «brezin e shenjtë»

edhe «kurorën e shenjtë» e t'u caktonin edhe atyre nga një ditë. (Sa keq që nuk i ndriçoi të gjenin të gjitha llojet «e shenjta» të veshmbathjes, se do ta kishin kthyer kalendarin kishëtar në një listë anti-kash origjinale!)

Se si janë gjetur ato, tjetër hesap. Këtë as vetë kisha nuk e di mirë — e ç'të dijë më parë edhe ajo e shkretë! Thonë se «rroben e çmuar» e gjeti në Jeruzalem, në shekullin VI një çifute virgjëreshë (mbase nga fisi i Shën Marisë; këtë ende nuk e kanë thënë papët dhe patriarkët, por mund ta thonë, po qe se do t'i interesonte kishës, se për ta s'është asgjë të zbulojnë një hollësi të tillë, derisa mund të zbulojnë gjëra më të vështira siç ishte konstatimi, disa qindra vjet pas vdekjes, se Shën Ana qe... e virgjër!) Pesë shekuj, pra, qëndronte rroba e Shën Marisë pa u prekur as nga kopica, as nga lagështira, derisa e gjeti çifutja virgjëreshë dhe e vendosën edhe atë në Vllahernë, në një kishë ndërtuar posaçërisht. Po në atë kishë vendosën edhe «brezin e shenjtë» të Hyjlindëses. Vetëm që ajo, sado që u gjet me ndihmën e perëndisë, u ka hapur ca telashe më shumë klerikëve. Disa thonë se atë e vendosën aty nga viti 395, në kohën e mbretit Arkad, të tjerë në vitin 530, në kohën e mbretit Justinian dhe ca të tjerë në vitin 919. Ndërsa tani këtë brez e tregojnë në manastirin e Vatopedit, ku e ka dhuruar Lazari i Serbisë në vitin 1101. Hajde pastaj, të kam rixha, e zgjidh një lëmsh të tillë. Por, nejtë! Këto për klerikët janë çikërrima. Prandaj e kanë thënë se ç'ka është e pamundur për njerëzit është e mundshme për perëndinë. Pra, le të vazhdojmë.

Bashkë me Shën Marinë, në kalendarin kishë-

tar kanë pjesë edhe të gjithë të afërmit e saj, prindërit e motrat, ashtu siç kanë pjesë në arkën e mbretërive, bashkë me mbretërit, edhe të gjithë ata të pahairët që e rrethojnë — princër e princesha. Nuk e harruan etërit e shenjtë edhe Josifin, të fejuarin e saj. Dhe do të ishte gjynah ta harronin! Edhe sikur të mos kishte bërë asgjë tjetër, vetëm për faktin se priti nga barku i së fejuarës, që mbeti shtatzanë me frymën e shenjtë, birin e perëndisë kur leu, ja vlen-te barra qiranë të futej në listën e shenjtorëve. Nuk harruan, gjithashtu, edhe shenjtorë të tilla, si Marinë nga Egjipti që, pasi e kaloi në dëfrime të ritë e saj, u pendua në pleqëri, u bë murgeshë, sepse, siç thotë një proverb, «edhe djalli kur plakët bëhet murg», dhe... u shenjtërua. (Është edhe ajo nga ato shenjtorë që, kur «kishin dhëmbët e tyre, hanin frytin e ndaluar dhe, kur u plakën, ja falën perëndisë dhëmbët e flokët e rrema, duke paguar me to bile-tën për në parajsë»). Kishte edhe «shenjtorë» të tillë si Konstandinin, si Kirillin, ose si Leonin episkopin e Romës. I pari, siç thonë historianët, nuk ndalej para gjakut sa herë donte të arrinte qëllimet e veta. Me mijëra njerëz u përpelitën nën shpatën e tij të gjakosur. Me urdhër të tij rasën të birin në bodrumet e një kështjelle, ku edhe e vranë. Me të njëjtin urdhër mbytën të shoqen, Fausten, në banjo. I dyti, nip i imperatorit Theofil të Aleksandrisë, udhëhoqi masakrat kundër çifutëve, rrafshoi sinagoget e tyre, «ndoqi Joanin Gojartë padrejtësisht», siç pohojnë edhe vetë qitapet fetare, dënoi Nestorin, pa pritur episkopët e kishës së Antiohisë që do të merrnin pjesë në synodin igumenik, shkaktoi vdekjen tragjike dhe të padrejtë të Ipatjas etj., etj. I treti, Leoni, ndoqi egër-

sisht kundërshtarët e tij, duke krijuar i pari kundër tyre «një farë inkuzicioni», vizitoi kampin e hunëve dhe i fali dhurata Atilës, ndërhynte në grindjen e episkopëve etj., etj. Po të gjykosh nga veprat e tyre, që të tre duhej t'i kishin ulur në bankën e të akuzuarve, në një gjyq kriminelësh. Por kisha... «zemërgjerë» s'donte t'ja dinte nga të tilla gjëra. Ajo u dha titullin e shenjtorit ashtu siç jepnin sulltanët gradat e nderimit oficerëve të tyre në bazë të gjuhëve ose të veshëve të armiqve të vrarë që ua paraqisnin si... nishan.

Çdo shenjtor ka ditën e tij në kalendarin kishëtar. Ka edhe... biografinë e tij. E kanë shkruar, në mungesë, murgjët. Dhe ç'nuk kanë shkruar! Çdo gjë që u ka rënë në mend. Thonë se njërin e hodhën në zjarr, por zjarri nuk e preku. Tjetrin e vërvitën në strofkën e luanëve, por luanët mbetën gojëhapur. Njërës i shpuan gjitë me shufra të skuqura hekuri, por ajo nuk e ndjente dhimbjen, sepse zoti hidhte nga qielli shi hyjnor. (Dikur edhe Zeusi u bë shi i artë dhe u bashkua me të bijën e një mbreti që e kishin mbyllur në një bodrum të bronctë). Por, sado që janë përpjekur priftërinjtë, s'kanë mundur t'ua ndryshojnë fytyrën «shenjtorëve» të tyre. U kanë lënë shumë nga karakteristikat e perëndive pagane që kishin si model. Dhe ashtu siç u jepnin të vjetrit nga një ofiq të veçantë perëndive të tyre, edhe të krishterët u dhanë shenjtorëve ofiqe të tilla. Shën Kolli i krishterë zëvendësoi Poseidonin si mbrojtës i detarëve; Shën Varvara u bë sunduese e forcave të natyrës dhe mbrojtëse e artilerisë — domethënë një lloj Marsi femëror; Shën Gjergji u ngarkua me shumë portofole: u bë mbrojtës i bujqësisë, i bleg-

torisë, i luftës, i robërve. (D.m.th. bimët e bagëtia që rriteshin nën mbrojtjen e tij, i zhdukte lufta që ulërinte e tërbuar nën të njëjtën «mbrojtje»).

Të tillë shenjtorë — mbrojtës kishin natyrisht edhe vendet e tjera. Kështu që një shenjtor duhej të ishte, njëkohësisht, edhe djall. Ndryshe, si do të mundte të shpëtonte ushtrinë e një vendi që e adhuronte si mbrojtës po të mos zhdukte vendin kundërshtar? Por dhe ky vend kishte një tjetër shenjtor-mbrojtës dhe që, për hatër të tij, shkretonte vendin tjetër armik. Me një fjalë shenjtorët duhej të grindeshin si qenër!

Edhe në mrekullitë e tyre, shenjtorët e të krishterëve ndoqën perënditë pagane, ose heronjtë mitologjikë. I kopjuan.

Po japim një shembull:

Thonë se në kohën e Shën Gjergjit, në një vend të dëgjuar, kishte ndenjur «këmbëkryq» një kuçedër e mallëkuar që nuk lejonte asnjeri të mirrte ujë nëpër burime, në qoftë se nuk i falnin për drekë e darkë nga një njeri. Më në fund i ra shorti edhe bijës së mbretit. Shën Gjergji dëgjoi kujën e saj — sikur të ishte ndonjë e varfër ndoshta s'do t'ja vinte fare veshin, sepse perënditë e shenjtorët u krijuan për të pasurit — i hipi me nxitim kalit të tij azgan dhe u nis me të katra që ta shpëtonte. Nguli heshtën e tij në grykën e hapur të kuçedrës, nga ku filloi të kërcente gjaku si... shatërvan, dhe shpëtoi vajzën e mbretit. (Shenjtorët edhe pa vrarë përbindësh shpëtonin mbretër e mbretëresha!). Për këtë mrekulli flisnin priftërinjtë e murgjit në jetëshkrimin e shenjtorit. Flisnin piktorët me ikonat që i gjeje në çdo kishë. Gjyshet u flisnin nipërve; mësuesit nxë-

nësve. E megjithkëtë, kjo mrekulli nuk është veçse kopjim i mitit për çlirimin e Andromedës nga Persët. Edhe ajo na paska qenë bijë mbreti. Dhe e lidhën në një shkëmb në bregdet, që ta hante kuçedra, të cilën e kishte dërguar Poseidoni i revoltuar për të shkretuar vendin. Por Perseu vrau përbindëshin, shpëtoi vajzën, shpëtoi edhe vendin nga shkretimi.

Të tillë shenjtorë, pra, nderonin, shekuj me radhë, njerëzit e gënjyer. Është e vërtetë se shpeshherë edhe i shanin, madje edhe me sharje nga më të rëndat, nga të cilat nuk shpëtonin as zoti, as i biri dhe as nëna e tij. Shpeshherë shprehnin hapur edhe mosbesimin e tyre ndaj ndonjë fuqie të jashtëzakonshme, çudibërëse të «shenjtorëve». Në një fshat të Dropullit më thoshin: ca besimtarë kishin vendosur të ndërtonin një kishë. Pse? Sepse, gjoja, shenjtori, emrin e të cilit do të kishte kisha, ju fanit në ëndërr një epitropi dhe i tha me hidhërim se «s'bënë mirë që e harruan atë që aq shumë e paskish dashur fshatin e tyre» dhe i kërkoi që t'i ngrinin një kishë të vogël, të ketë në fshat edhe ai «shtëpinë» e tij.

Epitropët u mblodhën, diskutuan... kërkesën e shenjtorit, vendosën t'ja plotësonin dhe hapën një fushatë për ndihmë midis fshatarëve. I kërkuan ndihmë edhe një bujku.

— Përse? — i pyeti ai.

— Që të ndërtojmë një kishë për Shën Kozmanë, i cili ka kaluar nga fshati ynë dhe e ka dashur kaq shumë — ju përgjegjën. — Hiri i tij do të jetë mbi ne, do të na ndihmojë.

Bujku buzëqeshi hidhur:

— Ikni, o vëllezër. — u tha, — unë s'pres të më ndihmojë Shën Kozmai por... Shën Kazmai.

Sidoqoftë, në mendjen e në zemrën e njerëzve mbetej frika, që feja e kultivonte me ngulm. Këtij qëllimi i shërbenin edhe festat fetare. Ato nuk qenë ditë të qetësimit shpirtëror, siç predikonin priftërinjtë. Ishin ditë e një tallazi shpirtëror. Në kishë njeriu dëgjonte në çdo çast se vjen në jetë i rënduar me mëkatën e stërgjyshëve, se para perëndisë s'është veçse «një krimb», «një kokërr rërë» dhe që të shpëtojë e të marrë një biletë për mbretërinë e qiejve duhet të durojë, të mos zemërohet, të mos revoltohet. (Me fjalë të tjera të ulte kokën që xhelati t'ja këpuste më lehtë).

Dhe festat e ritet fetare, atmosfera e rëndë e kishës, gjysmëerrësira, fytyrat e vrenjtura të shenjtorëve, skenat rrëqethëse nga bibla, qirinjtë që dridheshin, petkat e ndritshme të priftërinjve, zërat kumbuese, retë e temjanit, përrallat e ferrit, shndërroheshin në helm që helmonte shpirtrat, vrisnin vullnetin, ndrydhnin arësyen, çarmatosnin njerëzit dhe i kthenin në një kope frikacakësh, ashtu siç i donin klasat sunduese. Të gjitha këto ishin trilluar në një mënyrë të tillë që të ushtronin ngadalë, por në mënyrë të sigurtë, ndikimin e tyre shkatërrimtar mbi shpirtin. Dhe, krerët e kishës gjithmonë trillonin diçka të re, sipas situatave që paraqiteshin. Madje një autoritet i kishës ka deklaruar hapur: «Duhet më shumë trillime, në mënyrë që t'i bëjmë përshtypje turmës. Sa më pak të kuptojë turma aq më shumë mahnitet». (Dhe aq më shumë përfitojnë peshkaqentë fetarë).

Lufta kundër këtij mashtrimi të pacipë është pjesë e luftës së madhe për jetën, për përparimin, për lumturinë, për socializmin e komunizmin. Në kë-

të luftë u përvesh populli ynë, nën udhëheqjen e partisë dhe po fshin çdo gjë të kaluar e reaksionare, siç është feja dhe festat e saj. Dhe, në vend të festave fetare që vrisnin shpirtin, kremton festat e tij socialiste, që i këndojnë jetës, që janë burim optimizmi, gëzimi, forcë besimi për të ardhmen.

PËRRALLA E VANGJELIZMOIT

Në morinë e miteve që përbëjnë biblën, këtë mitologji të të krishterëve, nga më sensacionalet është miti mbi «mishërimin e Krishtit nëpërmjet virgjëreshës Maria». Kjo e zgjedhura e zotit, vetëm me frymën e shenjtë, ngeli shtatzanë dhe u bë, — as më pak e as më shumë, — nëna e birit të perëndisë.

Shkoi, thonë, engjëlli Gabriel që, siç duket, zoti plak e kishte si lajmëtar, ashtu siç kishte Zeusi Hermesin, u fut në shtëpinë e Marisë së bukur dhe i tha të gëzohet se perëndia është me të, se ajo është e bekuar midis grave të tjera. (Madje u gjetën dhe kallogjerë që në një manastir tregonin dritaren nga ku Gabrieli hyri tek Maria — çapkën i madh duhet të ketë qenë engjëlli që të hyjë nga dritaret! — si edhe një pendë nga krahu i tij, të cilën gjoja e humbi gjatë kësaj vizite. Është e tepërt t'ju them se ç'të ardhura mund t'u ketë sjellë një krah i tillë këtyre apostujve të Krishtit, se për të mashtruar ata s'e kanë shokun. Vetëm është ca për tu çuditur se si nuk u skandalizua ky shejtan engjell nga një bukuri e tillë. Siç duket, ndonëse beqar, nuk i ngjante vlesit të pro-

verbit që «kur shkon të vlesojë, në ballë për vete do të shikojë». Por le t'i lëmë shakatë).

Pra, çifutja virgjëreshë ngeli shtatzanë me «frymën e shenjtë». Në muajin e nëntë Josifi, i fejuari i Marisë — siç e thamë kishte dhe të fejuar — e mori të fejuarën ta shpinte në një qytet tjetër, sepse ishte dhënë urdhër që të bëhej regjistrimi i përgjithshëm. (Josifi i shkretë ishte burrë i butë dhe fetar, prandaj, jo vetëm nuk u zemërua që mikja e zemrës do të bëhej nënë para se të bëhej grua e tij, por vazhdonte t'i shërbente me besnikëri, t'i tërhiqte edhe mushkën nga kapistalli, se mos pengohej dhe e rëzonte, sepse e dinte që ajo do të sillte në botë djalin e perëndisë!)

Brugës Shën Maria ndjeu dhimbjet «e shenjta» të lindjes. Lindi «birin e saj të parë, e mbështolli me pelena dhe e vendosi në grazhd». Atje i kënduan lavdi engjëjt që hipnin e zbrisnin nga qielli sikur të shkelnin sustat e ashensorëve të padukshëm. Atje e gjetën magët që erdhën t'i falen e t'i sjellin dhurata. (Perënditë janë edhe pak ryshfetçinj; nuk i shqelmojnë dhuratat).

Pastaj — siç vazhdojnë përrallat — Krishti u rrit, u pagëzua, predikoi, bëri çudira, u kryqëzua, vdiq, u varros, u ngjall, u ngjit në qiell dhe ndenji në të djathtë të babait të tij, perëndisë...

Të tilla, pra, llomotitnin priftërinjtë dhe «shkrimet e tyre të shenjta» për Vangjelizmoin, dhe përgjithësisht, për jetën e Krishtit. Tanimë është e qartë se asgjë nuk është e vërtetë. Vërtetohet shkencërisht se kurrë s'ka ekzistuar ndonjë Jezu Krisht. Pra, as u mishërua, as lindi e as vdiq. Por të gjitha këto trillime s'janë të paktën as origjinale. Krijuesit

e krishterimit nuk dallohen për imagjinatë pjellore. Materialin, në të cilin bazuan krijimet e tyre, e gjetën në një shkallë të madhe, të gatshëm, vetëm se e përpunuan, ashtu siç u interesonte më mirë.

Para se Shën Maria të «lindte» Krishtin, lindën edhe virgjëresha të tjera — perëndesha pagane. Hera, — thotë mitologjia greke, — ngeli shtatzane me kundërmimin e një luleje dhe lindi Hefestin. (Një lule të tillë mban, në disa ikona, edhe engjëlli Gabriel në çastin kur i jep sihariqin e madh çifutes fatlume!). Vetëm që, ndërsa Hera lahej çdo vit në burimin Kanath dhe rifitonte virgjirinë e saj, etërit e urtë të kishës gjetën se Shën Maria mbeti virgjër për gjithë jetën. (E po, punë e madhe që për etërit e shenjtë të zbulonin edhe këtë hollësi?)

Por le të vazhdojmë me virgjëreshat që, pa burra, u bënë nëna perëndish pagane. Rreth 1500 vjet para krishtlindjeve imagjinare, një priftëreshë egjiptiane, duke qenë virgjër, lindi mbretin Amenhotepin III, pothuajse ashtu siç lindi Shën Maria Krishtin. Lajmëtari i zotit Toti, njëlloj engjëlli Gabriel, i solli lajmin virgjëreshës se do të bëhej nënë me frymën e shenjtë që do t'i futej fshehtazi në trupin e saj.

Këto thonë përrallat egjiptiane. Diçka të njëjtë thonë edhe përrallat fetare të popujve të tjerë. Indianët meksikanë besonin se perëndia Uicillopoçtli ka qenë bir i një vajze. Hëna, zonja e Kozmosit, sipas disa fiseve braziliane, ishte virgjër, por kishte një... fëmijë.

E kush mund të mohojë pas këtyre shembujve, se krishtërimi nuk kopjoi keq fetë më të vjetra? Por mitologjia kristiane i ngjan më tepër mitologjisë

indiane, budizmit, sepse, siç pohuan edhe shkrimtarë «më se të krishterë», «idetë kryesore të krishterimit dhe simbolet e tij kryesore, p.sh. triniteti i shenjtë, parajsja, ferri, gjenden tek budizmi njëmijë vjet para shfaqjes së Krishtit». Buda, — thonë legjendat indiane, — para se të lindte, jetonte në qiell, ku «jetonte» dhe Krishti «në shekujt e shekujve». Që të shpëtonte njerëzit nga vuajtjet e nga vdekja, Buda vendosi të zbriste në tokë, ashtu siç zbriti Krishti «prej qiellit». Për mishërimin e tij zgjodhi vajzën virgjëreshë Maj — ashtu siç zgjodhi Krishti Marinë — dhe u fut në trupin e saj si një rreze e qartë pesëngjyreshë — ashtu siç u fut Krishti në trupin e nënës së tij si frymë e shenjtë. Përpara Budës u përunjën mbretërit; përpara Krishtit u përunjën magët. Lindjen e Budës e trumbetoi «zëri i një ushtrie të madhe qiellore». Një ushtri e tillë e madhe përshëndeti edhe lindjen e Krishtit. Mara — djalli i indianëve — deshi të shtynte Budën në ngasje kur ky gjendej në shkretëtirë, ashtu siç deshi dhe dreqi i të krishterëve të shtinte në ngasje Krishtin, kur edhe ky qe në shkretëtirë duke mbajtur kreshmë. Një profet hodhi Budën në rrjedhjen e lumit të shenjtë. Joani pagëzoi Krishtin në lumin Jordan. Budën e tradhëtoi njëri nga të dymbëdhjetë shkencëtarët që mbante afër. Krishtin e tradhëtoi njëri nga të dymbëdhjetë nxënësit, Juda. Kuptohet, pra, se sa të «vërteta» janë ato që thuhën për Krishtin, për ardhjen e tij në tokë, për vdekjen, për ringjalljen e tij. Vetë kisha nuk dinte ditën e Vangjelizmoit. E ç'mund të dinte kur s'ka ngjarë me të vërtetë ndonjë ngjarje e tillë? Deri në shekullin IV Vangjelizmoi festohej në ditë të ndryshme, sipas krahinave; në

vigjiljen e ujit të bekuar, të dielën para krishtlindjeve etj. Dhe vetëm në shekullin IV e caktuan «etërit e shenjtë»... ashtu siç caktuan edhe festën e krishtlindjeve. Si? Ata e dinë!

Por sado që u përpoq kisha t'u jepte gjërave njëfarë baze historike duke trilluar, duke shtrembëruar, duke falsifikuar, duke përdorur të gjitha mjetet, që nga predikimet hipokrite e deri tek mallëkimet dhe mizoritë e inkuizicionit, s'ka mundur të fshehë të vërtetën. Njerëzit dyshonin gjithmonë. Madje, disa herë, edhe kasnecë nga më të zellshmit të krishterimit u detyruan të përgënjeshtrojnë veten. «Në qoftë se ne flasim për Krishtin, — pranonte shkrimtari kristian Justin, — atëhere ne nuk themi asgjë të re, po themi atë që ju paganët thoshit për bijtë e Zeusit». Po ky autor thoshte për të krishterët: «Ju i besoni një përralle boshe dhe e krijoni vetë Krishtin tuaj». Ndërsa një nga teologët e dëgjuar të shekullit IV-V, Bonifaci VIII, që «erdhi në fuqi si dhelpër, drejtoi si luan, dhe vdiq si qen», në një rreth të tij të ngushtë bëri këtë deklaratë sa të singertë aq dhe cinike. «Asnjë fabulë nuk ka sjellë asnjëherë kaq të ardhura se sa fabula mbi Krishtin».

Por këto mite u demaskuan. Njerëzit tanë, të ndriçuar nga mësimet e partisë, i shkelën me përbuzje ato. Populli triumfues u dha fund zotërinjve, tiranëve dhe shërbëtorëve të tyre, perëndive, shenjtoreve, engjëjve, djajve.

E VËRTETA PËR TË LIDHURAT DHE KRESHMËN

Feja thotë se agjërimi — kreshma — që zgjaste disa javë në vit, ka qenë, gjoja, mjet jo vetëm për pastrimin shpirtëror, por edhe për pastrimin e trupit, se lutjet e atyre që agjërojnë perëndia i dëgjon më mirë, më lehtë.

Gjepura!

Edhe kreshmët e agjërimet, si të gjitha ritet dhe ceremonitë fetare, mbanin të lidhura mendjet dhe zemrat e njerëzve të thjeshtë, duke i bërë që t'u përulëshin mashtrimeve, përrallave, gënjeshtreve vdekjeprurëse dhe, në fund të fundit, t'u përulëshin zotërinjve që kanë qenë edhe zotët e kishës, të fesë. Të gjitha këto e shastisnin njeriun, e bënin të mos mendonte për jetën mbi tokë, po të mendonte për «mbretërinë e qiejve», të harronte padrejtësinë që e pllakoste dhe t'i linte klasat shfrytëzuese që të gëzonin të mirat e jetës mbi tokë.

Kreshmët dhe agjërimet u trashëguan nga paganizmi, por krishterimi i transformoi në interes të tij. Dhe e bëri Kreshmën 40 ditëshe, aq ditë sa agjëroi Krishti, i cili nuk agjëroi asnjëherë, sepse s'ka ekzis-

tuar kurrë. «Etërit e shenjtë», me gjykimin e tyre «të urtë», kanë caktuar edhe ditët e agjërimit që gjatë vitit arrijnë në disa dhjetëra, duke i dhënë të drejtë jerarkëve të kishës që «të caktojnë edhe agjërime të tjera për të larë mëkatet, për të shmangur shtrëngatat, fatkeqësitë etj». Njëkohësisht ata hartuan, me një gusto të çuditshme, edhe listën e gjellëve të ndaluara: ndalohej vaji, por jo ullinjë. Por, për veten e tyre shërbëtorët e perëndisë nuk agjëronin. Për të patur edhe barkun të mbushur edhe shpirtin të «pastër», ata trillionin lloj-lloj dredhish. Ata «e bënin» edhe rosën peshk dhe e hanin pa frikë, ashtu siç tregojnë për një murg. Ai për të mos prishur agjërimin me mish rose në ditën e premtë, e pagëzoi rosën dhe e bëri — peshk. «Shpendët e peshqit, — tha ai, — janë krijuar në të njëjtën ditë, kështu që mish i tyre është i një gjinie». Dhe menjëherë pas këtij pagëzimi mbetën vetëm koskat e... peshqve të sapopagëzuar. Kështu që edhe mish i u poq edhe helli nuk u dogj.

Për të imponuar agjërimin «kisha e shenjtë» përdori një nga mjetet e saj më të dashura — frikën. «Ata që nuk respektojnë agjërimin, — thuhet në rregulloret kishëtare, — mallëkohen, shkishërohen». Dhe të ishe i shkishëruar në ato vite kur kisha ka qenë e plotfuqishme dhe mendja e njerëzve e zhytur në terrin e paditurisë, ishte një mijë herë më keq se sa të ishe i gjelbulët. Të shkishëruarit i ndalohej çdo marrëdhënie me të tjerët, emri i fshihej nga listat kishëtare, ai nuk mund të martohej dhe as të varrosej sipas rregullave. Dhe mjerë kush do t'i kundërshtonte këto masa barbare. E digjnin si heretik, siç dogjën Usin, vetëm se guxoi të shprehte se pe-

rëndia ka forcë të shpëtojë të shkishëruarit padrejtësisht nga papa. Pra, as perëndia nuk mund të të shpëtonte!

Kush i respektonte agjërimet? Kryesisht të varfërit, ata që kishin tërë jetën kreshmë, njerëzit e thjeshtë, të paditurit, të përbuzurit. Ata besonin se, duke agjëruar, bëheshin më të denjë për të trashëguar parajsën — trashëgim, të cilin të pasurit ua linin me gjithë shpirt.

Po të pasurit? Ata hanin dhe pinin sa s'pëlccisnin dhe për naivët justifikimin e gjenin tek e thëna: «I sëmuri dhe udhëtari s'kanë mëkatë». Nuk mbeteshin pas edhe priftërinjtë. Kisha perëndimore pat caktuar një lutje 40-orëshe gjatë ditëve të fundit të të lidhurave. Megjithatë kjo nuk i pengonte papët të merrnin pjesë energjikisht në argëtimet e të lidhurave. Papa Jul III, në shekullin XVI, organizonte gjatë të lidhurave gara të mëdha vrapimi me kuaj, shfaqje komedish dhe dreka luksoze, në të cilat merrnin pjesë zonjat më të bukura të Romës.

Ja edhe dy ngjarje të tjera, siç m'i kanë treguar njerëz që i kanë jetuar vetë.

— Isha djalë i ri, tha njëri nga ata, Kosta K., dhe punoja shërbëtor tek një tregëtar i madh. Ditën e së shtunës së madhe zotëria më dërgoi tek miku i tij i ngushtë, dhespoti, me një peshqesh të pasur për pashkë. I rashë ziles dhe një grua e pashme më hapi derën e më tha t'i shkoj pas. Me pako në duar, u futa në korridorin e madh, të shtruar me një qilim të trashë. Nga një dhomë aty pranë dëgjoheshin zëra të kumbueshëm. Hodha sytë në thellësi të dhomës, nëpër derën gjysmë të hapur. Ç'të shoh! Dhespoti, kokëjashtë, po hante e po pinte bashkë me dy të

tjerë. Në tavolinë dukeshin gota me verë të kuqe si gjaku; të guduliste hundët era e mezeve dhe e mishit të pjekur; fytyrat e tyre ishin të ndezura, gjithë gjallëri. «Mbesa» e dhespotit vuri re habinë time dhe më foli me qortim:

— Pse shikon ashtu?

Unë ju përgjegja me sinqeritet:

— Gjatë gjithë javës së madhe unë kam ngrënë vetëm gjëra të thata se është mëkat i pafalshëm të prishësh kreshmën, thotë zonja ime. Po për dhespotin s'është mëkat?

Ajo, në fillim, u vrenjt në fytyrë, por menjëherë vuri buzën në gaz:

— Dhespoti është i sëmurë, atij ja fal zoti. Megjithatë, ti mbylle gojën dhe mos folë për këto që pe, përndryshe zonja do të të tregojë rrugën. More vesh?

— Mora, — murmurita unë i trembur.

Ngjarjen tjetër, e cila është shumë më e freskët, ma tregoi Vangjel Gj., një fetar sa s'thuhet. Fanatik i tërbuar. Ai u gëzua kur e morën shërbëtor në manastirin e Shënavlashit në Durrës. Por atje ju hapën sytë.

— Pandehja se do të isha edhe unë «vëlla te Krishti» me igumenin dhe drejtuesit e manastirit, — më tha, — se do të punoja, por, të paktën, do të haxa. Ku ta dija se do të më hidhnin një copë bukë e pak gjellë — në kreshmët, shpesh, haja vetëm bukë e ujë — ndërsa igumeni e bënte barkun sa një kacek. Disa herë, atje në kopësht ku punoja, gjeta mbeturinat që i vërvitnin nga dritarja, si krahun e ndonjë pule, kuti sardelesh, celfa vezësh.

Të shkretit Vangjel! Kurrë nuk i kishte shkuar

mendja se do të katandisej në një gjendje të tillë të mjerueshme pabarazie. Ku ta dinte ai dhe Vangjelët e tjerë të mashtruar, se kur ata përtypnin me zor atë copë bukë të thatë, të njomur në ujë e në uthull, në sekretaritë e episkopateve shkruheshin letra të tilla, si ajo me Nr. Prot. 466, datë 3 dhjetor 1890, me anën e të cilës Metropolia e Gjirokastrës porosiste epitropin e saj në Dhërmi që të dërgonte portokalle, limona e ullinj nga bahçet e pasura.

— Kisha dëgjuar, por s'kisha besuar, — më tha. — Pashë dhe besova. «Bëni si them unë, por mos bëni si bëj unë». Ka hakë populli. Prandaj i ktheva shpinën manastirit dhe ika. Mirë u bë që u mbylën kishat e manastiret një herë e përgjithmonë.

I tillë ishte pra agjërimi. Një pjesë e mashtrimit të madh fetar.

PERËNDIA «SHITEJ» PËR NJË KANISTËR ME... KOLIVE

Pyeta një herë një prift nëse kolivet që çonin gratë në kishë ndihmonin për shpëtimin e shpirtrave të të vdekurve, sikurse besohej.

— Patjetër, ndihmojnë, — m'u përgjegj prerë. — Ndryshe s'kishin pse t'i caktonin etërit e shenjtë. Pse, si kujton ti?

— Mendoj, — i thashë, — se po qe se ndihmojnë, atëherë zoti yt është ryshfetçi.

Papa Panua — kështu quhej, dhe ishte bashkëfshatari im — zgurdulloi sytë dhe klithi:

— Si more? Zoti ryshfetçi?

— Po, — i thashë. — Po qe se nuk është i tillë atëhere s'ka ç'duhen kolivet.

Prifti mbeti ngushtë. Çfarë të pranonte? Më hodhi edhe një shikim tjetër përvëlues — e mbaj mend si tani — dhe flegrat e hundës ju frynë me zemërim përmes mustaqeve që nga nikotina e duhanit u ngjisnin gjembave të zverdhur. Sikur të qe ca vjet më parë do të më kishte «bindur» ndryshe, siç «bindi» disa bashkënxënës të mi një mësues, që kishte mbaruar fakultetin e teologjisë, kur ata, me

naivitetin e tyre fëminor, e pyetën: «Pse nuk e kemi parë ndonjëherë perëndinë dhe pse ajo i dënon njerëzit për mëkatin që ka bërë Eva para mijëra vjetësh, ndërsa ne vetë nuk kemi asnjë faj?». Mësuesit teolog ju ngritën flokët përpjetë. Batërdi në shkollë. Filluan hetimet në drejtori. Në fillim me të butë.

— Ne e dimë që këto mendime nuk janë tuajat, -- u thanë. — Dikush tjetër jua ka thënë. Kush është ai? Mos harroni se me gojën e tij ka folur vetë djalli.

Fëmijët mbetën të shastisur.

— Askush s'na ka thënë gjë. Kot na shkoi ndër mend një ditë kur lexonim Dhjatën e Vjetër.

— S'është e vërtetë.

— Për zotin!

— Edhe shpërbeni, hë?

Pëllëmbët ranë njëra pas tjetrës në faqet e fëmijëve. Pastaj zoti teolog kërkoi ndihmën e xhandarmërisë, — po, ndihmën e xhandarmërisë! — për të «nënshtruar» dy kalamajtë, që u ngritën kundër zotit të «gjithëpushtetshëm» e të «tërëfuqishëm». Erdhi një xhandar në shkollë, mori djemtë dhe i çoi në postën e xhandarmërisë. Në fillim i mori me të mirë por, pasi nuk nxori gjë, i mbylli në një bodrum të erët dhe ju kërcënua se do t'i varte me kokë poshtë e do të ndiste kashtë që të mbyteshin si minjtë. Ata qanin dhe betoheshin tek perëndia se askush s'u kishte thënë gjë, por vetë pyetën, ashtu kot, nga kureshtja. I lëshuan vonë «për mungesë provash», sikurse do të thoshin gjyqtarët. Në fund i pyetën:

— Besoni perëndinë ju?

— Besojmë, — u përgjegjën ata, duke u dridhur.

— Bravo, kurrë të mos dyshoni për ekzistencën e perëndisë. Dyshimi është vepër e djallit, që ju shpie në skëterrë.

Një mënyrë të tillë «bindjeje» do të mund ta përdorte shumë lehtë edhe Papa Panua — adashi im — por kishin ardhur kohëra të tjera, frynte tjetër erë, gjëmonte pushka partizane, në anët tona s'kishte më xhandarë dhe kështu prifti e gjeti më të udhës të rrinte si pulë dhe të mobilizonte të gjitha njohuritë e tij teologjike për të më bindur, si bashkëbisedues i urtë.

— Ku bazohesh ti që e quan zotin ryshfetçi? — më pyeti. Unë ju përgjegja po me pyetje:

— A nuk thoni ju priftërinjtë se në botën tjetër s'ka pendim?

— S'e themi ne, e ka thënë Krishti.

— Atëhere, meqenëse s'ka pendim, si ka mundësi që zoti me lutjet tona të marrë në parajsë një të vdekur, që e ka caktuar për në skëterrë? A nuk është, pra, rushfetçi? Dhe në qoftë se nuk bën një gjë të tillë e nuk i dëgjon lutjet tona, pse duhet të sjellim kolive në kishë?

Prifti ngeli për një çast gojë kyçur. Pastaj, si e përmblodhi veten, u kap pas mënyrës djallëzore të keqardhjes. Tundi kokën:

— Nuk mund të bisedoj me një që nuk beson zotin. Ti je jashtë shtëpisë së tij.

Dhe u ngrit të ikte. Por që vonë. Fshatarët, që ndërkaq ishin mbledhur përreth nesh, nuk u kënaqën me dredhinë e priftit dhe kërkonin sqarime.

Njëri prej tyre, Thanas e quanin, e mbajti prej mëngës së gjerë të rastos.

— Prit, papu, — i tha. — Djali na vuri në bela. Po s'qëndrove të shpjegohemi, do të thotë se s'ke të drejtë dhe atëhere kolivet i sjellin kot në kishë. Do t'i them qysh sot plakës që të mos sjellë më.

Prifti e vështroi me një shprehje mëshiruese.

— Edhe ti, Thanas, flet kështu?

— Pse unë?...

— Sepse ti je me një këmbë në varr.

— Domethënë më tremb?

Prifti tha:

— Nuk më lejohet të shaj të shenjtat.

U ngrit e iku. Xha Thanasi tundi kokën dhe tha duke buzëqeshur:

— Hajde, prift, hajde!

Tani, natyrisht, kolivet i përkasin së kaluarës, si një nga njollat e saj. Dhe jo sepse nuk i pranon perëndia e nuk ndryshon vendimet e saj, por sepse njerëzit, të sqaruar dhe të bindur nga mësimet e partisë, s'përfillën as vetë perëndinë dhe i hodhën të gjitha përrallat për të në koshin e plehrave. Megjithatë, tek-tuk mund të gjendet ende ndonjë fanatik që s'ka hequr dorë nga këto besime e zakone. Madje, ka edhe ndonjë rast që veprohet sipas një proverbi: «Ndryshoi Manoli duke veshur rrobat mbrapsh». Dhe në yend që të ndajnë grurë të zier gjatë varrimit ndajnë... karamelë. (Mos mendojnë se edhe perëndisë i pëlqejnë më shumë ëmbëlsirat, siç u pëlqejnë pleqve në përgjithësi?) Kjo «metamorfozë» më kujtoi edhe ngjarjen që ju tregova.

C'janë, pra, kolivet? Janë një zakon fetar nga më

prapaniket, më të errëtat që, si të gjitha ceremonitë dhe zakonet e tjera të këtij lloji, trullosin mendjen e njerëzve. Po le t'i shohim gjërat më shkoqur.

Thuhet se përdorimi i koliveve filloi në shekullin IV dhe lidhet, gjoja, me një çudi. Perandori Julia, i cili, megjithëse u rrit i krishterë e mohoi krishterimin dhe u mundua të rikthente adhurimin e idhujve, duke ditur se të krishterët kishin si zakon të «pastroheshin» me anën e agjërimit javën e parë të kreshmës së madhe, deshi t'i molepste dhe urdhëroi të shiteshin ushqime të ndotura me gjak kurbanesh pagane. Duke e kuptuar mendimin e tij, njëri nga shën Theodorët, — ka pasur disa shenjtorë e dëshmorë me këtë emër, ca më tepër e ca më pak të rëndësishëm, — Theodor Tironi, ju shfaq në ëndërr patriarkut Evdoks, ja tregoi të gjitha fije e për pe dhe kështu shpëtoi kopenë e të krishterëve nga mëkati.

Shumë gjëra kisha ua atribuon çudirave, ëndrrave, si bëjnë plakat. Shën Maria, shenjtorët, engjëjt venë e vinë nëpër errësi. Dhe, natyrisht, vendimet e mëdha hyjnore nuk mund t'ua komunikojnë veçse njerëzve të besuar d.m.th... shenjtorëve të gjallë. Por çfarë «shenjtor» ka qenë patriarku Evdoks i cili, sikurse thotë historia kishëtare, hipi në fronin e Antiokisë «jashtë rregullave», «me gjithë protestat e udhëheqjes së kishës» (përafërisht si juntat ushtarake), duke ngjallur «pakënaqësinë e përgjithshme?» Si mundëj perëndia e tërëshenjhtë të kishte marrëdhënje me «demonë» të tillë, njëherë t'i bekonte dhe herën tjetër t'i mallëkonte? E pse të qu-

hej mëkatë për të krishterët po të hanin ushqime të ndyra, kur kjo bëhej pa dijeninë e tyre?

Kolivet dhe, në përgjithësi, përsipirtjet, kryheshin, gjoja, përsëri sipas priftërinjve, nga të gjallët për të përkujtuar të vdekurit, për t'i gëzuar dhe lehtësuar ata në botën tjetër. Pra, sikur të ndodheshin edhe në skëterrë, të zhytur në zift të shkrirë, do të mjaftonte një kanistër me grurë të zier, trazuar me sheqerka, që ata të qetësoheshin, të freskoheshin. (More, sa e çuditshme na paska qenë perëndia! Disa herë, për hiç gjë bëhej bishë, lëshonte bubullima, digjte e mbyste, ndërsa herë të tjera mund të «shitej» me një grusht grurë, të bëhej e urtë si qengj, harronte zemërimet dhe vendimet, mund ta mirrje në duar si një lodër fëmije!) Kështu, të vdekurit le të kishin bërë në jetë çfarë t'u ishte tekur: vrasje, grabitje, poshtërsi. Po qe se të afërmit e tyre i mbushnin kanistrat me grurë, shpëtonin nga çdo dënim. Mirë që s'u kujtua ndonjëri nga të pasurit të lërë qëllimisht ndonjë pjesë nga pasuritë që ka grabitur që t'i bëjnë përsipirtje dhe të kalojë edhe në botën tjetër për shtatë palë qejfe — siç bëjnë pak a shumë gangsterët amerikanë që nga shumat e vjedhura paguajnë një pjesë për gjobë, ndërsa kusuri u mbetet në xhep. Por ç'them? Të pasurit nuk janë aq naivë sa t'u besojnë perëndive dhe dënimeve hyjnore. Këtë le ta bëjnë të varfërit, të paditurit.

S'do mend që, sipas priftërinjve, tek perëndia shenjtorëve u shkon fjala më shumë se kujtdo tjetër. Prandaj njerëzit duhet të nderojnë e të respektojnë shenjtorët, sepse këta të fundit «kanë guximin të flasin hapur me perëndinë, t'i luten për mirëqenjen e të gjallëve dhe për shpëtimin e shpirtërave

të të vdekurve» — ashtu sikurse në vitet e shkuara kryetarët e komuneve, po t'u jipje ndonjë teneqe me gjalpë si ryshfet, mund të anulonin vendimet e «rrepta», dhe, për më tepër, «të drejta» të gjykatave.

Priftëria kishte caktuar madje edhe disa ditë në të cilat pëshpirtjet janë më të... efektshme! Ndër to janë të tretat, të nëntat, të dyzetat. Sipas të shenjtit Simeon të Selanikut, të tretat tregojnë se «vëllai i fjetur» u krijua nga Trinia e shenjtë. Të nëntat tregojnë se i vdekuri do të radhitet me të nëntë urdhërat e padukshëm të engjëjve, si i padukshëm edhe ai. Të dyzetat tregojnë se të fjeturit «do të dëgjojnë zërin e birit të perëndisë», kur ai «me zë kryeengjëlli dhe me trumbetë perëndie do të zbresë prej qiellit». (Shikoni se ç'salltanete! Ua kalojnë edhe atyre të sulltanëve). Dhe, duke «dëgjuar këtë zë», (që s'kanë për ta dëgjuar kurrë), ata, të fjeturit, do të zgjohen, do të «ringjallen», do të «rrëmbehen në retë», si Krishti, do të «takojnë zotin» dhe kështu do të jenë bashkë me zotin ngahera», siç thotë edhe Pavli në letrën e parë për thesallonikasit. Por me kë do të jetë më parë i shkreti zot? Në parajsë me të lumturit, apo në ferr me fatkeqët? Sikur edhe ai Pavli e vuri ca në telashe!

Pra, sipas priftërinjve, këto ceremoni e zakone i përkasin krishtërimin. Por të treta dhe të nënta kishin edhe njerëzit e lashtë. Mos vallë edhe ata qenë të krishterë me qindëra e mijëra vjet para Krishtit?

Priftërinjtë i trumbetojnë si të shenjtja e të krishtere edhe shumë ceremoni e zakone të tjera, duke filluar nga misteret, që përbëjnë shtyllën kurizore të krishtërimin. Ata e quajnë si mister të mistereve Trininë e shenjtë që, megjithëse përbëhet prej

tre vetash, atit, të birit dhe shpirtit të shenjtë, është, megjithatë, një dhe e pandarë, «kanë të qenët një». (Se si bëhet kjo e lëmë mënjanë. Kot do të mundonim kokët e mënçura të teologëve që të na e shpjegojnë. Prandaj edhe ata zgjodhën rrugën e misterit. Thanë se «është e pamundur jo vetëm për njerëzit, por edhe për engjëjt që të kuptojnë se Trinia e shenjtë janë tre veta, e secili është perëndi e plotë, por përsëri nuk janë tri perëndi, por vetëm një. . .»)

Porse Trini të shenjta kanë patur edhe shumë fe para krishtërimit, gjë që detyrohen ta pranojnë, sado që me gjysmë zëri, edhe «etër të shenjtë», si Justini.

Sipas mitologjisë egjiptiane, nuk ka perëndi njëfytyrëshe, po të gjitha perënditë janë trifytyrëshe (ati, mëma, i biri) dhe të tria këto, të pandara dhe të shkrira njëra tek tjetra, përbëjnë një perëndi të vetme, «kanë të qenët një», siç thonë teologët. Lexoni, pastaj, mitologjinë indiane dhe do të gjeni Vrahmën, Shivën dhe Vishnunë. Lexoni mitologjinë skandinave dhe do të gjeni Odinin — perëndinë e lartë, — Torin — perëndinë e ' bubullimave — dhe Frejën, perëndeshën mëmë. Ç'kanë më tepër se kaq të krishterët me Trininë e tyre të pandarë? Asgjë! Vetëm se të tjerët i kanë thënë këto gjëra mijëra vjet më përpara, ndërsa të krishterët mbetën përsëri në rolin e pështirë të kopjuesit. Kështu, pa takt, kanë kopjuar edhe cilësitë që i kanë atribuar Krishtit të tyre fantastik. Thonë se është perëndi e bir perëndie, rreze e diskut diellor, d.m.th. të perëndisë baba, lindur «para gjithë shekujve». Porse këto cilësi i ka «patur» para shekujsh edhe perëndia e lartë e egjiptianëve.

— Unë, — thotë kjo perëndi, siç përmendet në një nga librat e vjetra të shenjta — jam drita».

«Unë jam drita e botës», — tha më vonë ose, më saktë, thonë se tha Krishti.

Perëndia e lashtë egjiptiane: — Unë jam e ndri-tura perëndia jote.

Perëndia e të krishterëve: — Unë jam perëndia jote. Perëndi tjetër përveç meje nuk ka.

Perëndia e lashtë egjiptiane: — Unë jam më i vjetër se ujërat që buruan pas kaosit. Unë jam krijuesi i jetës.

Perëndia e të krishterëve: Unë jam fillimi dhe mbarimi... Unë jam krijuesi i gjithësisë nga e mos qena....

Më vonë u tha se edhe Muhameti ka qenë drita. (Prandaj ë zhytën botën në erësirë!) Pra, siç i thonë, «fshati që duket s'do kallauz».

«Fshat që s'do kallauz» janë gjithashtu edhe misteret e tjera, si pagëzimi dhe kungimi i shenjtë.

Të krishterët e konsiderojnë pagëzimin si të domosdoshëm për t'u pastruar nga «mëkati i parë», se ujët është, gjoja, hiri i shpirtit të shenjtë. Thonë se njeriu lind në barkun e nënës së vet me mëkatin e parë dhe është armik i perëndisë. (Ç'inatçi i madh që na qenka perëndia! Kaluan kaq miliona vjet, u matufeps nga pleqëria, por prapësepapë s'e ka harruar që s'e ka harruar mëkatin e Evës së shkretë dhe të Adamit të... mashtruar, të cilët hëngrën mollën e ndaluar. E nuk u ngop së dënuari breza me radhë! Si mund të mos quhet pastaj i tërëshenjtë, i përmbibekuar, i lavdëruar?)

Që të çlirohet njeriu nga mëkati i parë e të bëhet mik i perëndisë duhet të lindë edhe një herë nga

barku i kolimvithrës së shenjtë, d.m.th. të pagëzohet. Por pothuajse të gjithë popujt e lashtë, me qindra vjet para Krishtit të supozuar, e kishin zakon të pagëzoheshin, duke e konsideruar pagëzimin si mjet magjik për pastrimin e tyre ose, siç thoshin më vonë të krishterët, «për larjen e mëkateve». Mos e dinin vallë edhe ata se kishin Evën e mallëkuar stërgjyshe dhe paguanin mëkatën e saj? Dhe mos, vallë, duke u pagëzuar donin ta ndreqnin me perëndinë e vetme dhe të vërtetë dhe me të birin e perëndisë, Krishtin, që, sigurisht, nuk kishte lindur ende por që ata e kishin përfytyruar të frymëzuar nga fryma e shenjtë? Mos, vallë, persët e vjetër kur pagëzoheshin në emër të Mithrës kishin parasysh Krishtin? Mos vallë lamat — priftërinjtë e tibetianëve dhe mongolëve — kur i zhytnin fëmijët tri herë në ujë dinin atë që tha qindra vjet më vonë Joan Dhamasqinoj, se pagëzimi i shenjtë është mënyra e vdekjes së Krishtit, sepse tri të zhytura në ujë përfaqësojnë tri ditët e varrimit të tij? Mos vallë meksikanët e vjetër i pagëzonin fëmijët dhe u vinin emrin duke vështruar nga lindja sepse kështu do të bënin pas shumë shekujsh edhe priftërinjtë e krishterë? Siç shihet, pra, të krishterët edhe në këtë pikë nuk dallohen për mendjemprehtësi dhe origjinalitet. Mbeten përsëri kopjues dhe vjedhës. Kështu është edhe misteri i kungimit të «shenjtë».

Thuhet se me këtë mister i krishteri merr gjakun dhe trupin e Krishtit, në të cilën transformohen «buka dhe vera» e kupës së shenjtë të kungimit dhe, sipas qitapeve fetare, ai që ha trupin e Krishtit dhe pi gjakun e tij «mbetet tek Krishti dhe Krishti tek ai». Si bëhet kjo? Me bekimin e priftit, i cili i lu-

tet perëndisë që bukën ta bëjë trup të Krishtit, ndërsa verën gjak të tij!!! Dhe njerëzit kungoheshin me lugën e priftit që kalonte nëpër qindra gojë të palara, ngarkuar me mikrobe, bartëse sëmundjesh të çdo lloji.

Përse e bënin këtë? Sepse, të mashtruar nga priftëria dhe kasnecët e saj, besonin se perëndia i ushqente me trupin dhe gjakun e tij hyjnor, se kështu bashkoheshin me perëndinë, siç thoshte Evangelisti Joan, ose, siç thoshte Joan Gojarti, sepse «misteri i kungimit të shenjtë është drita jonë, shpresa jonë, nervat e shpirtit tonë... na bën që t'i dukemi djallit porsi luanë të tmerrshëm që vjellin zjarr». (Megjithatë, kungimi i shenjtë nuk i ka penguar kurrë djajtë e vërtetë të botës, sunduesit, të grabitnin e të rripnin të varfërit sado që këta të fundit besonin se, sipas fjalës së priftërinjve, duke u kunguar do të bëheshin luanë!)

Por, thamë, se të krishterët nuk janë të parët që besojnë se kungimi i shenjtë i lidh me perëndinë. Janë të fundit, prandaj janë edhe kopjues. Madje edhe «etërit e shenjtë» detyrohen ta pranojnë këtë të vërtetë. Tertuliani dhe Justini, duke komentuar fjalën e Krishtit «ky është trupi im», thonë se eukaristia ekzistonte edhe tek misteret e Mithrës, d.m.th. njëmijë vjet para daljes së krishtërimin. Ndërsa afrikanët, që adhuronin luanin shumë shekuj më parë, besonin atë që tha Joan Gojarti se, duke ngrënë mishin e duke pirë gjakun e tij (të luanit), do të mund të bëheshin të fuqishëm dhe guximtarë si luani, d.m.th. «luanë të tmerrshëm që vjellin zjarr», sipas Gojartit. Vendësit e Australisë gjatë disa ceremonive mistike hanin kafshët që adhuronin — d.m.th.

kungoheshin duke besuar se shpirti i këtyre kafshëve kalonte në trupin e njerëzve dhe u ndihmonte në çdo rast, pra, po të parafrazojmë fjalët që teologët ja atribuojnë Krishtit, «ata mbeten tek kafsha dhe kafsha tek ata».

Shkurt, kungimi i shenjtë e ka origjinën e tij tek zakoni i vjetër që paganët «hanin perëndinë e tyre». Një shkencëtar tregonte se një banor i ishullit Sahalin, kur dëgjoi se të krishterët, duke ngrënë bukë të bekuar dhe duke pirë verë të bekuar, marrin trupin dhe gjakun e Krishtit, tha qetë: «S'është ndonjë gjë e madhe. Çdo njeri ha perëndinë e tij», duke patur parasysh festën që organizonin vit për vit banorët e Sahalinit dhe hanin mishin e ariut.

Ç'mund të thuhet më shumë? Gjërat janë më se të qarta. Vetëm se njeriu «s'ka ngrënë» asnjëherë perëndinë, se s'mund të hahet ajo që nuk ekziston, ndërsa perëndia e paqenë ka qenë gjithmonë një nga dhëmbët e gjakosur të zotërinjve që kafshonin njerëzit si qentë. Këta dhëmbë i shkuli një nga një populli ynë dhe pa kështu ditë të bardha.

Qëllime të shenjta u atribuojnë priftërinjtë edhe ceremonive e zakoneve të tjera. Pse ndizeshin, fjala vjen qirinjtë, llambadhat, kandilet? Sepse drita e tyre është gjoja «shenjë e besimit të flaktë», se «simbolizojnë dritën e ungjillit» — të kësaj sinteze të erësirrës fetare — sepse «qirinjtë u ndriçojnë shpirtave», sepse me anën e qirinjve, kur i taks, «mund të sigurosh hirin e ndonjë shenjtorit». (Dhe sa më të mëdhenj të jenë qirinjtë aq më e madhe do të jetë edhe mirësia e shenjtorit», prandaj disa i dhurojnë Shën Marisë qirinj të gjatë sa shtati i tyre).

Por, mos vallë paganët, të cilët përdornin qirinj-

të në ceremonitë e tyre fetare, si bënin romakët, gjatë festave për nder të Saturnit — të quajtura Saturnalia — donin edhe ata të tregonin «besimin e tyre të flaktë» tek Krishti që djalli do ta ketë dashur përsëri të kishte tjetër emër në atë kohë? Sipas Simeonit nga Selaniku, shandanët me tre qirinj simbolizonin Trininë e shenjtë, ndërsa manalet e tjera që mbajnë gjithnjë atë mori dritash simbolizojnë ferrin që e kishin rrethuar flakët e ajo s'digjej. Po çfarë simbolizonin, i ndjeri Simeon, «cerionaria» ose «carularia» e romakëve? Mos vallë edhe ata, duke djegur llambadhat për nder të shumë perëndive të tyre të rreme, kishin parasysh vetëm njerën perëndi, perëndinë e «vërtetë»? Ç'ndryshim ka midis kandilave që të krishterët ndezin para të vdekurve me ato që egjiptianët e vjetër ndiznin në shtëpi e jashtë saj, në natyrë, gjatë festës së Oso-dës, për t'u ndriçuar, gjoja, shpirttrave endacakë?

Le të kalojmë tani në temjanisjen e krishterë. Ç'ndryshim ka kjo nga temjanisja para krishtërimi? Priftërinjtë thonë se ajo është shenjë lutjeje. «Temjanë po të blatojmë o Krisht perëndi si erë kundërmimi shpirtëror», thoshin priftërinjtë kur dhjakët temjanisnin hierorë» dhe kishën. Dhe Krisht perëndia, pasi e pranonte në altarin e tij përmbiqiellos — sa lart që ngjitej reja e dobët e livanit — dërgonte si shpërblim hirin e tij të tërëshenjtë. (Shumë i përpiktë na qenkërkish Krishti — ndjesë pastë — në marrëdhënjet e tij me njerëzit: kur i jepnin u jepte!)

Temjanisja, — thonë përsëri klerikalët, — i takon traditës, se kisha, «përveç fjalës së shkruar ka edhe tradita, të cilat janë ligj i pashkruar i perëndi-

së dhe kanë fuqinë e fjalës së shkruar». Besoni, pra, o njerëz naivë, çdo budallallëk që kanë pjellur kokat e priftërinjve dhe të murgjëve, se kjo tanimë është traditë, d.m.th. ligj i perëndisë, fjala e tij, dhe po shkelët fjalën e perëndisë ju piu e zeza! Dhe lutjet ndiqnin njëra-tjetrën: «Prano, o perëndi, këtë temjan nga ne, shërbëtorët e tu të mjerë, dhe shenjtërona». (Këtu, që të mos t'u hamë hakun, thoshin një të vërtetë: se ishin «shërbëtorë të mjerë»; do të thoni ju se nuk ishin shërbëtorë të «mbretit të qiejve», se ai s'ka ekzistuar kurrë, por të mbretërve në tokë. S'ka rëndësi!) Mendja e «mprehtë» e priftërinjve shpiku se temjanisja simbolizon natyrën njerëzore të Krishtit, zjarri — hyjninë, livani — kundërmimin e frymës së shenjtë, të katër zinxhirët — katër evangjelistët dhe të dymbëdhjetë zilet e vogla — dymbëdhjetë apostujt që «u ranë kambanave» dhe shpallën Krishtin. Shpjegim i bukur, s'ke ç'thua. Por kur temjanisja e krishterë përfaqëson gjithë këto që trilluan «etërit e shenjtë», çfarë përfaqëson atëhere temjanisja e paganëve? Pse edhe ata të bekuar (mos i shtiu vallë shejtani?) vanë e bënë të tilla sende të shenjta për t'u falur perëndive të tyre duke i temjanisur, siç bëjnë priftërinjtë, me ikonat! Mos, vallë, muslimanët që përdorin temjanin e bëjnë për hir të Krishtit? (Eh, sikur ta mësojë Muhameti!)

Duket, pra, qartë se edhe në të gjitha këto nuk ka asnjë ndryshim thelbësor midis krishtërimin dhe besimeve pagane. Këtë të vërtetë u detyruan ta pranojnë edhe «etërit e shenjtë». Tertuliani, p.sh., ndalonte tregëtarët e krishterë të shitnin temjan, sepse zakonet e temjanisë e konsideronte si zakon pagan, ashtu sikurse e konsideronte si imitim zako-

nesh pagane të spërkaturit e shtëpive me ujë të bekuar. Ndërsa shkrimtarë më se të... krishterë, si Shatobriani, pranojnë se «temjani, enët prej ari dhe argjendi, llambadhat, këngët, ceremonitë, të kremtet përkujtimore, etj., u suallën në kisha nga faltoret e rrëzuara pagane. Krishterimi veshi stolitë e feve të mundura pagane...»

Raste të tilla të një përvetësimi të pacipë nga ana e krishterimit të ceremonive dhe riteve fetare do të mund të përmendnim edhe shumë, por do të ishte një zgjatje e panevojshme. Prandaj meqenëse i filluam këto shënime me përsheptjet dhe kolivet, le t'i mbyllim me disa zakone dhe paragjykime mbi vdekjen që kanë kaluar nga besimet pagane tek krishterimi dhe arritën kështu deri në ditët tona.

Në kohët e lashta, parakristiane, të vdekurit i lanin dhe i vishnin sa të qe e mundur më me madhështi, sipas gjendjes ekonomike të familjes së tij. (Dallimi në shoqëritë me klasa ka qenë kudo, deri në vdekje, edhe pas vdekjes!). Si veprohej në kohën e Krishtit, i cili zbriti në tokë për të «zhdukur», gjoja, pabarazinë dhe padrejtësinë? Peshkopët e metropolitët i varrosnin arhondët me shërbesa kumbuese, me banda, mbanin fjalime mbi varr duke ngritur në qiell virtytet e tyre — lexo: krimet — ashtu siç bënin të vjetrit në darkat që shtronin nën të ditë pas varrimit për kujtim të të vdekurve. Ndërsa të varfërit i përcillte në varr ndonjë prift i vetëm dhe i mallëkonte po qe se nga skamja nuk i paguanin... mundimin. Atëhere të vdekurit i vinin në gojë një pare për të paguar lundërtarin që do ta zbriste në botën e përtejme (Shumë romantikë duhet të kenë qenë edhe ata të bekuar derisa edhe në

botën tjetër shkonin me varkë!). Tani, në shumë vende të krishtere, të vdekurit i vënë në dorën e djathtë një mollë, t'u çojë të fala të vdekurve të tjerë dhe në mollë fusin monedha të ndryshme për të paguar vdekjen. (Kudo paraja, ryshfeti!). Të vjetrit vinin prapa derës një enë me ujë për t'u pastruar të gjithë ata që ishin brenda. Të krishterët kur kthehen nga varrezat lajnë duart në çezmën më të parë ose në shtëpi me një enë dhe e hedhin ujët prapa «për të lënë pas të gjitha të këqiat». Romakët i hiqnin unazën njeriut që ishte duke vdekur. Në disa vende tani e vendosin unazën në dorën e djathtë të të vdekurit. Të vjetrit e konsideronin si detyrën e tyre të shenjtë që të hidhnin pak dhé mbi të vdekurit e paravarrosur që mund të takonin, sepse besonin se kështu lehtësohej hyrja e shpirtit në Elize. Duke kopjuar edhe këtë zakon, të krishterët, me priftërinjtë në krye, gjatë varrimit hidhnin edhe ata dhé në varr dhe luteshin që zoti të falte të vdekurin.

Më kot përpiqen priftërinjtë të gjejnë ndonjë shpjegim për të gjitha këto. Nuk është e vështirë të kuptohet se arësyetimet e tyre janë të trasha, pa kripë; u ngjajnë arnave të qepura keq. Duke mos qenë në gjendje të justifikojnë në një farë baze shkencore ngjashmërinë e krishtërimin me fetë pagane — sepse shkenca e vërtetë është gjithmonë akuzuese e pamëshirshme e mashtrimit fetar — ata arrinë deri aty sa këtë gjë t'ja atribuojnë ndërhyrjes së djallit. Kështu Tertuliani përmend diku se «djalli, ky majmun i perëndisë, i shtiu njerëzit paganë të imitojnë ritet e krishtërimin... Prandaj dhe i shohim të pagëzohen, të falen, të bëjnë kurbane nëpër altarët etj.» Po kush mund të besojë të tilla profka?

Nuk është djalli që i gatoi këto gjëra për të vënë, goja, në lojë krishtërimin, — se edhe djallin, sikurse perëndinë, e krijoi frika dhe e përdorin sunduesit si një nga xhandarët e tyre qiellorë kundër të paditurve, sklevërve, por ishte vetë krishtërimi që bëri veten qesharak duke veshur petkat e larme të feve pagane për të fshehur lakuriqësinë e tij të pashmangshme, një lakuriqësi që tanimë është zbuluar krejtësisht, me gjithë shëmtimin e saj.

XHEHENEME DHE XHENETE

Feja vepron ndaj sklevërve ashtu siç veprojnë tiranët: ata për t'i mbajtur zap përpiqen t'i mashtrjnë me një demagogji të shfrenuar dhe, në të njëjtën kohë, i kërcënojnë me mjete të ndryshme të dhunës.

— Ju pëlqejnë premtimet e fryra që u japim për një jetë më të mirë dhe më të begatshme? Shumë mirë! Atëhere ulni kokën, kini durim dhe prisni sa të realizohen, edhe sikur ky durim të zgjasë derisa të zbardhet korbi. Nuk ju pëlqejnë? Atëhere disponojmë edhe mjete të tjera që t'u sjellim në vete. Urdhërojmë xhelatin dhe ju bën kurrizin më të butë se barkun. Ju rasim në burg sa të kalbeni. Ngrehim mitralozin dhe ju qërojmë...

Kështu ndodh edhe me fenë:

— Kjo jetë është e përkohshme, «një paf». Pavdekësinë do ta fitoni kur të zbrisni në varr. Dëshironi ta fitoni atë, doni të rroni në një vend të ndritur, të freskët dhe të bukur ku nuk ka dhimbje, mërzitje dhe psherëtima? Atëhere i duroni vuajtjet e kësaj jete kalimtare. Dhe, sa më tepër do të vuani aq më të lumtur do të jetoni në botën tjetër. Në

rast se këtu ju mendojnë, ju vjedhin, ju mashtrojnë, ju poshtërojnë, në qoftë se vështroni fëmijët tuaj të trenen nga uria, të dridhen si zogj të plagosur, të vdesin, ca më mirë. Siguroni më lehtë parajsën. Për ju e ka mbjellë atë zoti i plotfuqishëm. Atje nuk do të lodheni e nuk do të rënkoni. Do të shtrihen nën hijen e butë të pemëve të gjelbëruara, do të freskoheni me ujëra të kulluara, do të deheni nga aromat e luleve. Ç'doni më? Kurse të pasurve duhet t'u qani hallin. Ata të mjerë do të vuanë, do t'u luten për një pikë ujë të njomin buzët e tyre të thara...

Por, në qoftë se gaboni e ngrini kryet për të gjetur një kothere buke, që fëmijët tuaj të mos vdesin nga uria, në rast se nuk do t'i ktheni edhe faqen e majtë atij që ju qëllon në të djathtë, po nuk falët armiqët tuaj, po kërkuat pjesë nën këtë diell, e, atëhere, e keni pisk, do t'ju dërgojnë në xhehenem, të vloni brenda në kazanet me serë të shkrirë.

Dhe njerëzit besonin në asgjënë — në xhenetin — dhe dridheshin nga asgjëja — nga xhehenemi. Ndërsa të pasurit, së bashku me fenë, e kultivonin këtë shpresë dhe këtë frikë, për ta ndjerë veten më të sigurt, meqenëse kjo shpresë e rreme dhe kjo frikë boshe, i ngjante dy qenve stani, që i mbronin. Vetë të pasurit as shpresonin dhe as trembeshin. Përse? Këtë e shpjegon shumë bukur Gorki me gojën e një milioneri:

— Dhe cili është mendimi juaj mbi fenë? — e pyeta.

— O! — thirri, duke i rënë gjurit me dorë dhe duke lëvizur shpejt vetullat — ... Feja është e domosdoshme për popullin. Këtë e besoj sinqerisht. Madje unë vetë mbaj fjalime të dielave në meshë... Po, po!

— Dhe çfarë thoni në to?

— Gjithshka që mund të thotë në kishë një i krishter i mirë, — tha me bindje.— Predikoj, natyrisht, në një rreth të varfërish; të varfërve u duhen gjithnjë fjalë të mira dhe këshillat atnore... U them... Vëllezër dhe motra të Krishtit!.. Flakni çdo gjë tokësore.. Mbretëria juaj, o bij të dashur të Krishtit, nuk është në këtë botë... është në qiej... Të mirat e kësaj bote janë gjëra të rrema, janë shpikje të shejtanit... Vëllezër! Çdo t'i dëshironit kësaj toke, këtij pylli të errët mëkatesh ku shpirti endet si fëmijë? Shkoni te parajsa nëpërmjet dashurisë, i duroni në heshtje të gjitha sa u ka shkruar fati. Dojeni njëri-tjetrin, mandje dhe ata që ju poshtërojnë...

— E rregulloni për mrekulli me fenë! — i thashë.

— Po, po! Ja njoh vlerën, — tha. — Ua përsëris: Feja është e domosdoshme për të varfërit. Mua më pëlqen. Prano, se gjithshka në tokë janë shpikje të djallit. Ti, o njeri, në dëshiron të shpëtosh shpirtin tënd, mos lakmo asgjë dhe mos nga gjë me dorë në këtë tokë! Jetën do ta shijosh pas vdekjes! Në qiell gjithshka është jotja...

E pastaj thonë se milionerët nuk janë shpirtmirë! Të shkretët! Ngjiren duke këshilluar të varfërit si të pushtojnë mbretërinë e qiejve! Gjë e vogël është kjo? Ata rrojnë mirë vetëm pak kohë, ndërsa të varfërit do të rrojnë për jetë! Ç'duan tjetër?

Dhe sa më shumë të varfërit i varnin shpresat te parajsa dhe i trembeshin skëterrës, aq më egërsisht shfrytëzoheshin nga të pasurit. Kërcënimet se gjoja është më lehtë të shkojë deveja në vrimën e gjilpërës se sa të hyjë i pasuri në parajsë, të pasurit

i dëgjojnë qetë, sepse e kanë të qartë se këto kërcënime u sjellin përfitime dhe jo dëm.

Përralla për parajsën dhe skëtërrën, për «botën tjetër, për botën e përtej varrit, u trillua në një terrren të favorshëm që krijoi filozofia idealiste sipas së cilës njeriu përbëhet jo vetëm nga trupi, por edhe nga shpirti dhe, ndërsa trupi vdes, shpirti vazhdon të ekzistojë për jetë. Është vërtetuar se ky koncept është antishkencor, fantastik. Përmendim vetëm një shembull:

Sipas pikëpamjes teologjike, kur largohet shpirti paralizohet çdo pjesë e trupit të njeriut. Por si e shpjegojnë faktin që, me një ndërhyrje kirurgjikale speciale vihen në lëvizje zemra të marra nga trupa të porsavdekur?

Del pyetja: ç'ishin parajsa dhe skëtërra ose, më mirë, parajsat dhe skëtërrat?... (Sepse të tilla gjejmë me shumicë, në fe të ndryshme).

Në kohërat e lashta, fjala «parajsë» kishte kuptimin e një kopshti të madh e të bukur, e një territori të rrethuar dhe të pyllëzuar, ku mbretërit gjuanin egërsirat. Ndërsa më parë parajsa ishte tokësore dhe përshkohej nga 5 lumenj, më vonë, kur erdhi Krishti e mori këtë kopsht dhe e ngriti... në qiell. S'është ndonjë gjë e vështirë! Krishti bëri gjithë ato mrekullira dhe s'e kishte për gjë të zhvendoste një kopsht me pemë tërë hije dhe me ujëra të kristalta nga toka në qiell. Dhe këtë ndoshta e bëri që të mos lodhej perëndia plakë ecë e eja nga toka në qiell.

Grekët e lashtë e kishin parajsën e tyre në pjesën perëndimore të tokës, pranë oqeanit — të nëndheshëm... Persianët e kishin parajsën diku midis qiellit dhe tokës. Qiellin, d.m.th. parajsën, e ndante

nga skëterra një urë. Në rast se shpirti që i drejtë dhe i mirë, e kalonte urën dhe hynte në mbretërinë e qiellit, por, kur ishte i keq rrëzohej nga ura në humnerë, «në mbretërinë e errët të Arimanit», në skëterrë. Në mitologjinë indiane ekzistojnë shumë parajsas dhe disa skëterra, aq sa janë dhe perënditë. Japonezët besojnë Amidën, i cili komandon qiellin, mbrojtësin e lumtërisë, si dhe Zemaon, i cili drejton skëterrën.

Përsa i përket skëterrës së krishtere, ajo ua kalon të tjerave përsa i përket tmerrit dhe pashpirtësisë. (Dhe s'kishte si të ndodhte ndryshe: Krishti duhet të që edhe këtu më i madh nga perënditë që rrëzoi). Edhe kjo skëterrë ndodhej diku në qiell, nën këmbët e perëndisë. (Ndoshta që t'i ngrohi atij këmbët me flakën që lëshon vazhdimisht).

E vërteta është se fetë e ndryshme përshkruajnë me mënyra të ndryshme «botën tjetër», sipas mentalitetit të popujve të veçantë. Kështu, për shembull, në «parajsën krishtere» banorët e saj të lumtur nuk do të ndjejnë asnjë mungesë; do të jenë të ngopur e të velur për gjithshka. Kurse arabët e vjetër, në krijimin e parajsës së tyre, nuk harruan të frymëzoheshin edhe nga haremet. Prandaj, përveç ujit të kristaltë dhe hijes së dendur, e mbushën parajsën edhe me çupa të bukura! Megjithatë, me gjithë ndryshimet që ekzistojnë, parajsat e ndryshme kanë një diçka të ngjajshme: janë pak a shumë kopje të jetës mbi tokë dhe kanë të njëjtin synim, të largojnë njerëzit e thjeshtë nga lufta e tyre, t'i trullosin dhe «t'i ngopin me lugë të zbrazëta».

Sipas besimeve të ndryshme, të vdekurit do të gjykohen sipas veprave të tyre nga disa gjykata spe-

ciale hyjnore të cilat, sado që ndryshojnë midis tyre, kanë një bazë, gjë që tregon se besimet e ndryshme huajtën nga njëra-tjetra, ashtu siç i huajti më vonë prej tyre dhe krishtërimi. Mbreti i «botës së nëndheshme» të grekëve të vjetër, Plutoni, qëndron mbi një fron të fildishtë dhe ka në krah të tij Persefonin, kurse në këmbë qenin e tmerrshëm, Kerverin. E përse të mos e krahasojë njeriu edhe Krishtin si njëfarë Plutoni përderisa, siç thonë apostujt e tij, në gjyqin e madh, do të qëndrojë në një fron të lartë, si një kadi i tmerrshëm, kurse nxënësit, të ndenjtur dhe ata në 12 frone, përrreth tij, do të gjykojnë të 12 racat e Izraelit? Si mos të pranojë njeriu se krishtërimi huajti nga besimet e kaluara parajsën, ashtu siç huajti dhe shumë dogma, doke, ceremoni etj.? Por si i lejohet një biri të perëndisë të mbështeti besimin e ri në idolet e vjetra, të cilat erdhi gjoja t'rrëzojë? (!)

Po kush vallë do të jetë ai «fatlum», i cili do të vendoset në këtë strehë të drejtësisë, pa paguar asnjë grosh për qira? Ata duhet të jenë pa mëkate, midis tyre të gjithë shenjtorët dhe, sigurisht, priftërinjtë, kryepeshkopët, peshkopët etj., përderisa kisha i quan të «tërhirshëm». Por ç'loj shenjtorë janë ata që shkuan në thikë qindra e mijëra të pafajshëm për të gjunjëzuar të tjerët? Çfarë shenjtorë qenë ato prostituta, të cilat derisa ishin të reja dëfrenin, ndërsa kur u plakën ju kushtuan perëndisë meqenëse nuk mund të dëfrenin më? Në çfarë lumenj hyjnorë i shplanë mëkatet e tyre? Dhe merrni me mend se çfarë baderdi do të bëhet në parajsë në rast se e besojmë për një çast se perëndia i ndan postet në bazë të kategorisë së indulgjencave që ka shpërndarë kisha ka-

tolike! Mund të thotë ndonjëri se këto paturpësira qenë vepra të papëve dhe jo të kishës. Po atëhere përse vallë zoti i plotfuqishëm, përderisa nuk mundi të ndriçonte me frymën e tij të shenjtë këta papët e poshtër, nuk lëshoi mbi ta vetëtimat, t'i digj-të për të vënë mend të tjerët?

Eshtë e vërtetë se njerëzit talleshin me priftë-rinjte e dhespotët, që predikonin «mbretërinë e qiej-ve» dhe që hiqeshin si të parët në listën e zyrës së strehimit të perëndisë (patjetër që perëndia duhet të ketë një zyrë të tillë) për t'u strehuar në ato tenda të të drejtëve. Janë të panumërta anekdotat plot hu-mor e sarkazëm therrëse që i vendosnin papët, pa-triarkët, dhespotët e kardinalët në fund të ferrit, gjë që përbënte, edhe në atë kohë, një demaskim të pamëshirshëm të hipokrizisë së neveritshme kle-rikale.

Po tregoj vetëm një:

Një njeri i thjeshtë vizitoi xhehenemin që të shikonte se si vuanin mëkatarët. Pa pandehur atje pa edhe një prift të njohur, të respektueshëm dikur, që ishte zhytur deri në fyt në një kazan të madh me serë të valuar.

Njeriu i thjeshtë që për «shenjtërinë» e priftit mund të kapte, siç thonë, edhe zajrrin, mbeti gojë-hapur. Dhe mundi vetëm të thotë:

— Edhe ti, uratë, këtu?

Prifti psherëtiu.

— Po për ty thoshin se je i shenjtë, uratë, — vazhdoi pas pak njeriu i thjeshtë. — Graria vritej kush të të puthte e para dorën, fundin e rastos. Ç'gjy-nahe paguan tani?

Prifti psherëtiu për të dytën herë.

— Eh!.. Vuaj pse nën raso kam fshehur vetëm ndyrësi. Isha një nga tregëtarët e fesë. Më kuptove? Njeriu i thjeshtë tundi kokën.

— Tani po filloj të kuptoj, — tha. Dhe vazhdoi: — E sa thellë je zhytur në serë?..

Prifti buzëqeshi me hidhërim.

— Do të isha mbytur fare në këtë kazan, por shyqyr, që u gjet dhespoti më mëkatar e unë shkel në supet e tija.

Por, sidoqoftë, njerëzit e thjeshtë, shekuj me radhë e kishin vështirë të kuptonin se parajsja dhe skëterra nuk qenë gjë tjetër veçse një përrallë e shëmtuar, nga ato përralla që ushtronin veprimin më shkatërrimtar në mendjen e tyre, ishte vargoi më i rëndë që i mbante ata të lidhur para fesë dhe, për konsekuencë para padrejtësisë dhe shfrytëzimit. «Në rast se ja hiqni të krishterit frikën e skëterrës, — thoshte me të drejtë Didëroi, — do t'i hiqni edhe besimin».

Kështu, pra, të trembur nga parajsja dhe skëterra, gjunjëzoheshin, mundoheshin, prisnin. Në këtë atmosferë mbinë dhe u zhvilluan shumë legjenda, paragjykime, doke, në lidhje me besimin të vdekja, të pavdekësia e shpirtit dhe të bota tjetër e përtejvarrit, të cilat dhe ato, nga ana e tyre, e bënë më të thellë errësirën që mbështillte mendjen dhe zemrat.

LLUMI I MANASTIREVE

Punishte të së keqes kanë qenë, në përgjithësi, manastiret gjatë shekujve. «Organizma të çrregullta shoqërore» i ka cilësuar Marksi. Në to grumbulloheshin «kope të ndyra murgjërish». Lulëzonte korrupsioni më i papërmbajtur. Ndizeshin epshet. Thureshin komplete. Hartoheshin plane grabitqare. Dhe këtë të vërtetë s'ka mundur ta fshehtë as epiteti «i shenjtë» që u kanë ngjitur klerikët, as masat e egra ndaj gjithë atyre që guxonin të tregonin kalbësirën e manastireve ose që nuk «u bindeshin mësimëve kishëtare», sepse edhe murgjët nuk mbeteshin pas shokëve të tyre të rasos përta i përket fanatizmit dhe shtazërisë. Ata nuk nguronin të lanin hesapet me çdo kundërshtar të tyre, ta helmonin apo ta hidhnin në zjarr, nuk nguronin të shkatërronin e të digjnin vepra arti dhe kulture, statuja, biblioteka dhe çdo gjë tjetër që nuk pajtohej me predikimet dhe qëllimet e tyre.

Manastiret dhe jeta e murgjëve nëpër to, — thotë historia — u zhvilluan me inkurajimin e kishës dhe të shtetit, sepse «kanë qenë aleatë të shquar të hierarkisë së lartë kishëtare» dhe, si pasojë, shërbë-

torë të shtetit, siç ka qenë edhe vetë kisha. «Narkotizonin popullin me ikonat çudibërëse, me lipsanet e shenjta dhe objektet e tjera të magjisë fetare»...

Ka qenë një kohë që manastiret kanë rritur pushtetin dhe pasurinë e tyre në një nivel të paparë, duke përdorur për këtë qëllim mjete nga më të poshtrat, që nga mashtrimet e deri tek përvetësimet pirateske. Manastiret kishin tokat më të mira dhe shfrytëzonin njerëzit e thjeshtë që vërshonin nëpër to, për të shpëtuar nga shtypja dhe taksat. Por, si bien insektet në rrjetën e merimangës, ashtu binin edhe të varfërit në thonjtë «e shenjta» të murgjëve. Një burim i vjetër historik përshkruan si e ndillnin murgjit viktimën e tyre: «Në fillim e gostisin me pije dhe gjellëra të shijshme, pastaj i hedhin grepin shpirtëror. Flasin për të përmbajturit e vetes, mburren për shfaqjen e perëndisë dhe për çudira...» Me të gjitha këto mbështillnin në rrjetat e tyre pronën, pasurinë dhe paratë e njëjërëzve; dhe sapo ja arrinin qëllimit, i linin në mes të rrugëve, pa para dhe pa katandi.

Një poet i shekullit XII e ka paraqitur pangopësinë e igumenëve afërsisht kështu: «Kur më kujtohen igumenët luaj mendsh. Ata ngopen me peshqit më të mirë, ndërsa mua më japin të qelburit. Ata bëhen tapë me verë të zgjedhur, ndërsa stomaku im vuan nga uthulla».

Me kohë, pronat e manastireve u zgjeruan aq shumë saqë u desh të krijoheshin në shtete të ndryshme shërbime të tëra komplekse për administrimin e tyre. U hartuan ligje dhe urdhëresa njëra pas tjetrës. Dhe murgjit dëfrenin. Hanin e pinin, trasheshin, shkruanin jetëshkrime shenjtorësh që ua jepnin pas-

taj turmave si ushqim shpirtëror për t'i trulllosur, shpiknin rite për t'i mashtruar e për t'u zbratur kuletën. Naivët besonin në demagogjinë e tyre, në përrallat dhe legjendat, që i krijonin vetë murgjit. Çuditësh tani kur mendon se si u besohej këtyre përrallave.

Kam përpara një antologji me 69 mrekulli që, gjoja, ka bërë Shën Maria, mbledhur e redaktuar me «ndihmën e perëndisë» nga një murg, «mëkatar dhe të padenjë», siç e cilëson vetëveten; (se papët dhe patriarkët dhe murgjit nuk derdhin pa kursim vetëm fjalët, por edhe bojën në botime të shumëllojshme kishëtare për hutimin e njerëzve. Mjafton të rikujtojmë se sot, vetëm kisha katolike nxjerr mbi një mijë botime të ndryshme në dhjetëra gjuhë dhe ka një radiostacion të fuqishëm).

E ç'përmban kjo antologji shumëfaqëshe me një titull të bujshëm «shpëtimi i mëkatarëve»? (Sa qesharake të tregohet rruga e shpëtimit nga një murg!).

Ç'mund të përmbante veç budallallëqeve?

Diku thotë se një herë gruaja e një sundimtari lindi një djalë të zi, sterrë, si një shërbëtor i tyre arap. «Shkakun, — thotë murgu përrallxhi, — nuk e di, se gruaja ka qenë e pastër dhe e mençur dhe tjetër burrë, veç të shoqit, nuk njohu». (Qerata murg, në ç'hollësira qenka futur!). Prandaj edhe Shën Maria e shpëtoi nga zemërimi i burrit. Kur gruaja «fatkeqe» u hodh në një lumë që të mbytej, bashkë me fëmijën, lumi nuk e preku, dhe ujët e tij e lanë dhe e bënë kaq të bardhë djalin sa s'ishin të gjithë fëmijët e qytetit.

Gjetkë thotë se shpesh Shën Maria zbret nga qielli në tokë, takohet më të zgjedhurit e saj, — ashtu

siç bënin edhe perëndeshat pagane, — bën mrekullira dhe ngjitet përsëri në qiell mbi krahët e reve!!!

Këto mrekulli e shumë të tjera si këto përshkruan vetëm një murg. Nuk është e vështirë, pra, të merret me mend se ç'pëllnin të gjitha kokat e murgjëve. Dikush thoshte se një i varfër gostiti një murg me thjerrëza se s'kishte ç't'i nxirrte tjetër dhe murgu, si shpërblim, mbolli në mjekrën e të varfërit mikpritës një kokërr grurë, e cila u shumëzua aq tepër sa i varfëri, duke tundur mjekrën, mbushi 50 thasë me grurë. Të tjerë thoshin se «të gjithë yjet ishin murgj; vuajtën në këtë tokë për besimin e krishterë dhe u ngjitën në gjirin e Avramit, se gjiri i Avramit është qielli». Dolën, madje, murgj me fantazi më pjellore si «i shenjti» Ravan, i cili shpiku gjoja një maqinë me të cilën fëmijët e krishterë pagëzoheshin që në bark të nënës, që në rast dështimi të shpëtonin nga mbretëria e errët e vdekjes, ku enden fëmijët e papagëzuar së bashku me paganët e pavarrosur.

Murgjit kanë gjetur bar nga «grazhdi ku ka lindur», gjoja, Krishti, madje edhe vetë grazhdin, (dhe jo vetëm një, se një tregojnë në Romë, një në Palestinë, ndërsa disa pjesë të një grazhdi të tillë i kishin ekspozuar në një kishë të Moskës).

Murgjit kanë gjetur «lotët» që derdhi Krishti kur mësoi vdekjen e mikut të tij L Lazarit. Kanë gjetur gozhdët me të cilat e kanë mbërthyer tek kryqi. (Të tilla gozhdë në Evropën Perëndimore ka patur mbi 200); kanë gjetur copëra nga «kryqi i shenjtit», me të cilat, po të grumbulloheshin të gjitha, mund «të ndërtohej një shtëpi e tërë».

Murgjit donin të fitonin, të rronin mirë për vete

dhe t'i shërbenin padronëve për nënshtrimin e njerëzve të thjeshtë, prandaj secili përpiqej t'ua kalonte të tjerëve në trillimin e çudirave dhe të mashtrimeve. Të tjerë thoshin se kishin pelenat, me të cilat e mbështollën Krishtin kur lindi — dhe janë aq shumë ato pelena, që u tregohen naivëve nëpër kisha e manastire të vendeve të ndryshme, sa që po të mblihdeshin të gjitha do të mund të «çelej me to një magazinë me paisje fëmijësh».

Ca të tjerë mbanin çelësit e shtëpisë së Shën Marisë, që engjëjt e transportuan, gjoja, nga Jerusalemi në Dalmaci, dhe, që andej, në vise të ndryshme të Italisë. Të tjerë administronin eshtrat e shenjtorëve të ndryshëm, madje edhe më shumë se sa mund të ketë njeriu normal, si tri kafkat e Shën Joan Pägëzorit, ose si disa palë këmbë shenjtorësh të tjerë, sikur ata t'i takonin klasës së miriapodëve. Diku tregonin dorën e djathtë të Joan Gojartit e diku dorën e majtë (copë e kanë bërë dhe atë të shkretin), të tjerë mbureshin me kafkën e Shën Vasilit, ca të tjerë me nofullën e Theodor Stratilatit, e deri me kërcirin e gomarit ku hipi Krishti kur do të shkonte në Jerusalem. Disa të tjerë kishin «gjetur» plisa nga toka me të cilat perëndia mballatoi Adamin, të tjerë shkopin e Mojsiut, ca tregonin një shiskë me disa pika qumështi nga të Shën Marisë, fije nga flokët e saj, një copë pëlhurë të endur nga ajo vetë. Eh, ku t'i numërosh të gjitha...

Në një vrapim të tillë të shfrenuar e lëshonin fantazinë dhe igumenet e murgjit e manastireve muslimane — baballarët, hoxhallarët e dervishlerët. Disa trumbetonin me të madhe fuqinë çudibërëse të njërës ose tjetrës teqe. Të tjerë thurnin lloj-lloj pë-

rrallash për mekamin e këtij ose atij evliai — megjithëqë në këto varre, të quajtura të shenjta, shpesh s'kishte fare eshtra njeriu ose kishte koska kafshësh, si në «Kullak Baba» dhe në mekamin e Sukës. Dhe u ngrinin hymne qimeve të pejgamberit që i gjeje në të gjitha teqetë — sikur dash race të qe edhe ai i bekuari s'do nxirrte kaq shumë — dhe që kishin fuqi magjike, siç kishin qimet e Samsonit, të përrallës së lashtë ebraike, ose qimet e një derri të egër të një përralle më të re. Ata tregonin qefinët të sjellë, gjoja, nga Meka, shisnin ëndrra, përralla, nuska dhe grumbullonin toka, kopera, pasuri të ndryshme. Dhe majmeshin baballarët, si Baba Kamberi që vetëm për kurim në Austri shpenzonte nja 150 napolona në vit. (Po si, ta linte veten të merrte tatëpjetën? E kush do të interesohej pastaj për çështjet e allahut?)

Sigurisht, igumenët dhe baballarët (ashtu si papët dhe patriarkët) bënin sikur i besonin të gjitha këto që predikonin, ndërsa, në fakt, nuk besonin asgjë dhe e kuptonin se edhe të tjerët, të mashtruarit, në mos sot nesër, mund t'i binin erë hiles së tyre. Prandaj, edhe në këtë rast, nuk e ndanin ungjillin nga kamzhiku. Kështu vepron edhe murgu që grumbulloi dhe redaktoi mrekullitë e Shën Marisë. Në fillim buzëqesh. «Lexojeni — thotë — përditë këtë Bibël, të rinj dhe pleq, dhe lini çdo punë tjetër. Se këtu gjeni shpëtimin e shpirtit, që është gjëja më e dëshiruar. Përbuzni historitë, komeditë dhe fjalë të tjera të shkrimtarëve që e prishin shpirtin, që nuk ju ndihmojnë, dhe kushdo le të mbajë në dorë vetëm këtë libër se këtu gjen të shkruar çdo gjë që dëshiron».

Po murgu mendoj: «Po sikur të mos u japin besë

këtyre pallavrave? Duhet, pra, edhe frika!». Ndaj, nga fundi i përmbledhjes, skërmit dhëmbët me kanunin e Sinodit Igumenik: «Ata që nuk i pranojnë me besim të pastër dhe me gjithë zemër mrekullitë e shquara të Shpëtimtarit tonë, të Perëndisë dhe të zonzës sonë Hyjllindëses, si dhe të shenjtorëve të tjerë, por kërkojnë fakte dhe që me sofizma i quajnë ato të pamundura ose i shtrembërojnë siç u duket më mirë, qofshin të mallëkuar».

Dhe murgu vazhdon:

«Këtë dispozitë të Sinodit të Shenjtë e botuam këtu që ta shohin ata që shpifin, akuzojnë, dyshojnë dhe i quajnë këto mrekulli si të pamundura dhe të përuken, të mos bien në mallëkimin e mësipërm dhe të besojnë se jo vetëm se ç'kemi shkruar, por edhe të tjera të panumërta mund të bëjë «Mretëresha e tërëfuqishme»». Diçka të ngjajshme me urdhërin e jezuitëve: «Në qoftë se kisha thotë se një send që duket i bardhë është i zi, ne duhet të themi menjëherë se ai është i zi».

Pra:

— Kyçni gojën se ju piu e zeza! Dyshoni? Nuk besoni? Kritikoni? Mirë, ju bëjmë që të mos ju zënë këmbët dhe, që t'ju përbuzin e t'ju ndjekin si të mallëkuar, i lutemi zotit që t'ju «zhdukë» me ato metoda të tij prej gangsteri, t'ju çajë barkun me një shpatë engjellore ose të hapë dhenë që t'ju përpijë!

Dhe të varfërit, ca nga padituria, ca nga frika, ca nga një shpresë gënjeshtare për një jetë më të mirë pas vdekjes, (se akoma s'dinin të fitonin këtu, në tokë, me shpatë, jetën e vërtetë, të lumtur), besonin, jepnin ç'kishin e ç'nuk kishin për të shpëtuar dhe për të zënë një qoshe të vogël në «parajsë», ndër-

sa murgjit rronin në mes të të mirave, u ndizeshin epshtet më shtazarake që, për t'i shojtur prapë, s'përmbaheshin në poshtërsitë e tyre. Kështu manastiret u kthyen në batac të korrupsionit më të ndyrë dhe jo vetëm manastiret e përbashkëta, për burra dhe gra, por më vonë edhe manastiret e pashkelshme, në të cilat ndalohej kategorisht hyrja, madje edhe e kafshëve të seksit tjetër. Madje edhe llagëme kanë gërmuar në këto manastire për t'u takuar me «motrat e Krishtit» pa shkelur ligjin që, siç duket, kishte fuqi vetëm mbi tokë dhe nuk zbriste në llagëmet e nëndheshme ku zbrisnin murgjit e murgeshat. Kështu, në manastire lindnin fëmijë, që zakonisht hidheshin në lumë. Si rezultat shpëtonte nderi i manastireve dhe majmeshin peshqit. Dhe para gjithë këtyre s'janë asgjë poshtërsitë e tjera të murgjëve si «hymnet pornografike mistikoanatomike që ja dedikonin Shën Marisë duke i hymnizuar një nga një gjymtyrët, flokët, faqet, gjinjtë, barkun, kofshët dhe këmbët.»

Në këtë mënyrë mashtronin popullin edhe manastiret që ekzistonin në vendin tonë. Po kështu trillonin gënjeshtër nga më fantastiket mbi fuqinë e tyre çudibërëse. Në manastirin e Kostarit, në krahinën e Sarandës, vrauonin njerëzit për të kërkuar shpëtim. Dhe që «të dëgjonte» më mirë Shën Maria lutjen e tyre shkonin zbathur! Varnin nëpër ikona peshqeshe, sidomos në ikonën e Shën Marisë që ishte «më çudibërësja».

— Vjen shpesh zonja këtu, — më thoshte para ca vjetësh shërbëtori i fundit i manastirit të Kostarit.

— Cila zonjë?

— Shën Maria, de.

— E ke parë ndonjëherë?

— A, Shën Maria nuk u shfaqet njerëzve.

(Si duket ky klerikal nga Kostari nuk e dinte historinë e atij murgu plak, i cili, i mërzhitur ndoshta nga vetmia, u lut të shihte bukurinë e Shën Marisë. Dhe Shën Maria «ju shfaq» me një bukuri të tillë që murgu u verbua e mbeti me një sy dhe do të mbetej qorr nga të dy sytë në qoftë se s'do ta mbyllte tjetrin me kohë. Apo, ndoshta, Shën Maria e Kostarit ka qenë më pak kokete dhe nuk i pëlqente t'ja tregonte bukurinë e saj çdo njeriu dhe veçanërisht murgjëve. Siç duket e dinte se murgu para femrës i ngjan demit para shamisë së kuqe).

— Po si e merrni vesh ardhjen e zonjës?

— E dëgjojmë!

— Po si e dëgjoni?

— Ja, një natë tek rrinim së bashku me priftin, dëgjuam zhurmë këmbësh te shkallët. Pas pak kërciti dera dhe u hap. Bëmë kryq. Prifti tha: «I madh qoftë hiri yt, o Shën Mari»!. Menjëherë pas kësaj dëgjuam ca çape të lehta që zbrisnin nëpër shkallë. Ajo iku e kënaqur.

Këtyre përrallave u besonin njerëzit naivë dhe sa më shumë besonin, aq më keq e pësonin. Edhe L. nga Mesopotami kishte dëgjuar se fëmijtë e sëmurë shëroheshin po të flinin në manastirin e Kostarit, prandaj çoi fëmijën e saj të vetëm dhe e vuri të flinte në sheshin e shtruar me rasa. Fëmija në vend që të shërohej u plevitos dhe s'do të ishte gjallë, në qoftë se e ëma nuk do të bindej më në fund ta çonte urgjentisht te mjeku, në spital.

Dhe ndërsa njerëzit, të verbuar nga fanatizmi fetar, u besonin mrekullive që s'mund të ndodhnin kurrë, priftërinjtë gëlltitnin peshqeshet e tyre. Kështu bënë dhe priftërinjtë dhe epitetropët që administronin manastirin e Kostarit. Por edhe këto turpe, — që sigurisht, janë gjëra të vogla në krahasim me ato që përmendëm — priftërinjtë mundoheshin t'i mbulonin.

Mbi 420 kisha, manastire dhe xhami ka patur në rrethin e Sarandës para çlirimit, një kope e tërë priftërinjsh dhe hoxhallarësh trulloste popullin. Njerëzit e varfër u hiqnin fëmijëve bukën e gojës për t'i bërë dhurata kishës. Mbeteshin pa vaj për të ndezur kandilet e ikonave. Por beu i shtruar këmbëkryq, gjithmonë i pashpirt, u thithte gjakun. Bistrica po i mbyste. Varfëria i treste, i dërmonte. Prakun e shkollës as që mund ta shkelnin.

Më kujtohet një bisedë që zhvillova para ca vjetësh me një kooperativist të moshuar nga Pllaka:

— I mbanim në pëllëmbë të dorës këta shenjtorët e mallëkuar, tha duke qeshur me të madhe. — U faleshim. Ditët e shenjtorëve nuk punonim se kujtonim se ishte mëkatë. Kishim frikë se na hante krimbi të mbjellat», se «binte breshër e na prishte vreshtat». Vetëm për festat e pashkëve në disa nga fshatrat që përbëjnë kooperativën bujqësore «Jeta e re», humbisnim rreth 2800 ditë pune ose me dhjetëra mijëra lekë. Por hair s'pamë asnjëherë. Të të tregoj një diçka për të qeshur: Disa vjet më parë «të premtën e madhe» një fshatar nga një fshat fqinj «bleu kryqin» mjaft shtrenjtë që ta... ndihmonte. Dhe si e ndihmoi? Po atë vit ju zunë të dyja këmbët dhe po

të mos ishte spitali që na ngriti partia do të vdiste ulok...

Dhe manastiret, si «hauret e Avgjisë», mbusheshin e mbushen vazhdimisht, atje ku ekzistojnë, me plehëra. Kujtojmë vetëm dy skandale të neveritshme, nga më të freskëtat: Para disa vjetësh, murgu Pio da Petralçina, i manastirit San Xhovani Rotondo, kishte mundur të mashtronte disa, se gjaku i tij kishte fuqi të shëronte çdo të sëmurë, — dhe jo vetëm një por me dhjetëra në ditë, — sado e pashpresë që të qe gjendja e tyre, mjafton që të lyheshin me atë gjak «çudibërës». Dhe at Pio kishte fituar para dhe famë, aq sa edhe personalitete të larta, ministra e senatorë, e konsideronin fat të madh të shoqëroheshin dhe të pozonin, para fotoreporterëve, në të djathtë të murgut «çudibërës». Por ç'ishte ai gjak që murgu Pio e shiste si gjakun e tij? Ishte gjak pule të ngordhur! Sa «çudibërës» mund të jetë një gjak i tillë!

Skandali i dytë u zbulua kohët e fundit. Është shitblerja e atyre mijëra vajzave indiane, të «varfanjakëve nga Azia», siç i cilësonte revista italiane «Evropeo», që shërbëtorët me veladon të Vatikanit i përdornin si «shërbëtore ose metresa» dhe i shisnin nëpër konventa dhe manastire, të cilat mendojnë se «u leverdis t'i përdorin për punë të rënda e për punë të tjera të ndyra...»

«Këto «ahure të... perëndisë» mund t'i spastrojë përgjithmonë, bashkë me çdo tiran, shtrëngata e luftës popullore, ashtu siç e spastroi në vendin tonë...

ÇIFLIGARJA E FSHATIT TIM DHE QEHAJALLARËT E SAJ

— Duke shfletuar një kod kishëtar —

Fshati im, Sopiku, zyrtarisht s'ka qenë kurrë çiflik. Gabim ka edhe ndonjë historian që e përfshin atë në çifliqet e Ali Pashës. Është e vërtetë që më 1809, disa nga paria e fshatit, me qëllim që ta merrnin me të mirë dhe të siguronin përkrahjen e tij, vendosën t'i shisnin fshatin. Por Ali Pasha, i cili, që «kur fitoi një forcë kolosale, nuk harroi Sopikun dhe e ndihmoi atë në gjithfarë mënyrash», në she një mirënjohjeje për mbështetjen shpëtimtare që kishte gjetur, kur ndiqej nga Kurt Pashai, nuk e pranoi këtë, grisi aktin e shitjes dhe e flaku copa-copa në liqenin e Janinës.

Megjithkëtë fshati nuk mbeti pa çifligar ose, më drejt, pa çifligare. Kjo ishte «kisha qendrore». Pronat e saj arrinin në qindra ngastra tokash, vresh-tash, kopshtesh, pyjesh, punishtesh, të shpërndara në gjithë territorin. Natyrisht, ajo nuk i grabiti këto prona me mjetet e ndryshme barbare që përdornin

të tjerët, pronarët «laikë», me pallë zhveshur, si të thuash... E pse t'i përdorte këto mjete, përderisa ajo kishte gjetur disa mjete të tjera, më të stërholluara e më të «shenjta», të cilat nuk prisnin kokë, por shtrydhnin zemra dhe ishin njësoj dhe, madje, më tepër fitimprurëse? Me të tilla mjete ishte «edhe ujku i ngopur edhe kopeja e paprekur».

Dhe kisha i grabiste fshatarët kaq çpenguar dhe kaq me marifet saqë asnjë vrasës dhe asnjë tregëtar nuk do të mundej ndoshta ta bënte. Për të shtuar pasuritë ajo jepte premtime boshe që do të realizohehin vetëm pas... vdekjes, d.m.th. kurrë!

«Cilido nga të krishterët e qytetit të Korçës ose i huaj — lexojmë në kodikun e Mitropolisë së Korçës, — që ndihmoi, d.m.th. që bëri dhe bën dhurata shpirtërore në kishën e këtij qyteti, në botën e këtushme do të ketë shëndet të dhuruar me bollëk prej zotit, do të shënohen veprat e duarve të tij në mbretërinë e qiejve dhe do të fitojë shpërblim të dhjetëmijëfishuar nga perëndia mëshirëdhënëse».

— Dëshiron, pra, o i krishterë i mirë, të japësh një dhe të marrësh dhjetëmijëfishin nga perëndia (ç'kamataë përrallore!), të sigurosh një qoshe në parajsë, të kalosh jetën qetë përtej varrit? Atëhere midis të tjerave që duhet të bësh, fali kishës ç'do gjë që ke. Të jesh i sigurtë se këto ja fal zotit. (Donte dhe ai i mjeri të hante, të pinte dhe të dëfrente me këto të mira tokësore, të cilat, siç duket, i ka gjetur më të shijshme nga ato të parajsës!)

Të bukur shëndet që «u jipte» perëndia njerëzve «në botën e këtushme»! Për këtë flisnin fytyrat e zbeta të qindra-mijëra të varfërve (që kisha i donte sa më të varfër), të brejtur nga lloj-lloj së-

mundjesh; fliste mesatarja e jetës, që nuk i kalonte të 38 vjetët, — afro sa gjysma e mesatares së jetës sot.

Sa për «shpërblimin e dhjetë mijëfishuar, në botën tjetër», është e tepërt të themi se ai qe erë e rrahur në havan. Këto i dinin shërbëtorët e kishës, se askush nuk mund ta dijë mashtrimin më mirë se sa vetë mashtruesi. Prandaj, si në çdo rast, bashkë me përdhelmen, tundnin edhe kamzhikun. «Cilido prej të krishterëve të këtij qyteti — shkruhej në të njëjtin kodik të Metropolisë së Korçës — që do shkaktonte pengesë tek ata që ofrohen për t'i dhuruar kishës dhe jo vetëm ai, por dhe cilido që përpiqet për të privuar këtë kishë të shenjtë nga pronat e saj, arat, dyqanet dhe çdo gjë tjetër, qoftë, pra, me të dridhura dhe me psherëtima si Kaini në tokë dhe i mallëkuar tri herë».

Dhe njerëzit e mashtruar i falnin kishës ara dhe vreshtat e tyre, megjithëse vetë nuk e ngopnin barkun me bukë, nuk njomnin buzët me një pikë verë, që e prodhonin me djersë e gjak. Ata i falnin këto duke kërkuar nga ajo, nga kisha, d.m.th. nga asgjëja «faljen e mëkateve të tyre dhe të prindërve dhe mëshirën e pafund të perëndisë»; i falnin për «përshpirtjen e prindërve të tyre dhe të të afërmeve», siç shkruanin në aktet përkatëse disa kalemxhinj të stërvitur, epitropë të «kishës qendrore» të fshatit tim, të cilët shpesh ishin dhe të specializuar në grabitje, siç do të shohim më poshtë. Me një fjalë, besimtarët me dhuratat e tyre për «perëndinë e vetme të vërtetë» s'bënin gjë tjetër nga ajo që bënin paganët me perënditë e tyre të... rreme. Edhe ata kërkonin një qoshe në parajsë siç kërkojnë nga Buda be-

simtarët e tij: «Le të shërbejë kjo dhuratë për shpëtimin e tij dhe për të arritur shpirti i tij sa më parë në botën e Lotusit të shenjtë. Le të gëzojë aty zotnia im muzikën hyjnore dhe të pranohet në parajsën e Budës».

Në vitin 1883 në kadastrën e kishës të fshatit tim figuronin 114 ngastra tokë buke, vreshta, kopshte, punishte. Pas dy vjetësh, kjo shifër arriti në 125; pas tre vjetësh të tjera në 131; ndërsa në prak të çlirimit i kaloi të disa qindrat.

Por ç'i bënte kisha arat, vreshtat dhe të ardhurat?

Është vështirë të flasim tani për këtë. Shumë dëshmitarë të ngjarjeve të atëhershme nuk rrojnë më. Shumë dokumenta humbën. Megjithatë u gjetën disa që nxorën në shesh turpin; nuk i shfarrosi as koha, as zjarri i pushtuesve që bëri shkrumb e hi Sopikun më 1944. Midis këtyre dokumentave bën pjesë dhe «Kodi 1815-1933». Është fjala për një defter të trashë ku epitropët regjistronin veprimet e tyre. Natyrisht këtu nuk shënoheshin të gjitha, sepse kishte dhe ca që i njihnin vetëm... «zoti dhe shpirti i tyre». Ato ishin veprimet më mëkatore, matrapazllëqet më të poshtra. Them se ishin më të poshtra, sepse dhe veprimet e tyre të hapura, të kodifikuara, fshihnin matrapazllëqe nën një frazeologji jezuite.

Çfarë tregon pra ky «kod»? Tregon dy të vërteta të padiskutueshme: së pari, se kisha, sado që e quanin shtëpi të të varfërve, nuk i ka ndihmuar në asnjë rast të varfërit, përkundrazi, kur i jepej rasti, i varfëronte dhe i zhvishte ata më shumë. (Mbase

edhe këtë e bënte sepse dëshironte të ishin më të lehtë, për të arritur më shpejt dhe pa vështirësi në parajsë, të cilën ua falte të tërë pas vdekjes së tyre!). Së dyti, se, në kishë bënin ligjin disa haramsëzë, të cilët i thërrisnin me emrin e bukur... parësi ose thjesht epitropë.

Por le t'i marrim gjërat me radhë:

Thamë më sipër se kisha ishte transformuar në çifligare dhe kjo kishte qehajallarët e saj: priftërinjtë dhe epitropët. Ata administrojnë të gjitha çështjet e saj. Veçse këtu kishte një ndryshim: Ndërsa qehajallarëve e çifligarëve «laikë» u shërbenin padronëve të tyre, kisha, megjithëse qe çifligare, u shërbente qehajallarëve të saj.

Por, para se të vazhdojmë më poshtë, më duket e nevojshme të hapim një parantezë: gjithnjë vendin e epitropit e zinin të pasurit. (Dhe kush mund ta zinte tjetër? Mos, vallë bucelëbërësit e fshatit që merrnin rrugën e kurbetit për të mbajtur me bukë familjen e tyre? Jo, s'ishin për ta të tilla vende). Veç kësaj, epitropët duhet t'i pëlqenin edhe dhespotit. Madje nuk mungonin rastet ku vetë dhespoti i caktonte ata. Këtë e përmend një dokument që mban datën 14 dhjetor 1903: «Sipas porosisë atnore të dhespotit mbledhja aprovoi njëzëri si epitropë të nderuarit...» Këtu ndodhte afërsisht diçka e njëjlojtë me atë që bënte kryetari i komunes për kryeplakun e fshatit.

Dhe epitropët shpesh kishin të drejta të pakufizuara, firmosnin dhe vulosnin vetë. Për këtë bën fjalë një vendim tjetër: «Epitropët të përgjithshëm dhe arkëtarit i jepet pushtet i plotë dhe çdo veprim i tij konsiderohet i pandryshueshëm».

Por le të mbyllim parantezën. Për veprimet e epitropëve do të bëjmë fjalë më poshtë.

Kështu, pra, ata u jepnin me qira tokat fshatarëve të varfër. Në qoftë se qiramarrësit nuk paguanin qiranë «kisha e shenjtë» i flakte tej nga ara. «Ajo ka të drejtë që, në mënyrë të njëanshme ta shpallë të pavlefshme këtë kontratë para afatit të skadimit të tij, — thoshte një nen, — dhe, sipas rastit, të ndjekë penalisht qiramarrësin për të mbledhur prodhimin». (Ç'bënin më tepër agallarët?)

Paratë që kisha grumbullonte nga pronat e saj lindnin para të tjera me anën e formës së turpshme të borxheve dhe kamatave, ashtu siç «pjellin» dhe paratë e kapitalistëve. Numri i borxhlinjve arrinte në disa dhjetëra. Dhe të gjitha borxhet janë dhënë me fajde, siç përmendet në një dokument përkatës të kodit, ndërsa shuma e borxheve arrinte në disa qindra lira ose në dhjetëra mijë grosh. Njerëzit që merrnin borxhe shpresonin se me to do të lironin pak lakun e skamjes që i shtrëngonte në grykë; por ai shtrëngohej ende më shumë. Mbi shumën e huajtur shtohej edhe kamata, e cila nuk ishte e vogël. Përmendim një rast:

Një familje fshatare mori nga kisha 22 lira turke. Pas disa vjetësh ato u bënë 52! Epitropët u treguan «zemërgjerë», sepse, siç thuhet në një dokument, «nga zemërgjerësia vendosën që nga kjo shumë të zbriteshin 771 grosh» d.m.th. rreth 7 lira. E, boll ishin për kishën edhe 45 lira, dyfishi i atyre që i kishte huajtur fshatarit. (Si kishë që ishte, kish-te mundësi edhe të mos merrte asgjë, por atëhere çdo të hanin shenjtorët e drunjte dhe perëndia e tyre prej ere?).

Thoshin se një pjesë nga të ardhurat e kishës përdoreshin për vepra komunale. Është e vërtetë se ndonjëherë harxhohej diçka për këtë qëllim, por në shumë raste të tjera, me gjithë premtimet e shumta që jipeshin, nuk bëhej asgjë.

Përsa u përket veprave komunale shpesh ndodhte ajo që ndodh në shtetet kapitaliste gjatë fushatave paraelektorale, kur kandidatët për deputetë japin premtime me thes (me premtimet s'humbasin gjë), marrin detyrime të shumta, por, me të zënë kolltukun e deputetit, i harrojnë të gjitha premtimet dhe detyrimet për t'i rikujtuar në fushatën e ardhshme elektorale. Kështu vepronin edhe epitropët. Në kodin e lartpërmendur figuron një vendim që mban datën 8 tetor 1888, në të cilin përmendet se epitropia ndërmori detyrën për t'u kujdesur «për ndërtimin e urës që lidh të dyja lagjet «Mesi» dhe «Prosilo», duke harxhuar për këtë qëllim paratë që ka fituar kisha nga të dhjetat e vitit të kaluar si dhe të ardhurat suplementare që i dhanë sipas dëshirës fshatarët». Megjithatë, po për këtë çështje bën fjalë edhe një procesverbal i mbajtur 15 vjet më vonë; «U aprovua njëzëri si nevojë urgjente e fshatit tonë, për sigurimin e qarkullimit të banorëve dhe për evitim të rreziqueve, ndërtimi i urës».

Epitropët mbushnin depot dhe çdo vit shisnin drithëra dhe verëra që i sillnin kultivuesit e tokave të fshatit. Dhe nënshkruanin kambiale. Dhe paratë lindnin para. Matrapazllëqet jepnin dhe merrnin në format më të ndryshme: kishte raste kur disa prona, sidomos kullotat, i jepnin «kaçirma», d.m.th. kontrabandë: e rregullonin me çelnikët, merrnin prej tyre nën dorë, në mos para, produkte blegtor-

le, dhe si shpërblim u jepnin me qira kullotat me çmim të lirë, pa ndjerë për këtë asnjë shqetësim të ndërgjegjes, asnjë frikë nga kisha. Disa epitropë ranë në ujdin me dhespotin për të shitur disa toka, «për të plotësuar disa nevoja të fshatit», (d.m.th. nevojat e tyre...) U mblodhën, pra, në «hajartet» e kishës, të cilat në atë kohë zinin vendin e klubeve, dhe i rregulluan punët në mënyrë të «krishtere»; mori secili aq sa i duhej. Për të humbur gjurmët dhe për ta patur shpirtin të... lehtësuar, pak para që u mbe-tën, ja dhanë një të varfëri, të cilin e kishin si hyz-meqar të tyre. Ka patur epitropë që jepnin borxh, u merrnin firmën fshatarëve dhe, duke qenë arkëtarë në këshillin e kishës, i kthenin në para kambialet e lëshuara, duke tërhequr kapitalet dhe përqindjet dhe duke i lënë kishës së «mjerë» si fitim ndonjë thërrime nga fitimet e tyre. Kishte disa të tjerë, të cilët nuk nguruan të shuanin edhe emrat e tyre nga lista e debitorëve duke shkruar përsipër ndonjë emër tjetër, siç u detyrua të pohonte në një procesverbal të tij një nga komisionet e kontrollit ku thuhet: «Gjatë kontrollit të dokumentave financiare të kishës sonë qendrore, për çudinë tonë gjetëm edhe emrin e shuar të dikujt që ka vonuar shlyerjen e bor-xhit dhe ka shkruar një emër tjetër në vend të tij... Këtë falsifikim e bëri me paturpësinë më të madhe sekretari i zgjedhur i këshillit për t'i bërë bisht bor-xhit që i kishte kishës së shenjtë». Megjithatë ky i paturpshëm dhe i poshtër pak më vonë na del për-sëri në skenë si i ndershëm dhe i papërlyer, duke kaluar, pra, lumin pa u lagur aspak, ashtu siç e kish-te kaluar më parë një epitrop tjetër, zoti Kostandin Zeri. Dhe është mjaft interesante se si ndodhi kjo:

Në gusht të vitit 1889 një bashkëfshatar, duke mos mundur të duronte më padrejtësinë, ngriti krye kundër parisë së fshatit, midis të cilëve bënte pjesë edhe familja e këtij «zotnie të nderuar». Arhondët, epitropët dhe kasnecët e tyre, u përpoqën ta parqisnin këtë fshatar të revoltuar si një kusar ordiner. (Kështu, me shpifje, me gënjeshtër, përpiqen gjithmonë shfrytëzuesit t'i njollosin kundërshtarët e tyre). Fshatari i revoltuar, së bashku me disa shokë të tij, vajti edhe në shtëpinë e «zotit» Kostandin për të kërkuar të zotët. S'mori asgjë. (Këtë, pa dashje, e pohuan vetë pjesëtarët e shtëpisë). Por epitropi i zgjuar nuk e la t'i ikë rasti. Përhapu sikur «kusarët kriminelë» i plaçkitën shtëpinë dhe, midis të tjerave, i vodhën edhe paratë e kishës që ai, si arkëtar, i ruante në shtëpi! Dhe këshilli i kishës, «vendosi njëzëri që paratë e vjedhura të llogariten në dëm të kishës, ndërsa administruesi i tyre të mos ketë asnjë konsekuencë». Këtu gjeti edhe një herë zbatim të plotë proverbial se korb i nuk i nxjerr sytë korbës. Më e bukura është se vendimin e nënshkruante edhe i nderuari vjedhës, duke shpallur vetëveten të pafajshëm, ashtu si bëri dikur një ministër i marinës, që firmosi vendimin me të cilin ai gradonte veten nga nënadmiralet në... admiralet.

Këto ndodhnin me epitropët, kurse me priftërinjtë ndodhte edhe diçka tjetër. Ata shpesh grindeshin në ndarrjen e të ardhurave, kush të rrëmbente thelën më të madhe, (ata grindeshin madje edhe për çështjen, se kush do të rrëmbente meshën më të pastër dhe më të mirë). Ka patur dhe raste kur priftërinjtë, para se të niseshin nga shtëpia e tyre për të vajtur në meshën e shenjtë, fshihnin në ço-

rape edhe ndonjë thikë. Kur një ditë e pyeti djali i tij përse vepronte kështu, një prift ju përgjegj:

— Më hëngri shpirtin ai maskara, kolegu im, dhe sot vendosa që, po të më japë rast, t'ja bëj peshqesh djallit.

Kështu lindnin shpesh probleme priftërinjsh, për zgjidhjen e të cilave organizoheshin «mbledhje të shumta» dhe zhvilloheshin «debate» të shumta, siç përmend edhe kodi në faqen 69. Ata më në fund arritën me marrëveshje të mos ndërhyjnë në territorin e njëri-tjetrit, si të thuash në «zonën e influencës». Përsa u përket ceremonive të ndryshme fetare priftërinjtë, në shembullin e papëve dhe të dhespotëve, kishin caktuar dhe ata tarifat përkatëse, të cilat shpesh ishin dhe të shkruara, të firmosura dhe të vullosura. Posi? Rregulli është rregull: kaq është rroga vjetore, kaq kurorëzimi, varrimi, pagëzimi, efqeloja, përsheptja, sarandari, mesha e bërë brenda fshatit apo jashtë tij, ndërsa për disa shërbesa kërkohet «marrëveshje e veçantë». Me një fjalë bënin atë që mund të bënin samarxhinjtë: kaq kushton samari, kaq rripi, kaq kapistra... Dhe këtë tarifë ata e zbatonin me rigorozitet. Më shumë po, mund të pranonin, më pak asnjë santim.

Para ca vjetësh u zhvillua ky dialog midis një prifti dhe një fshatari:

— Dua të bëj një sarandar, uratë, për shpirtin e tim eti. — i tha fshatari priftit.

— Ta bësh, po si! — ju përgjegj tjetri.

— Sa do të më kostojë?

— 500 lekë, biri im! (pesëdhjetë lekë të reja)

— Shumë janë, uratë, — kundërshtoi fshatari.

— Jo, ore, ç'shumë! Edhe puna që do të bëj s'është e paktë.

— Të të jap 250 lekë, — tha fshatari.

Prifti buzëqeshi.

— Nuk mund ta bëj, — ja preu. — Unë s'dua lëmoshë. Dua ç'më takon.

Fshatari mblodhi vetullat dhe tha ashpër:

— Atëherë le të rrijë edhe im atë në xhehenem, sa të gjej pjesën tjetër. Gjynahu mbi ty uratë.

Prifti qeshi ngadalë dhe u largua i mbështetur mbi shkopin e tij të qëndisur.

Lind pyetja: Nuk i shikonin këto fshatarët? Shumë gjëra nuk i shikonin për arsye se nuk i lirin hallet familjare dhe, veç të tjerash, shumica e tyre kohën më të madhe e kalonte në kurbet. Nga ana tjetër epítropët dhe përkrahësit e tyre i mbulonin me gjithfarë mënyrash matrapazllëqet e tyre.

Kishte raste që fshatarët revoltoheshin. Atëhere priftërinjtë dhe epítropët vinin në veprim mjetet e tyre të preferuara: shpifjen dhe mallëkimin... «Ai që nxit grindjet le të ketë mallëkimin e kishës dhe të etërve të shenjtë», thekson kodi. Vendimet e kësaj natyre aprovoheshin shpesh edhe me firmat e ngatërruara të dhespotëve të ndryshëm. Dhe s'mund të ndodhte ndryshe. Dhespotët ishin me shërbyesit e kishës dhe asnjëherë me popullin.

Eshtë për këtë arsye që masa e popullit nxirrte dufin e saj duke u atribuar priftërinjve dhe epítropëve gjithfarë epitetesh dhe anekdotash. Njerëzit kanë krijuar proverbin: «Barku i priftit është hambar për të ngrënë e për të marrë», ose «dembeli dhe hamësi o prift, o mullixhi». Të varfërit, për të

goditur vjedhjet, ngandonjëherë kurdisnin edhe ëndrra të ndryshme. Një ëndërr të tillë tha, sikur e pa, një bucelëbërës:

Ju duk sikur qe në mërgim në një fshat. Pa në gjumë një grua të rreckosur dhe u tremb pa masë.

— Mos u tremb, — i tha ajo. — Jam edhe unë nga fshati yt, por më zhveshën disa bashkëfshatarë, prandaj ika që andej për të mos u kthyer kurrë më.

— Po cila je ti? — pyeti, gjoja i tronditur, bucelëbërësi.

— Jam Shën Maria.

— Kush të zhveshi kështu, lakuriq?

— Epitropët, ata që administrojnë shtëpinë time...

Natyrisht Shën Maria nuk ka ikur asnjëherë, sepse as që ka ardhur ndonjëherë në fshat. Ajo shërbente vetëm si një fantazëm e trilluar, ashtu siç janë në të vërtetë të tëra perënditë dhe shenjtorët. Të mbuluar mbas këtyre fantazmave, edhe qehajallarët e kishës së fshatit tim, bënë poshtërsira si ato që përmendëm. Edhe përderisa në një fshat bëheshin këto, s'do shumë mundim për të arritur njeriu në konkluzionin se ç'bëheshin dhe ç'bëhen ende në botën kapitaliste, në fshatra dhe qytete, në të gjitha kishat dhe manastiret.

MARTESA E XHA LEOS

Kaluan vite qysh atëhere kur dëgjova xha Leon, një bashkëfshatarin tim, që tregonte historinë e martesës së tij. Shkak u bë një bisedë që u ndez papritur midis dy pleqve, nën hijen e një rrapi, në mes të fshatit, për një prift të dëgjuar në ato kohë. Njëri thoshte se prifti kishte veshur rason vetëm sepse priftllëku është një burim fitimesh të lehta. Tjetri — psalltës i vjetër — ngulte këmbë duke thënë se është gjynah të flasësh kështu për priftin e mjerë që mori gjithshka në tokë për hir të shpëtimit të shpirtave të besimtarëve. E kështu, fjalë pas fjale, u ndez biseda.

Xha Leoja në fillim dëgjonte me një nënqeshje ironike, por më në fund nuk ju durua më.

— Sikur po e tepron, more xha Nikolla, — i tha psalltit.

Ai zgurdulloi sytë. Dhe, duke lojtur me nervozitet tespijet, tha me zë të mbytur:

— Po e teproj? Pse?

— Dikur edhe unë nuk besoja se prifti kishte

veshur rason për interes, për të mbushur qesen, por e pashë ama me sytë e mi dhe e besova.

— E çfarë pe me sytë e tu? — pyeti psallti vetullngrysur.

Xha Leoja, duke vazhduar të buzëqeshte u përgjegj qetë:

— Dëgjomë!

Dhe, duke m'u drejtuar mua, tha:

— Dëgjo, edhe ti, mor bir. Dhe po të duash shkruaj këto që do të të them; mendoj se nuk do të jetë keq.

U kollit pak me një kollitje që i tundte tërë trupin. — e mbyste ajo astmë e mallëkuar që më në fund e shpuri në varr, dhe filloi:

«Isha ende fëmijë, nuk kishin kaluar veçse disa vjet që kur kisha mbaruar filloren. Të afërmit vendosën të më martonin me qëllim që nusja të ndihmonte shtëpinë. Kundërshtova, por më në fund u detyrova të nënshtrohem. (Të tilla ishin ato kohëra). U nisa, pra, një mëngjez bashkë me babanë për të vajtur te ikonomi, në një fshat fqinj, nja dy-tri orë larg, që të merrja lejën e martesës, pasi në atë kohë të tilla çështje i lidhte dhe i zgjidhte kisha. Hymë në zyrën e ikonomit, i puthëm dorën me respekt dhe babai i foli mbi qëllimin e vizitës.

— Kam nevojë të martoj djalin dhe erdhëm të na japësh lejen.

Ikonomi më vështroi që nga koka e deri tek këmbët, pa folur, duke pritur diçka. Pastaj fërkoj mjekrën e tij të bardhë, dhe, duke tundur kokën lehtë, tha ngadalë, me një zë të ngjirur:

— Kërkon lejë, hə?

— Po, uratë!

— Sa vjeç është djali?

— Po u afrohet të gjashtëmbëdhjetave.

Ngriti kokën.

— E pamundur, — tha. — Është i vogël ende.

— Aman, uratë, — mundi të thoshte im atë gatë në të qarë.

— Të thashë, është e pamundur, — përsëriti ikonomi, duke shqiptuar ritmikusht çdo rrokje. — Nuk e bëj këtë gjynah. Shkoni!

Babai u pikëllua. Kurse unë sa s'u hodha për-pjetë nga gëzimi. «Do të kem turp të dal përpara moshatarëve të mi», mendova. «Të rrojë ikonomi i shenjtë! C'më duhet mua martesë?»

Por gëzimi im nuk zgjati shumë. Rrugës, kur ktheheshim për në fshat, u takuam me një të njohurin tonë. Babai i tregoi fill e për pe ç'na ndodhi. Ai qeshi.

— Nuk e lejoi, hë?

— Nuk e lejoi, Lefter, dhe më dogji.

— Do të ta marr unë lejen?

— Ah, sikur të ma bëje këtë të mirë.

— Nevojiten vetëm disa të holla. «Dhënja e dorës, shpëtimi i shpirtit» — thotë një fjalë. Deri një sterlinë, a ke?

— Kam.

— Ma jep.

Babai futi dorën e tij plot kallo në gjoksin lesh-tor dhe hoqi qesen e ndotur nga djersa e përdorimi. E zgjidhi me gishtërinjtë që i dridheshin dhe nxori që andej lirën që kishte marrë nga shitja e disa bagëtive.

— Merre, Lefter!

— Hajdeni me mua!

U kthyem përsëri. Lefteri u drejtua për në shtëpinë e ikonimit. Kur arritëm te porta e jashtme, trokiti nja dy-tri herë dhe thirri:

— Uratë!

— Urdhëro, or bir, urdhëro, — u përgjegj ngadalë urata.

— Dy të huaj kanë ca peshq të mirë. Mos do gjë për të blerë?

— Peshq the?

— Po.

— Urdhëroni brenda, bir, urdhëroni.

Babai dhe unë përshëndetëm me ndrojtje. Lefteri, që kishte fshehur lirën midis gishtërinjve të dorës së djathtë, kur përshëndeti ikonomin e shenjtë, e la në dorën e tij. Edhe ai, duke harruar fare peshqit, — mos ishte vallë i vogël peshku që i ra në dorë? — na ftoi të uleshim dhe urdhëroi nusen:

— Na bëj tri kafe; silli dhe një llokm djalit.

Lefteri hyri drejt e në thelë:

— Uratë, do ta bësh këtë të mirë. Ka nevojë i shkreti.

— Por djali është ende i mitur, bir.

— Le të jetë. Në të përpjetë shkon, do të rritet.

— E, me që ngulni këmbë, nuk do t'ua prish hatrin. Do ta marr këtë gjynah. Të trashëgohet, o plak.

*

* *

— Ecëm të zhytur secili në mendimet e veta, — vazhdoi xha Leoja. — Folëm vetëm kur u ndalëm për të pushuar nën hijen e një lisi. Kisha dëgjuar, mor.

djalë, se dhespotët e priftërinjtë bëjnë çdo lloj poshtërsie, por nuk besoja. I akuzojnë me të padrejtë, thosha. Por ja që e provova në kurrizin tim. Po të mos kisha lirën, s'do të kisha nusen. Maskarai! Hajde besojtu pastaj. Puthu dorën që mban kaq fëlliqësi, puthu rason që i mbulon gjithë këto ndyrësira. Ç'budallenj jemi, vërtet. Na gënjejnë, na rrjepin dhe ne u bëjmë temena.

Ishte e para herë që plaku fliste aq ashpër. Por, qysh atëhere, kur bëhej fjalë për fenë ai shtrembëronte buzët me neveri...

Xha Leoja qeshi dhe tundi kokën.

— Kështu, pra, jam martuar unë. E more vesh, xha Niko?

Psalltit i geci fjala në gjuhë e nuk tha asgjë.

KONIZMAT, DHEU I SHENJTË, KAU DHE PESËLIRËSHJA

Feja ka qenë gjithmonë tokë pjellore, ku rritej për mrekulli mashtrimi, ashtu siç rriten hithrat anës llagëmeve. Vetëm se ishte vështirë ta dalloje se strukej pas kryqëve që bënëin mashtruesit, pas lutjeve që murmurisnin, pas përuljeve të thella, deri në dhe, përpara ikonave . . .

Njoha dikur një mashtrues të tillë. Po ta shikonit do ta merrnit për shenjtor. Ç't'ju them! Shtrembëronte kokën mënjanë më tepër se Shën Maria. I pari hynte festave në kishë e i fundit dilte. Dëgjonte ceremonitë dhe ndiqte priftërinjtë e psalltët, duke murmuritur troparët me zë të mbytur. Dora e tij ngrihej e ulej për të bërë kryqin aq lehtë sikur të ishte një sustë. Herë-herë i njomeshin sytë nga emocioni që gjoja e pushtonte. Të dyshonte ndokush për singëritetin e tij, kjo do të quhej, të paktën. blasfemi.

Ushtronte zanatin e tregëtarit ambulant. Kalonte fshat më fshat me dy valixhe të vogla, dhe shiste gjëra të shenjta: ikona, kryqe, pjesë nga kryqi i Krishtit, baltë nga varri i tij.

Thoshte se çdo gjë e bënte për të shpëtuar shpir-

tin. Fitim s'kishte: «Dhe si t'i shiste shtrenjtë ikonat, kryqet?» — thoshte. Merrte çdo gjë, sidomos çaprazet e vjetra nga paja e nuseve; ndonjë zinxhir, ndonjë monedhë antike, që për zotëritë e tyre mund të ishin krejt pa vlerë, kurse ai diçka mund t'i bënte meqë i vinte doresh për kësi punësh të holla e të sigurronte kështu me djersë bukën e vet...

Vishej pothuaj varfërisht dhe familja e tij s'para jetonte mirë. Dukej që ishte ngushtë. Ishte, pra, e natyrshme që të gjithë të besonin se ajo tregëti ambulante nuk i siguronte edhe shumë të ardhura. Kjo ide u lëkund disi vetëm kur vendosi të merrte ndihmës.

— Kur ai s'ngopet vetë, ç'do teprojë për djalin?
— pyetën njëri-tjetrin disa.

Përgjigjen e dha vetë me atë buzëqeshjen e tij të krishterë:

— Do të ndaj kafshatën time për të ushqyer një djalë të varfër.

Djali i varfër isha unë.

— Dua të më ndihmosh pak, Vangjel, — më tha. Dhe çfarë do të fitojmë, të jenë të miat e të tuat. Vetëm një gjë të kërkoj: të jesh i ndershëm. Mos harro se ne, me punën tonë, i shërbejmë krishtit vetë; s'është e paktë të mbash të gjallë besimin e të krishterëve.

Bëmë rrugën e parë, të dytë. Ai shiste ikona e baltë nga varri i shenjtë. Ikonat, ç'është e vërteta, nuk më bënin dhe aq përshtypje, po baltën ku e gjente? E pyeta një herë. Më vështroi me një shikim qortues plot keqardhje. «Domethënë dyshon. Nga varri i shenjtë e sjell, nga ku gjetkë? Nuk e shikon që kam marrëdhënje me kaq tregëtarë?».

Shikoja që kishte marrëdhënje, por s'e kuptoja

se çfarë marrëdhënesh kishte. Prandaj, i shtyrë nga kureshtja djaloshare, vendosa të mësoja sekretin. Ai shpesh largohej nga unë, sidomos kur kalonim mes pyjesh, për t'u falur, si Krishti nën ullinjtë. Rrinte një çopë herë e kthehej me një fytyrë të zbutur nga komunikimi me perëndinë. Unë ndjeja frikë, por edhe respekt për këtë nieri që mund të fliste e ta dëgjonte zoti. Por, siç thashë, një ditë më shtyu «sheitani» që të shikoja nga afër se si bëhej ky komunikim i fshehtë. Kur ai u largua për t'u falur, duke marrë me vete edhe një nga valixhet, atë më të voglën ku mbante dheun e shenjtë, unë pa u kuptuar u fsheha në disa shkure. Që andej kisha mundësi t'i shikoja e t'i dëgjoja të gjitha. Por s'dëgjova gjë. Vetëm pashë. Pashë ustanë tim që zbërtheu jelekun, nxori nga gjoksi një kuletë dhe filloi të numëronte disa monedha që verdhënin. Sa ishin nuk i pashë. Pastaj futi përsëri kuletën në mish, hapi valixhen, nxori disa copa letra të ndritshme, që mbanin erë temjan dhe u përkul në rrënjët e një lisi të kalbur. Hapa sytë që të mos më shpëtonte asnjë lëvizje, asnjë hollësi. E ç'të shihja! Mirrte pak dhé të shkrifët, të hollë si miell, nën rrënjët e lisit, e hidhte në letër, e mbështillte mirë e mirë, ashtu si mbështjellin farmacistët ilaçet dhe e vendoste në valixhe me kujdes. Kur po mbaronte, unë rrëshqita prapë pa zhurmë dhe u ktheva në vendin ku më kishte lënë ustai. E pashë që vinte buzëqeshur.

— Të falurit të lehtëson, biri im, — më tha. — Zoti është at i dashur për gjithë të drejtët. Dhe ti duhet të falesh.

Nuk fola. Vendosa të bëja sikur s'dija gjë, për të zbuluar më mirë se ç'fshihej në zemrën e ustait tim.

Dhe e njoha shpejt. Në rrugën e tretë kaluam nga një fshat. Ustai trokiste portat një e nga një.

— Merrni ikona të shenjta dhe zoti qoftë me ju, — thoshte. — Merrni baltë nga varri i shpëtimtarit tonë! (Sikur të ishte e mundur të grumbullohej tërë dheu i shitur do të ngriheshin jo një, por shumë varre).

Doli një grua e varfër, të cilën e ndiqte nga pas një vajzë e vogël, e zbetë, e tretur.

— Kam vajzën të sëmurë, — tha gruaja. — Më jep një ikonë.

— Besimi yt do të të shpëtojë, — tha ustai im. — Merre këtë ikonë dhe vërja vajzës nën jastëk. Eshtë Shën Maria, nëna e të gjithë fëmijëve...

Gruaja bëri kryqin.

— Shën Mari, bëje çudinë tënde!

Pastaj pyeti se sa vlente ikona. Ustai im buzëqeshi.

— Po çfarë të marr prej teje? Vetëm pesë lekë.

Fytyra e gruas u pre.

— Ah, korba unë, — tha. — S'kam aq, vetëm dy lekë më gjenden; i kisha për të blerë ndonjë ushqim për vajzën....

Ustai tundi kokën si me keqardhje. Dhe tha:

— Ne nuk duam të fitojmë, grua e mirë, por edhe ti s'do që ne të humbasim.

Papritur fytyra e gruas sikur u kthjellua. Diçka ju kujtua.

— Kam një stoli, — tha. — E ruajmë prej vitesh. Merre atë në se të hyn në punë.

— Ta shikojmë, — tha ustai.

Ajo e solli me vrap. Ja dha ustait tim dhe e vështroi në sy, duke pritur përgjigjen. Ai shtrembëroi pak buzët,

— Nuk është dhe ndonjë gjë kushedi, — tha duke mbajtur në dorë monedhën e praruar. — Vlen nja pesë a gjashtë lekë. Merre ikonën, na dhe një kryq dhe zoti qoftë me ju.

Gruaja puthi ikonën, puthi dhe kryqin — një copë pafille me ca zbukurime prej qelqi, që dukeshin si diamante — dhe ja kaloi vajzës në qafë, që ngjante si qafë harabeli.

Kur u larguam, pyeta ustanë për stolinë.

— Gjëra të kota, — tha. — Është një metal i larë me ar, nga ato që vënë nuset. Por ç'të bësh? Mundet që Shën Maria mëshirëplotë ta ndihmojë vashëzën e shkretë...

Unë vazhdoja të lozja rolin e naivit.

Në darkë arritëm në një fshat tjetër. Dhe, sikur ta kishte rregulluar shejtani vetë, dera e parë ku trokitëm ishte e një familjeje që në ato çaste dukej sikur kishte patur vdekje në shtëpi. E vetmja pasuri e saj, një ka, përpëlitej në katoq. Të gjithë ishin mbledhur rreth tij, si rreth një njeriu të dashur që jepte shpirt. Kur mësuan se cilët ishim ne dhe ç'lloj gjëra shisnim, një shpresë ngrohu zemrën e tyre të helmuar.

— Mundet që ndonjë nga këto sende të shenjta që mbani me vete të ndihmojë për shpëtimin e kaut tonë, — i tha ustait tim i zoti i shtëpisë me sy të përbotur. — Ai na ushqen.

— Zoti është i madh, — ju përgjegj ustai ngadalë. — Po të besosh tek ai s'ke për të humbur...

— Amin! — tha i zoti i shtëpisë, duke bërë kryqin.

— Ndiz një qiri mbi këtë valixhe me ikonat, — tha ustai. — Merr pak dhe nga kjo baltë e shenjtë

dhe jepja ta gëlltiti kau. Është nga varri i Krishtit.

Shpalosi një letër, nga ato që kishte mbështjellë tek rrënjët e lisit, shkundi pak pluhur në dorën plot kallo të ishatarit dhe përsëriti:

— Zoti është i madh!

I zoti i shtëpisë nguli këmbë që të na mbante për darkë. Unë që e dija se ç'ishte ajo baltë e shenjtë, ndjeva frikë dhe i thashë ustait të iknim se, kushedi, mund të ngordhte kau dhe të kishim avaze. Si dukej, nga kjo e keqe trembej edhe ustai se i pashë fytyrën të ndryshuar. Por, megjithatë, vendosi të rrinim. «Ku të shkojmë në këtë orë? — më tha. — Ndoshta nuk ngordh dhe atëhere s'do të kalojmë keq».

Ndenjëm.

Ustai hyri në katoq dhe murmuriti një uratë mbi kaun, që, herë shtrejtoj dhe herë mblidhej, duke patur gjithmonë sytë të njomur, sikur kërkonte ndihmë. Qirinjtë shkriheshin ngadalë njëri pas tjetrit mbi valixhen me ikonat. Njerezit e shtëpisë u bënë copë, të shkretët, që të na kënaqnin, sa therën edhe një gjel për darkë. Doni ju që, nga mëngjezi kau filloi disi të qetësohej dhe të pushonte përpëlitjen? Filloi të lëvizte nofullat e ngrira, duke u përpjekur të bluante pak ushqim. Në shtëpi u bë festë. Njerezit u derdhën që të na përqafonin.

— Më shpëtove, — i tha i zoti i shtëpisë.

— Të shpëtovi perëndia! — ju përgjegj me modestiti ustai.

— Më thuaj sa bën e mira që më fale?

— E, ç'e zë në gojë, — tha prapë ustai me një ton plot mëshirë. — I varfër je edhe ti, të varfër jemi edhe ne. Na jep vetëm një dollar.

Unë e vështrova i habitur. Dhe kur mbetëm ne të dy, s'u përmbajta më.

— Shumë i more, usta, — i thashë.

— Shumë?

— Po një dollar do dhjetë ditë që ta nxjerrë.

— Po sikur t'i ngordhte kau? Të paktë e quan t'i shpëtosh një ka? Mos i kemi edhe ne pa para ikonat dhe baltën e shenjtë që i dhashë? Ta dish ti se që nga vinë...

— E di, — ju përgjegja duke u përpjekur të fshihja ironinë.

— E, kur e di, pusho!

Pushova. Por nuk ishte thënë që gëzimi i tij të zgjaste shumë. E nesërmja na gjeti në një fshat të afërt. Atje ku ustai përpiquej t'u mbushte mendjen fshatarëve për fuqinë e zotit, u afrua një i panjohur që më kot përpiquej të tregohej i qetë. Sytë e tij të egërsuar, dhëmbët e shtrënguar tregonin zemërimin e tij të mbytur.

— Ti shet ikona dhe kryqe? — Pyeti ustanë. (Mua, siç dukej, as që më kishte fare në hesap). Ustai për një çast e humbi toruan.

— Unë! — u përgjegj me zë të dridhur.

— Dje kalove nga fshati im e i shite një gruaje një ikonë të Shën Marisë dhe një kryq.

Ustai bëri sikur ndjeu habi.

— Nuk më kujtohet, — tha. — Mundet.

— Ja tek janë, — e ndërpreu i panjohuri, duke u bërë më i egër nga çasti në çast. — Ishte një grua me një vajzë të sëmurë.

— A, a, — belbëzoi ustai, — tani më kujtohet. E shkreta vajzë! Më erdhi keq. I dhashë ikonën e Shën Marisë t'a ndihmonte...

— E di, — tha i panjohuri përmes dhëmbëve të shtrënguar. — Dhe ç'more nga gruaja?

Ustai im u përpoq të buzëqeshte.

— Ç'mora? E ç'do t'i mirrja asaj? Kishte diçka si stoli, s'vlente gjë. Ja, këtë.

Nxori nga xhepi i jelekut një stoli. Fytyra e të panjohurit u vrenjt në mënyrë kërcënuese.

— Gënjeshtar!

Ustai im filloi të dridhej i tëri.

— Gënjeshtar! — përsëriti i panjohuri. — Maskara!

S'kishte asnjë dyshim se do të shpërthente furtuna. Rreth nesh u grumbulluan fshatarë.

— Na, i poshtër! — ulëriti i panjohuri dhe pëllëmba e tij e trashë ra mbi faqen e ustait. Ky u rrëzua. I panjohuri u qetësua pak.

— Mund të kem bërë gabim, mund të kem bërë gabim, — murmuriste ustai. — Të shoh...

Kërkoi në xhepin e brendshëm të jelekut dhe nxori një monedhë.

— Kjo do të jetë, kjo, — i tha të panjohurit. — E ngatërrova, të betohem. Por edhe kjo s'është gjë.

— Gënjeshtar, — shpërtheu përsëri i panjohuri. — Kur s'vlen gjë përse e varrose në xhepin e brendshëm. Nuk e di që është pesëlirëshe? I poshtër! Me këtë mburrej im at, me këtë mburrem edhe unë. E ruajmë për ndonjë nevojë të madhe. Dhe erdhe ti të na e marrësh me një palo letër dhe me një teneqe, duke gënjyer një grua. Dhe bën sikur s'kupton asgjë. Ti do që të të kalb në dru, por hiqmu nga sytë. Nuk dua të fëlliq duart me ty. Na edhe këto ndyrësitë.

Hodhi ikonën dhe kryqin, duke pështyrë me ne-

veri. Kë pështyu? Ustanë tim? Shën Marinë? Ndosh-ta që të dy ...

Si iku ustai, e kam vështirë t'ua përshekruaj. Të thuash «si pulë e lagur» është pak, s'është asgjë.

Unë qeshja fshehtazi. Kisha filluar ta urreja.

— Shpëtove mirë, — i thashë kur ndejtëm diku për të marrë veten.

— As që e njoha fare, bre Vangjel, se ishte monedhë pesëlirëshe — m'u justifikua. — Sikur më qorroi shejtani. Por edhe ai jeziti si guxoi të përplaste ikonën e Shën Marisë dhe kryqin? Nuk ka frikë se mos i hedhin vetëtima e ta shkrumbojnë? Në fund të fundit, ore, le të mos m'i paguante fare. Le t'i mban-te, të ndihmonin që të shërohej vajza e shkretë, ashtu siç ndihmuajnë ikonat dhe dheu i shenjtë për shërimin e kaut të atij të varfëri.

— Shpëtoi, thua? — e pyeta unë.

— Patjetër shpëtoi.

M'u kujtua ajo fytyrë e mallëngjyer e të zotit të shtëpisë kur na përqafoi dhe falënderoi perëndinë.

Atë çast, tutje te kthesa e rrugës, dolën dy fshatarë. Eënin me nxitim. Bisedonin dhe lëviznin duart. Dukeshin të zemëruar.

— Usta, — i thashë unë, — njëri më ngjan si i zoti i kaut.

Ustai zgurdulloi sytë.

— Thua? E ku shkojnë?

— Ku ta dish? Mos ka ngordhur kau e na ndjekin? Të gjitha bëhen. Për të mirë e për të keq, le të fshihemi.

Rrëshqitëm nën disa kaçube dhe u mblodhëm sa një grusht. Të panjohurit afroheshin. Zërat e tyre dë-

gjoheshin më qartë. Në një çast dëgjuam këto fjalë, që e bënë ustanë tim të zverdhej.

— Eh, sikur të më bjerë në dorë i fëlliquri, — tha njëri nga ata, — do ta bëj që të mos ngrihet nga vendi. Të na marrë një dollar për atë baltë, të na hajë gjelin dhe të ngordhë kau...

S'kishte asnjë dyshim. Flisnin për ne.

— Iku dhe kau, usta, — i thashë kur të dy burrat kaluan dhe ne i shpëtua^m rrezikut.

— Ashtu duket, — murmuriti ai me zë të mekur.

— Sikur t'u binim në dorë...

Përpiqej të dukej gjakftohtë.

— Njerëz të çuditshëm... Mos na pandehin për perëndi? Pastaj, ku ta dish, ndoshta dhe perëndia i mundon që t'i provojë. Ikonat gjithmonë mund të bëjnë çudira, por zoti i provon njerëzit.

Nuk u përmbajta më.

— S'është mirë të gënjesh kështu, usta, — i thashë.

Më vështroi egër:

— Gënjej?

— Po!

— Unë të gënjej? Unë?

— Ti, — ju përgjegja me vendosmëri. — Nuk gënjen kur shet baltën e zakonshme si baltë të shenjtë? Ngriu në vend, por e mblodhi veten shpejt.

— Kështu, pra... — tha me një ton të dhimbshëm. — Më akuzon edhe ti, që të mora të hash nga buka ime. Sa keq! Por mos vallë jam i pari që e pësoj? Krishti ynë ushqe çifutët me menjë, kurse ata e kryqëzuan. S'ka gajle, do të them edhe unë si ai: «Fali o zot, se s'dinë se ç'bëjnë».

Qesha:

— Lëri këto, usta, — i thashë. — I pashë të gjitha. Të kam përgjuar kur mbushje letrat e ngjyrosura me baltë dhe e di se ç'sende të shenjtja po shet...

U habit, por, përsëri, nuk e humbi. Vetëm ktheu pllakën.

— E bre Vangjel, — më tha, — kurrë s'ma mirrte mendja se do të ishe kaq dinak. Vërtet më përgjove, e? Mirë bëre. Edhe sikur të mos përgjoje ti, do të ta thosha një ditë vetë. Unë me shokët flas hapur. Ndoshta s'më ke njohur ende, je edhe i vogël, por do të më njohësh. Vetëm për çdo gjë që pe mos u ndiej...

Pushoi, buzëqeshi përsëri me përzëmërsi të shtjerrë dhe tha:

— E di që janë përralla ato që thonë për perëndinë. Mos jam budalla? Ç'të të them. Bëj vetëm sikur besoj me gjithë zemër se më intereson. Pse të shkelmojmë të mirën tonë? Të tjerët me fenë fitojnë miliona, pse të mos nxjerrim edhe ne ndonjë thërri-me? Si thua? Do të vish prapë me mua?

Unë e vështrova ftohtë:

— Jo, — i thashë, — nuk do të vij!

— Do të humbasësh, — m'u përgjegj. — Mendo-hu mirë!

Unë nuk i fola. Mora frymë thellë dhe pështyva përdhe me neveri.

Të nesërmen ishte e kremte. Dhe i pari që vajti në kishë qe ustai im ...

DËRRASA TË PIKTURUARA

Akoma — në se rron ai matrapazi i ikonave, i dheut të shenjtë, i kryqeve — do t'i djegë faqja nga shuplaka e rëndë e fshatarit të revoltuar. Dhe ata fshatarë — tani mund të jenë kooperativistë të dalluar — që therën dhe gjelin për ta kënaqur, me shpresë se mund t'i ndihmonin ato sende të ... shenjta, që mbante në të dyja valixhet e vogla, do të kujtojnë kaun e ngordhur, do të mbledhin buzët, do të tundin kokën dhe do të thonë:

— Eh, ku kemi qenë... Ç'besonim. . .

Sigurisht, tani këto shprehje të duken të thjeshta, të zakonshme, i dëgjon nga kushdo, nga pleq e plaka, por lindja e tyre — në se mund të shprehem kështu — u bë me vështirësi, me dhimbje, me sakrificë. Ka qenë një kohë, kur ato sende — kryqet, dheu i shenjtë, ajazma, kolivet, dafina dhe sidomos ikonat, përbënin një hallkë — mbase nga më të akulltat — në zinxhirin e rëndë, të padukshëm, të paragjykimeve dhe riteve fetare, që i mbante të lidhura fort mendjet dhe zemrat e njerëzve të thjeshtë, të mashtruar, shekuj me radhë, një jetë të tërë. Dhe, siç u brente ikona-ve drurin krimbi, pa u trembur aspak nga ndonjë ze-

mëratë hyjnore, nga ndonjë fuqi e mbinatyrshme, ato, ikonat, brenin në një mënyrë misterioze, ngadalë, pamëshirë, adhuresit e tyre të trembur.

— Të ndihmojnë, biri im, — thoshte një e afërmja ime. — Konizmat të ndihmojnë, dëgjoi këto që të them.

— Dhe ja se «c'ndihmë» i dhanë asaj konizmat: Burri ju varros për së gjalli në një minierë, atje larg në mërgim, ku e kishte degdisur varfëria. I biri, punëtor fabrike, mbeti sakat nga një aksident derisa, më në fund, vdiq e u varros në dhera të huaja, me mushkëri të bëra copë nga tuberkulozi. E bija, këtu në fshat, vdiq edhe ajo gjatë lindjes, kur do të sillte në botë një krijesë të re, sepse doktori kundërshtoi t'i shkonte në ndihmë, për shkak se nuk i kishin shlyer disa vizita të mëparshme. Dhe nëna mbeti kërcu, bashkë me ata kërcunjtë e tjerë, me ikonat, që e vështrojnë nga ikonostasi. Ju lëkund pak besimi për to, por, përsëri, nuk donte ta tregonte, sikur i mbetej fjala në fyt, sikur e digjte. Edhe kur shtëpia ju bë shkumb e hi nga zjarri që lëshuan në fshat pushtuesit, ajo ndjeu një farë dhimbje për ikonat.

— Sikur t'i kisha mënjanuar... — më tha. — Ja, këtu në mullarët e barit t'i kisha futur, do të kishin shpëtuar.

— E pse t'i mënjanoje ti, teze, — i thashë, — dhe të mos e mënjanonin ato zjarrin nga shtëpia ose, të paktën, nga vetja e tyre, të mbeteshin të padjegura në mes të zjarrit dhe të tregonin kështu fuqinë e tyre çudibërëse?

Më vështroi me sy të zgurdulluar. Pastaj tundi kokën mendueshëm. Vonë i shpërtheu përbrenda moshesimi që rritej.

— Vërtet, e ç'të mira pamë nga ato, biri im, — më tha. — Ma shkretuan shtëpinë vdekja dhe skamja. Dhe unë hiqja nga vetja një pikë vaj dhe ndizja kandilet që të shikoja pak dritë. Dritë zeza!

Dritën, një dritë të pashuar, e afërmja ime e pa vetëm pas clirimit, kur populli, pasi theu prangat, u dha fund edhe përëndive, edhe shenjtorëve, edhe ikonave. Megjithatë, ka rrallë, edhe ndonjë mendie e ndonjë zemër që nuk është cliruar — ose nuk është cliruar plotësisht — nga ata zinxhirë të padukshëm të gënieshtrave fetare, pra edhe nga hallka e akullt e ikonave. Ka ndonjë givshe që mban Shën Marinë në sënduk, fshehtazi madje edhe nga fëmijët, sepse edhe tek fëmijët këto veprime vetëm një buzëqeshje ironike mund të shkaktojnë. Në Poličan më tregonin para ca kohe një ngjarje të tillë:

Rastësisht një nxënës, i klasës së katërt të ciklit të ulët të tetëvjeçares, pa në sënduk një ikonë.

— Ç'e do këtë, gjyshe? e pyeti djali.

— Ç'humbasim? — i tha. — Derisa e gjetëm nga të vjetrit...

Djali-shpuzë e ndërpreu:

— Mësuesi, gjyshe, na tha se të vjetrit na kanë lënë shumë gjëra të mira, por na kanë lënë edhe gjëra të këqia. Të mirat, na tha, t'i mbajmë. Të këqiat t'i flakim tutje, janë të padobishme, na dëmtojnë.

Gjyshja e ndjeu veten ngushtë dhe tha:

— Eh, plaka ne, mos na e vë re...

Djali vazhdoi:

— Të dua, gjyshe, — i tha, — ti e di se sa të dua!

Por, për këtë mos të të vijë keq, do të të ngjit një fletërrufe.

...Ndërsa, më vonë, kur isha duke i dhënë dorën e fundit pamfletave dhe përshkrimeve që kini në dorë, u bëra vetë objekt i një «kritike» të tillë, nga një mysafiri im i vogël, nxënës i klasës së tretë të shkollës «Alqi Kondi» të Tiranës. Emil e quajné.

Kur pa një ditë mbi tavolinën ku punoja «Librin e shërbesave të shenjta», u vrenjt në fytyrë dhe më tha:

— Ç'është kjo, xhaxhi?

— Një libër, — ju përgjegja, duke buzëqeshur.

— Po ky është libër reaksionar!

— Pse? — e pyeta.

— Si pse? Është libër fetar. Ja ku e ka kryqin dhe këta palaçot. (E kishte fjalën për ca figura «shenjtorësh»). Dhe feja është reaksionare, — vazhdoi ai me besim. — Ajo nuk e do popullin.

— Ashtu është, — pohova unë.

— Atëhere pse e mban?

— Ja, shkruaj diçka kundër fesë dhe më duhet. — U përpoqa t'i mbushja mendjen.

— Aaa. — ja bëri ai dhe sikur u çel në fytyrë. —

Mos shkruan ndonjë gjë si ai, libri «Ujqërit me raso»?

— Po, — i thashë.

— Mirë atëhere, por kur të mbarosh...

— Do ta hedh poshtë, — e ndërpreva unë.

— Jo! — më foli preraz. — Të mos e hedhësh poshtë!

— Pse? — u habita unë.

— Se po ta hedhësh poshtë, do ta gjejë ndokush, do ta marrë dhe do ta lexojë. Ç'i duhet?

— Si të bëj? — e pyeta përsëri.

— Ta djegësh, — më këshilloi me vendosmëri.
— Të zhduket fare.

Unë qesha dhe bëra atë që do të bënte kushdo në vendin tim: e përqafova me dashuri.

Komentet, pra, siç thonë, janë të tepërta.

Por, megjithatë, ka, siç thamë, ndonjë gjyshe, mbase edhe ndonjë më të re a ndonjë më të ri, sadoqë këta janë më të rrallë, që u trubullon ende mendjen hija e ndonjë ikone, që beson në fuqinë e saj çudibërëse. Nuk duam të ketë të tillë, dhe në radhë të parë, nuk duam për të mirën e tyre. Ndaj në vendin tonë zhvillohet një punë e dendur propagandistike, sqaruese.

Ç'janë, pra, ikonat?

Të shenjta, të respektueshme, hyjnore, i quajnë ato teologët, priftërinjtë, klerikalët. Por pse atëhere të mos jenë njësoj «të shenjta, të respektueshme, hyjnore» edhe portretet e vjetra egjiptiane, që, siç detyrohen ta pohojnë teologët, janë stërgjyshët e konizimave të sotme? «Nga portretet e Fajumit, — shkruan njëri nga ata, — rrjedhin padyshim ikonat e vjetra bizantine». «Në përgjithësi, — vazhdon ai, — ky art kristian nuk është veçse një vazhdim i thjeshtë i artit helenistik, i cili u jep figurave të vjetra kuptim të ri».

Dhe, siç duket «kujtimi i ri» ishte se qengji u bë Krisht — «qengj që ngrë mëkatën e botës», — koka e qenit u bë... Shën Kristofor, demi — ungjillor Luka, shqiponja u transformua në... Joan.

Vetëm pas nja pesëqind-gjashtëqind vjetësh u ra ndër mend etërve të shenjtë t'u japin «fytyrë të vërtetë ungjillore», siç thotë edhe teologu. Ku kulloste kaq shekuj mendja e urtë e atyre burrave të men-

çur? Si nuk i ndriçoi perëndia e tyre «e madhe dhe e lartë» që t'i gatuanin këto të paktën më me ustallëk, pa një kundërmim të tillë të rëndë, të padurueshëm? Dhe si i imagjinuan ikonografët këto fytyra pas kaq shekujsh, pa patur asnjë të dhënë mbi karakteristikat e tyre? Mos, vallë, me ndihmën e «shpirtit të shenjtë» që, edhe atë, e paraqitën si pëllumb, duke huajtur simbolin nga fetë e vjetra të mallëkuara, «të pafë»? Për më tepër, si e imagjinuan perëndinë-plakë që e pikturuan si pasha në kubetë e kishave, «duke mbajtur në dorë çdo gjë dhe duke bërë token të dridhet», përdërisa atë nuk e ka parë kurrë askush?

Gjërat janë të shkoqitura.

Edhe këtu ndodh-dhe do të ishte vështirë të ndodhte ndryshe — ajo që ndodh me shenjtorët. Ata zëvendësuan-natyrisht me ca ndryshime-perënditë e perëndeshat e vjetra. Konizmat zëvendësuan portretet e lashta pagane. Dhe të krishterët vazhdonin të ishin idhujtarë sado që teologët, priftërinjtë dhe klerikalët e çdo lloji ngjireshin së bërtituri që të na mbushnin mendjen se «besojnë» perëndinë «e vetme të vërtetë». Të tilla metamorfoza, siç thamë edhe herë të tjera, janë nga fenomenet më të shpeshta për krishtërimin. «Shenjtorët» dhe konizmat ndërrohen afërsisht aq sa ndërrohen në ditët tona esesët e vjetër dhe pasuesit e tyre më të rinj, duke mbuluar emrin e partive të tyre të vjetra pas ndonjë emri të ri, më të lustruar.

Të vjetrit u besonin «idhujve, drurëve të shenjtë». Të krishterët adhurojnë konizmat e drunjta, pa harruar edhe «drutë e shenjtë», të vakëfëve, që do të ishte, gjoja, mëkatë e pafalshme, po t'i priste ndokush. Ende edhe ndonjë shenjt mund t'i fanitej në

gjumë e t'i mbante dorën. Madje, thoshin, se disa herë druvarët kanë gjetur edhe konizmën e Shën Marisë që tundej mbi degët. (Gjë e rëndësishme, përderisa edhe vetë «mbretëresha e qiejve» merrej me të).

Nga idolatria të krishterët kopjuan shumë cilësi që ua atribuan konizmave të tyre.

Të vjetrit besonin se brenda idhujve qëndronte i padukshëm «shpirti» i perëndive, se me hirin e tij ata, idhujt, mund të lëviznin, të notonin, të fluturonin, të shikonin, të dëgjonin, të shpërblenin besimtarët ose të dënonin të pafetë dhe përralla të tjera të tilla, ndaj i zbukuronin, u ngrinin tempuj, u binin në gjunjë, dridheshin se mos u prishnin qejfin, i shëtisnin me salltanete madhështore, siç bëhet në Indi. Ç'bëjnë më pak ose ç'kanë «origjinale» të krishterët me konizmat e tyre? Edhe ato, si stërgjyshët e tyre, mund të dëgjojnë, të shikojnë, të gëzohen, të hidhërohen, të lotojnë, të qeshin, të flasin, të shpërblejnë, të dënojnë, të notojnë, të shërojnë... Prandaj dhe ikonolatrët, si idolatrët, ndërtojnë për to kisha madhështore, — madje thonë se atë shpesh kërkojnë vetë konizmat, herë më hapur dhe më pacipë, herë në mënyrë më të rafinuar, në gjumë, në ëndërr, — në një kohë kur me miliona skllever vdesin ngadalë, pa strehë, të uritur, në zhegun e vapës, mbi çarçafin e borës, që u bëhet qefin; i stolisin me ar dhe argjend, që e nxjerrin nga gjaku i piksur i të varfërve dhe të shfrytëzuarve; harxhojnë për to lumenj vaji, në një kohë kur me miliona njerëz treten nga skorbuti; ngrejnë ikonostase, i bien rrotull të shoqëruar nga një suitë madhështore episkopësh dhe priftërinjsh, siç bëhet me lipsanët e Shën Spiridonit!

Pikërisht në këtë afërsi të padiskutueshme të

idhujve me ikonat ka rrënjët e veta edhe zënja e madhe, tronditëse, që shpërtheu dikur midis ikonoklastëve dhe ikonolatrëve. Të parët i rrëzonin ikonat dhe i thyenin; të dytët i mëkëmbnin, i restauronin. Nuk po zgjatemi me shkaqet dhe procesin e grindjes. (Janë aq shumë grindjet dhe kafshimet e klerikëve gjatë shekujve, saqë do të nevojitej një industri e tërë letrë për sigurimin e letrës që do të duhej për përshkrimin e gjithë atyre!). Vetëm do të themi nja dy fjalë për ata që i mëkëmbën ikonat, sepse, na duket, se e zbulojnë më mirë gënjeshtërinë, e bëjnë më lakurige. Kryesorja, midis këtyre «mëkëmbësve» të ikonave, na paska qenë një perandorëshë. Irini e thoshin. «Një nga gratë më të shquara të Bizantit», e quajtën shërbëtorët e saj. Dhe kjo grua e «shquar», me qëllim që t'i siguronte fronin djalit të vet, detyroi Leondin, burrin e saj, të urdhërojë «qethjen» e të katër vëllezërve të tij — shenjë kjo se heqin kryesisht dorë nga pushteti laik dhe i dedikoheshin manastirëve, — derisa edhe atij, bashkëshortit, ju rënd më në fund dhe e hoqi qafe, duke ndihmuar «për vdekjen e saj të parakohshme dhe misterioze». Për interesat e saj, ajo, gruaja e «shquar» e Bizantit, detyroi të birin të martohej «me Marinë e padëshirueshme» derisa, më në fund, po për ato interesa, urdhëroi ta qorrnin në të njëjtën dhomë ku para 25 vjetëve kishte parë për të parën herë dritën. Mbyste në gjak çdo revoltë dhe grumbullonte «thesare të panumërta».

Përfytyrojeni për një çast: Nuk ju duket si kuçedër e një përralle të moçme? Nuk shikoni të pikojë nga duart e saj të buta, të përkëdhelura, gjaku i viktimave? Nuk shikoni në po ato duar, si dy thëngjij të

zinj, sytë e shuar të të birit, ndërsa ajo i vështron e qetë, me mendjen te pushteti, te froni, te thesarët?

E tillë ka qenë gruaja e «shquar» që mëkëmbi konizmat. Por të gjitha këto s'kanë asnjë rëndësi për priftërinjtë. Ata i dhanë një vend të nderuar në kishë. Mjaftonte «mëkëmbja» e konizmave që t'i laheshin të gjitha mëkatet. Dhe ikonat ndihmonin tregëtarët e tyre, priftërinjtë e klerikalët, për të cilët ishin bërë nga burimet më të pasura të të ardhurave. Legjenda të panumërta ishin thurrur rreth tyre, ca të trasha dhe ca më të rafinuara, sipas trashësisë a mprehtësisë së përrallaxhinjve... Në garë me kallogjerët, priftëria trillonte mrekuilli të tilla: në atë kohë të grindjes së madhe, ca ikona, për të shpëtuar hapën velat dhe lundronin vetë në det; të tjera, shpëtuan nga flakët dhe mbetën të nxira nga djegia; ca qanin, ca venin e nguleshin diku të palëvizura që t'i gjenin atje dhe t'u ndërtonin tempuj. (Ç'zgjuarësi!!!) Në filan kishë-thoshin disa të tjerë - «flasin konizmat e nga gëzimi lëvizin thëngjijtë në temjanicë». «Ikona e Shën Marisë që gjendet në këtë kishë ka fuqi çudibërëse më të madhe se ikona e Shën Marisë që gjendet në ç'farëdo kishë tjetër...» (sepse ekzistonin shumë lloj Shën Mari, Shën Mari ngushëlluesja, Shën Mari ndër-tuesja, Shën Mari kandilenaftja, e deri tek Shën Mari...ëmbëlputhësja...)

Vraponi, pra, naivë, në kishat e «shenjta» dhe tek shërbëtorët e tyre të «shenjtë», t'ju shpëtojnë me forcën e tyre çudibërëse. Dhe, në të njëjtën kohë, dridhuni. Po thatë një fjalë, ikonat e «shenjta» dhe etërit e «shenjtë» mund t'ju hedhin në zjarr e t'ju përvëlojnë.

Dhe naivët vraponin përsëri, jepnin ç'kishin e s'kishin që të shpëtonin. . .

Dhe, për çudi, shpreshherë disa ikona të tilla i gjenin jo njerëzit, por... kafshët. Në Sopik, fjala vjen, thoshin se fshati u ndërtua në sajë të një mëzi dhe të një ikone. Disa çobenj, këtu e qindra vjet më parë, kur vendi ku u ngrit fshati qe pyll pothuajse i virgjër, duke zbritur nga fundi i vjeshtës për në kullotat dimërore, harruan atje një mëz. Do ngordhë, thanë, gjatë dimrit. Por u gënjyen. Mëzi rrojti pranë një... konizme. Atje e gjetën çobenjtë kur u kthyen beharin tjetër. Ndërsa ndërtuesit e një manastiri thoshin se ikonën e gjeti një cjan. U fut thellë në pyll dhe kur u kthye, kishte mjekrën të njomë. Vrapuan barinj të gjenin burimin që s'e dinin dhe që e ëndërronin aq shumë dhe gjetën... ikonën. Atje ngritën, thonë, edhe manastirin.

Miq të flaktë të kafshëve duhej të kishin qenë, pra, perënditë dhe shenjtorët; (Mos vallë, kanë atje lart në qiell dhe ndonjë shoqëri të miqve të kafshëve? Mos vallë, derisa urrenin njerëzit dhe i vrisnin dalëngadalë, hodhën gjithë dashurinë e tyre te kafshët? Mos vallë, edhe të gjitha marrëzirat e zotërinjve të sotëm e kanë burimin e tyre te frymëzime të tilla hyjnore, dhe prandaj ndërtojnë spitale luksoze për qentë dhe për macet, në një kohë kur me miliona njerëz vdesin pa mjekë e pa ilaçe? Ka shumë të ngjarë. Se, ndryshe, si mund të quheshin këta miq fanatikë të kafshëve, edhe të krishterë fanatikë?)

Kështu vrisnin ikonat mendjet dhe zemrat e njerëzve. Dhe apostujt, siç e thotë me një sarkazëm the rrëse dikush, «me mrekullitë e ikonave dhe me marifetet e tjera fetare, u bënë më rrugaçë se ëndërrshpjeguesit». Sa për fuqinë çudibërëse të tyre e të merhumëve shenjtorë, e thamë. Përse ato konizma të së

afërmes sime, që i adhuronte dhe i kanaqepste e mjera, nuk shpëtuan të paktën nga zjarri që i gëlltiti, siç u bë, sipas përrallave të murgjeve, në kohën e zënjes së madhe?

Edhe një ngjarje tjetër, më e freskët, e viteve të fundit, nga një fshat i Dropullit. Një ish-priftëreshë nuk u mjaftua me mbajtjen e ikonës së Shën Marisë në sënduk. E nxori, e vuri pranë jastëkut, i ndezi dhe një qiri, që ajo t'i vinte më mirë në... ndihmë. Dhe dërrasa e pikturuar — ikona e vdekur — nuk vonoi ta... «ndihmojë». Fryu një erë, flaka e qiririt lëpiu drurin e krimbur, ai u ndez dhe ja transmetoi flakën shtëpisë, e cila, sa të mbyllësh e të hapësh sytë, u kthye në një furrë. Me sa duket, burri i Shën Marisë, perëndia, që megjithëse i matufjepsur, zgjodhi për grua çifuten bukuroshe, se shkonte pas fjalës «maçoku plak do minj të njomë», nuk mundi të përsëriste tek shtëpia e priftit «mrekullinë», e vjetër biblike të ferrës që, ndonëse e rrethuar nga flakët, nuk digjej!!!

E tillë është historia e ikonave. Druve u besonin njerëzit, — ca druve të bojatisur. Ca fytyrave idiote. I ndihmoi partia që të shikonin lakuriq gjithë mashtrimin fetar dhe ta luftojnë, që të marrin frymë. Hordhën edhe konizmat në zjarr — përveç atyre që duhen për muzeumet dhe, siç thamë, ishte hera e parë dhe e fundit që ndritën pak. Këtë ndriçim, të vetmin ndriçim nga ikonat, do ta shohin edhe ato të pakta gjyshe ose ndonjë më e re a më i ri, që ende s'kanë mundur të çlirohen nga ai besim i kotë për ikonat, kur do të binden plotësisht, — dhe nuk është e mundur të mos binden — e do t'i hedhin në zjarr...

BISEDË RRETH AMVONËS

Xha Kosta nuk mund të duronte më. E kishte plasur ai Papa Jani (famullitar në një fshat të Dropullit) me maninë e tij për t'u shpjeguar çdo të diel bashkëfshatarëve ungjillin.

— Shikoje maskaranë, — i thoshte mengadalë ndonjë mikut të tij, — të kapardiset apo s'të kapardiset nga amvona... E të flet për ndershmëri, për dashuri. Kush pa? I pandershmi, ai që s'u flet me gojë as motrave, se u zu në ndarjen e atyre verdhushkave që u kishte lënë babai. Ai që ende i vazhdon marrëdhënjet që pati që në rini me gruan e tregëtarit.

U mat nja dy herë që t'i thyente turinjtë, ta bënte leckë mu në mes të fshatit, para fshatarëve, por u mbajt. «Do të gjej belanë, — mendoj. — Ai i ka krahët të ngrohta... Apo s'e ndihmon ai gomar tregëtari...»

Një të diel ja hapi shtegun vetë Papa Jani. Kishte hipur në amvonë të shpjegonte mrekullinë e Krishtit, i cili, gjoja, me pesë bukë dhe dy peshq ushqeunja pesëmijë burra, veç grave e çunave. Por prifti, nga vrulli që kishte marrë, përveç të tjerave hiqej dhe si orator, mirëpo u ngatërrua dhe në vend që të

thoshte se Krishti me pesë bukë ushqe u pesëmijë njerëz, tha se me pesëmijë bukë ushqe u pesë njerëz.

Xha Kosta që poshtë amvonës nuk u përmbajt:

— E punë e madhe, uratë, — i tha me qesëndi, — edhe unë e bëja!

Prifti e dëgjoi, por bëri veshin shurdh, për të shmangur ndonjë skandal, se e pa që njerëzit filluan të qeshnin mbyturazi, veçse atë romuz e mbajti si vath në vesh.

Vitin tjetër Papa Jani hipi përsëri në amvonë të shpjegonte po atë pjesë të ungjillit. Dhe, kur erdhi tek bukët, e tha saktë. «Krishti, me pesë bukë dhe dy peshq, ushqe u nja pesëmijë burra veç grave dhe çunave». Atëhere u përkul pak përpara, në drejtim të xha Kostës, dhe i tha, edhe ai me qesëndi:

— E more Kostë, e bëje edhe ti këtë?

Xha Kosta ngriti sytë dhe buzëqeshi:

— E bëja që ç'ke me të, uratë, — i tha aty për aty. — Me ato bukë që do të më tepëronin vjet, nga të pesëmijët, do të ushqeja sivjet pesëmijë njerëzit. Mos pandeh ti se të pesë njerëzit e vitit të kaluar do të ishin priftërinj të pangopur, që të mos më linin asnjë bukë?

Se ç'u bë pastaj, e merrni me mend. Shërbesa u kthye në komedi.

HISTORIA E «SYRIT TË KEQ»

Dikur, bestytnitë dhe paragjykimet, midis tyre dhe syri i keq, i ngjanin kuskutës, e cila shtrihet dhe mbështjell bimët sa u merr frymën dhe i than, sepse u thith tërë lëngun e jetës. Me ca qime thithëse të padukshme dhe të panumërta, thithnin edhe ato, bestytnitë dhe paragjykimet, besimin, optimizmin e jetës. Natyrisht, me punën e thellë ideologjike që ka bërë dhe po bën partia në mendjen dhe në zemrat e njerëzve, kuskuta e bestytnive u shrrënjose pothuajse krejtësisht. Njerëzit panë dhe u bindën për kotësinë e tyre, për dëmin që sillnin.

Megjithatë ndodhen skuta të errëta dhe të fshehta, ku mund të gjejnë terren të zhvillohen dhe të shfaqen herë pas here. Ndodh që të shikosh ndonjë gjyshe të fshehtë nën fustanin e saj nipin apo mbesën, t'u varë ndonjë hajmalë në qafë, t'u pikturojë në dorë ose në gjoksin e njomë ndonjë kryq, t'i mbështjellë me ndonjë shami të palarë, që u mbulon gati tërë fytyrën, t'u lërë thonjtë të paprerë, për «të mos humbur fatin», t'i pështyjë që «të mos i hanë me sy».

Kurrë nuk do të harroj tronditjen e një shoqeje të njohur, tek më tregonte një ndodhi me një plakë të

tillë, të helmuar nga bestytnitë dhe paragjykimet, e cila e paskish vizituar para ca kohe.

— Në çastin që ajo hyri në dhomë, — më tha, — u zgjua dhe Elvira ime e vogël, e cila filloi të lëvizte doçkat e saj. Plaka ju drejtua krevatit, e vëshiroi një copë herë vajzën dhe pastaj u kthye nga unë.

— Mu si kukull është, — më tha. — Mos e paftë syri i keq.

Unë buzëqesha...

— Mos u beso këtyre, teto, — thashë.

— E ke gabim. Ta besosh që ç'ke me të. Syri i keq edhe gurin e bën copë, prandaj ruaje vajzën!

Plaka u kthye sërish dhe u përkul mbi krevatin e fëmijës. Me gishtin tregues të dorës së djathtë mori pështymë nga maja e gjuhës së saj dhe u bë gati ta vinte në gojën e vajzës. M'u rrëqeth trupi dhe, pa e kuptuar, ja shtyva dorën prapa. Ajo hapi sytë e çuditur.

— Ç'kërkon të bësh? — e pyeta e revoltuar.

— T'i vë pak pështymë, është ilaçi më i mirë kundër syrit të keq, — më shpjegoi.

— Nuk më duhet ky ilaçi yt — e ndërpreva.

Ajo iku me vetulla të ngrysur, e fyer, kurse mua, edhe tani që e kujtoj këtë ndodhi, më ngrihen nervat. Besimin tek syri i keq, më tregonte një e njohura ime, dikur kjo e ka paguar me mjaft dhimbje dhe lot.

— Si të ndodhi? — e pyeta.

— Isha e vogël, ka shumë vjet. Tek tëharnim të lashtat, një fije bari më vajti në sy. M'u skuq dhe më digjte. Ndjeja kënaqësi kur vija mbi të gjëra të ftohta ose kur e laja me ujë të ftohtë. Pas disa ditësh të enjturit dhe të skuqurit m'u larguan, por syri vazh-

donte të më lotonte dhe të më dhimhte. Të afërmit arritën në konkluzionin se kjo ndodhi për shkak të syrit të keq.

— Je e shëndoshë e të morën sysh, — më thanë.

— Mos është nga ai bari? — pyeta unë me dyshim.

— Nuk mund të jetë ashtu, — më siguruan ata sikur të qenë kompetentë. — Goditja nga bari shkoi, kurse tani duket sheshit se është nga syri i keq.

Më çuan tek një plak yshtës. Ai ishte i një mendimi me prindët e mi.

— Syri i keq, — tha. — Por do ta shërojmë.

Kërkoj ta paguanin qysh më parë, sepse kështu mund të kishin sukses të yshturat. Dhe, me qëllim që kjo të arrihet më shpejt, — tha plaku, — është mirë që paratë të jenë metalike.

Pastaj më tha të hap syrin, më bëri një kryq në ballë dhe filloi të pëshpëriste diçka nëpër dhëmbë. Seç thoshte, vështirë ta merrje vesh. Munda të kap vetëm pak fjalë, të cilat edhe atëhere m'u dukën budallallëqe dhe qesha kur i dëgjova: «Le ta marrë lumi, ta çojë në ujërat e tij, aty ku nuk këndon kokoshi, aty ku fëmijës nuk i bëjnë kulaç...» Ç'kuptim dhe, për më tepër, çfarë force shëruese mund të kishin këto fjalë? Këtë ma tregoi syri im, i cili vazhdonte të lotonte, të më dhimhte dhe të mos i rezistonte dritës. Dhe kushedi sa do të vazhdonte kjo torturë në rast se nuk do të më shpinin, më në fund, te mjeku, i cili më shpëtoi me pikat e një ilaçi që më hodhi.

E njohura ime përfundoi:

— Si të mos revoltosh, të mos tronditesh e të mos ndjesh neveri ndaj këtyre bestytive?

Afërsisht kështu e pësoi edhe një vajzë, në një

fshat të vogël të Vurgut. E gjeta në oborrin e shkollës. Ishte me flokë të lëshuar, ngjyrë ari, me sy të dliirë, të pastër, e gatshme t'i përgjigjej çdo pyetjeje. Vetëm një pyetjeje e pati të vështirë t'i përgjigjej.

— Ç'e ke këtë shenjë në dorë? — e pyeta.

U skuq lehtë dhe uli kokën. Qerpikët lëvizën nga hutimi dhe dorën e fshehu më thellë në gji. Më në fund, duke parë këmbënguljen time, tha me zë të ulët:

— Eshtë kryq!

— Kryq?

— Po.

— Dhe si e pikturove?

— Me qymyr.

— Me qymyr?

— Po. Ma bëri teto Vashua. Kam qenë fare e vogël atëhere, s'kisha ardhur ende në shkollë.

— Dhe nuk u shua qymyri kaq vjet?

— Jo.

— Po si?

— Pandehni se qymyri është mbi lëkurë?

— Po ku?

— Jo. Eshtë nën lëkurë... O, të dinit ju se ç'bën teto Vashua. . .

— Çfarë?

— U, ajo thotë se mund të prishë magjitë, se mund t'u sjellë qumësht nënave, që kanë fëmijë në gji, me ca gurë që i quan gurë qumështi, të yshtë syrin e keq.

— Dhe si ta bëri ty kryqin?

— Hm... Ja, me njëren dorë shtrëngoi fort dorën time, mori me tjetrën një gjilpërë dhe filloi të më shpojë lëkurën. Nga vrimat dilnin pika të vogla gja-

ku... Unë qaja se më dhimbte, kurse nëna më bërtiste: «Pusho. Edhe pak dhe do të kalojë, kaq qe. Teto Vashua do të të shërojë».

— Ke qenë e sëmurë që do të të shëronte?

— Jo, por kështu i ishte tiposur gjyshes. Dhe ajo, jep e merr, i mbushi edhe nënës mendjen. Thirën në shtëpi teto Vashon. «E kanë ngrënë mësysh vajzën, të mallëkuarit», tha. Nëna u tremb. «Mos më pësojë gjë, teto Vasho, bëj ç'di dhe do të ta shpërblej». «Mos u tremb», tha teto Vashua. «Do ta ysht unë që jo syri i keq që s'do ta zërë, por asnjë e ligë, më dëgjon?» Pastaj më shpoi dorën, thërmoi qymyrin, pluhuri u fut në vrimëthat, e mbuloi lëkura dhe mbeti kryqi.

Qeshëm.

— Dhe u bëre mirë?

Tundi kokën.

— Oh, ta dinit se ç'hoqa!.. Si iku teto Vashua — nëna e shpërbleu mirë për mundimin — tha se u bëra mirë. Por mua dora më dhimbte përherë e më shumë. Natën u enjt, u bë naaa kaq. Nëna u tremb dhe më shpuri te mjeku. Ai u nevrikos shumë.

— Edhe ti, — i tha, — beson të tilla sharlatane, të tilla gënjeshtare? Turp! Për pak do të humbisje vajzën.

— U gënjeva, — i tha nëna. Kaq mendje pata...
U gënjeva.

Dhe, gjatë gjithë kohës, nuk i ngriti sytë të vështronte mjekun. Ai më bëri një gjilpërë, më dha dhe një melhem.

— Por teto Vashua të tha se s'do të gjente asnjë e ligë...

— Kështu tha në fillim. Por kur m'u enjt dora,

i tha nënës. «Ç'të të bëj, moj e shkretë?. Nuk ka mish të mirë. Ç'faj kam edhe unë?» Atëhere, fjalë pas fjalë, u zu me nënën dhe nuk na shkel më në derë.

Vajza pushoi pak, buzëqeshi dhe tha:

— E ç'e duam që të na vijë me gënjeshtat e saj? Mos pandehni se di gjë? Vetëm që të zhvat ndonjë gjë di, asgjë tjetër. Kështu thonë tani edhe nëna edhe gjyshja...

* * *

Po ku ndodhen rrënjët e bestytisë mbi syrin e keq? Këto i gjejmë në kohërat më të lashta. Në epoka historike të largëta. Në popujt primitivë. Shumë dijetarë të lashtë bëjnë fjalë për syrin e keq. Romakët kishin dhe perëndi kundër të marrurit sysh që e quanin Vaskan. Një shembull karakteristik, bindës, në lidhje me këtë përmend shoku Enver. «Kur isha kalama në Gjirokastër,— thotë,— në lagjen time rronte një plakë që quhej teto Merzo. Ajo vente derë më derë, duke mbajtur në xhepin e çitjaneve një kafe qeni që ish bërë si fildish nga përdorimi dhe me të «shëronte» njerëzit nga çdo sëmundje, të cilat ajo i përmblihte në një sëmundje të vetme «ka marrë sysh». Kokën e qenit ajo ja shkonte të sëmurit në fytyrë, gogësinte tërë kohën dhe pas çdo gogësime pëshytynte lehtë «pf,pf». Përse jua them këtë rit magjistartar ordiner? Jua them vetëm për të treguar që ky rit origjinën e vet e ka të paktën gjashtëmijëvjeçare. Në një libër që lexoja kohët e fundit mbi «Shkencën dhe magjinë», bëhet fjalë për të njëjtin rit me kokë qeni ose me kokë çakalli që përdorej në kohën e faraonëve dhe para faraonëve aleksandrinë. Edhe fallxhinjtë

ose magjistarët egjiptianë bënëin të njëjtat të pështyra «pf, pf» si të teto Merzos».

Njerëzit e vjetër besonin se shumë kafshë si ujk, luani, derri i egër, gjarpëri, demi, gomari, kau, qeni, miu, hiena, cfurku, korbi, etj, dhe, sidomos, ca pjesë të disa kafshëve, si kafkat e qenit dhe të gomarit, tëmthi i qenit të zi, disa koska të dredhit, veshët e miut, brirët e kaut, koka e gjarpërit, kishin fuqi magjike të të «shpëtonin» nga syri i keq. Që në ato kohëra erdhi ky besim deri në ditët tona, bashkë me hajmalitë, pavarësisht nga ndryshimet e «pasurimin» që pësuan ato, gjatë shekujve, me sende të reja, sipas fantazisë të sharlatanëve të ndryshëm. Që atëhere i varnin ato në qafën e fëmijëve, sepse besonin se «syri i keq» dëmtonte më tepër fëmijët.

Se ç'ishin ato hajmali, le të lëmë një plak të respektuar, të na tregojë një rast:

— Isha i vogël, — më thoshte një ditë, — nja shtatë-tetë vjeç, në klasën e dytë të filllores. Isha djalë i vetëm dhe nëna, që të mos më mirrnin sysh, më bëri një gjerdan që, ç'të të them, s'besoj të ketë varur tjetër kush. E ç'nuk kishte: dhëmbë derri, kryqe të bëra me dru çerçemi, sumbulla që varnin gratë një herë e një kohë në gjoks, hudhra, temjan, qymyr, fije fshese dhe një kokë. . . gjarpëri. Dhe nëna duhet të kishte respekt të veçantë tek ajo kokë se e kishte futur në një qese prej meshini, të qepur bukur e me kujdes. Vërtet kokën e kishte kripur, por, si duket, kripa nuk e kishte zënë mirë dhe ajo kishte filluar të qelbej. Mësuesi thoshte në klasë se binte erë, por nuk e kuptonte se nga vinte. Unë që e dija, ulja kokën dhe më dridhej zemra se mos zbulohej sekreti. Ndonjëherë edhe e kam lëpirë atë qese prej meshini, se ishte e kripur, por, shyqyr, nuk pësova gjë.

Plaku qeshi dhe vazhdoi:

—Harrova të them se në gjerdan nëna më kish-te qepur edhe nja dy zilka të vogla, të rrumbullakta. Dikur mendoja se zilkat m'i kishte varur që, po të humbisja ndonjëherë si i vogël që isha, të më gjente me anë të tringëllimës së tyre, siç gjejnë kecërit dhe qengjat. Por kohët e fundit kam lexuar një libër se zilkat mund të të mbronin nga syri i keq; se me tingujt e tyre zbonin, gjoja, të ligat.

Po «syri i keq» nuk «dëmtonte» vetëm fëmijët. Godiste edhe kafshët, edhe kopshtet, edhe ndërtesat — çdo gjë. Prandaj nëpër kopshte vendosnin, që në lashtësi, gogolë dhe shenja të tjera satirike. Disa herë përdornin edhe simbolin e karkalecit. Disa thoshin se, që të mos sëmuren apo të mos ngordhin mushkat për shkak të «syrit të keq», duhet të mbajnë në ballë një copë lëkurë derri dhe koskë ujku. Në qafë u varnin hajmali, në të cilën futnin brenda: hurdhër temjan, barut, tri qiqra dhe pak kripë. Shtëpitë e porsandërtuara nuk «dëmtohen» nga syri i keq në rast se var mbi derë një varg me hudhra etj., etj.

Dhe «syri i keq», që u bë tmerr për njerëzit naivë, në të njëjtën kohë u bë burim të ardhurash për mashtruesit, pa përjashtuar këtu as «shërbëtorët e perëndisë», sepse feja e pranoi syrin e keq, madje hartoi dhe lutje për shpëtimin prej tij. Priftërinjtë këndonin lutjet e «Shën-Vasilit» ose të Gojartit dhe kryqëzonin me «thikën e shenjë» çdo sëmundje, duke shënuar inicialet e Jezu Krishtit (s'dihet se nga cila gjendje civile e kanë marrë këtë emër) dhe belëzonin si ai plaku yshtës: «Jezu Krishti fiton dhe të ligat zbon» (kurse të këqiat sa vinin shtoheshin).

Hoxhallarët «këshillonin» që fëmija të mbahej e palarë, sepse, në rast se lahet mirë merret mësysh ose meqenëse sëmundjet vijnë nga perëndia, vetëm ajo mund t'i shërojë me lutje e me nuska. Disa, madje, shpikën dhe «receta» kundër syrit të keq. Njëra prej tyre ishte: Të marrësh pështymë nga sykeqi (madje cakton dhe sasinë e pështymës), barut, hudhra të shtypura, ujë, (pasi më parë të kesh shuar në të thëngjij) t'i përziësh të gjitha këto dhe t'ja japësh të sëmurit për t'i pirë.

Dhe vraponin njerëzit nëpër kishat dhe xhamitë. Priftërinjtë këndonin lutjet kundër «syrit të keq» dhe merrnin para. Hoxhallarët përgatitnin hajmalitë dhe merrnin para. Gratë e paditura ua linin thonjtë fëmijëve si shata, me të cilat çirrnin faqet e tyre. I nxirrnin nëpër rrugë tërë njolla boje apo qymyri. U jipnin çdo lloj ilaçi që tregëtonin rrugaçët. Por sëmundjet bënin kërkinë. Vdekja kornte fëmijët me radhë.

Pse vallë tani nuk pësojnë gjë nga «syri i keq» mijëra fëmijë që lodrojnë e gëzojnë me faqet kuq si molla e të pastërt në kopshtet dhe çerdhet, apo në oborret e gjera të shkollave? Atyre s'u thotë njeri «larg syrit të keq» dhe as u var nëna në qafë hajmali me hudhra për të larguar syrin e keq siç porositnin «specialistët» për këto lloje bestytnish. Dhe, megjithatë, fëmijët tanë rriten të lumtur. Ç'mund të thotë për këtë ndonjë «teoricien» apo «teoricjene» e syrit të keq?

FATI I FALLXHESHËS

Ngjarja që do t'ju tregoj është e vjetër; ka ndodhur vite më parë në fshatin tim.

Asokohe në fshatin rrëzë Nemërçkës vinin shpesh fallxhesha për të gënjyer, pothuaj se aq shpesh sa edhe xhandarët e tagrambledhësit, që vinin për të rrjepur fshatarët ose të arrestonin ndonjërin që nuk ishte në rregull me qeverinë. Këta ishin nga «vizitorët» më të zakonshëm. Po si fallxhesha e tregimit tim s'kishte parë fshati. Një grua e gjatë, ezmere, sikur ta kishte djegur dielli në plazh, me sy të mëdhenj si bajame, plot zjarr e dinakëri, e veshur me çitjane palë-palë, me një jelek të qëndisur me gjymish, me vathë të mëdhenj, të varur në fund të veshëve. Por ajo që u bëri më tepër përshtypje grave në fillim, ishte mënyra e të folurit të saj. Fliste ngadalë, me zë të qetë, të vështronte në sy, herë buzëqeshte, herë mvrehej, herë vinte pëllëmbën e dorës në supin e gruas që kishte karshi, me një dashamirësi dhe dhemshuri që të bënte për vete.

— Kjo, po, — tundnin kokën gratë.

— Moj, thonë se ka ardhur andej nga Anadulli,

— Duket kjo...

Dhe gratë — kryesisht nga ato që i trette brennga e burrave të mërguar dhe kërkonin të shkretat ngushëllim, — me futat mbushur me dhurata dhe me lekët — çmimin e fatit — të futura thellë në brezat e leshta, niseshin për te çadra e bardhë që kishte ngritur burri i fallxheshës nën hijen e një arre, pranë një burimi të kristaltë. Disa e ftonin edhe në shtëpi.

Sigurisht kishte në fshat edhe njerëz që nuk u besonin këtyre përrallave. Ndonjëri edhe u ka folur grave. Po pse, bindeshin ato? Kështu që fallxheshës «pazari i vajti mbarë». Hante e pinte në prak të çadrës së bardhë, nën hijen e arrës, pranë burimit të ftohtë, numëronte lekët dhe... fërkonte duart. Por aty nga dita e pestë fallxhesha u bë jo vetëm të mos shkelte më në fshat, por edhe kur ta kujtonte ta zinin ethet. Ja si ndodhi:

Një grua e kishte thirur në shtëpi. Dukej që qe shumë e hidhëruar, gati sa s'qante.

— Aman, — i tha, — ndihmomë!

— Ç'ke, moj motër? — e pyeti fallxhesha.

Gruaja psherëtiu:

— Ah!

— Pusho moj, — i tha fallxhesha, — mbase të ndihmoj edhe unë. Ç'ke?

— Ç'kam unë as armiku mos e pastë, — tha gruaja dhe gjoksin ja çau një tjetër psherëtimë.

Fallxhesha e mori me mend se diçka e madhe e mundonte këtë grua dhe përbrenda ndjeu një ndjenjë gëzimi. Ç'e mundonte vallë? Këtë duhej ta zbulonte me marifet. Por nuk u mundua. Gruaja rastisi ca gojëlëshuar dhe i zbrazi të gjitha.

— Burri, — i tha — burri më tretet në shtrat

SHKURORËZIMI I ... VEJUSHES

Ç'është e vërteta, teto Maries, — një plakë që tërë jetën e ka kaluar duke «profetizuar» fatin e të tjerëve pa ditur vetë fatin e saj, ashtu siç nuk e di asnjë magjistare, — këto vitet e fundit i humbi vlera. Madje edhe grave më naive, atyre që dikur përbënin klientelën e saj më besnike, tani u vjen turp kur mendojnë që u kanë besuar aftësive të saj të paqena profetizuese dhe pritnin nga ajo që t'u lexonte fatin në llumin e kafesë, në fund të filxhanit, në vijat e pëllëmbës së dorës — kryesisht të së djathtës — në shpatullën e qengjit apo në pendët e zeza të ndonjë pule.

Vetëm teto Stamatua i mbeti besnike deri vonë. Mbesa e Stamatatos, Efterpi, u përpoq shumë që t'ja çlironte mendjen e zemrën nga kthetrat e këtij besimi naiv, por ajo s'donte t'ja dinte.

— E mirë, mirë, — thoshte e mërzhitur. — Ti i di të gjitha, ne çdo gjë e kemi keq. Po e mëson zogu pulën.

Me ngulm i mbronte mendimet e saj teto Stamatua edhe atë ditë që mbesa e saj i tregoi se në mbledhjen e organizatës së rinisë u tha që ka tek-tuk ndonjë që hiqet si fallxheshë dhe ndo-

një tjetër që i beson. Nuk u përmendën emra, i tha ajo, por ndonjë ditë mund të dëgjosh edhe emrin tënd.

Plaka shtrembëroi fytyrën me qesëndi.

— Kë dëgjon ti, moj, kalamajtë! Dëgjo, moj, s'ma ndërron dot njeri mendjen mua! Ç'më ka thënë një për një më kanë dalë.

Efterpi vuri buzën në gaz.

— Vetëm fjalë di ajo, moj teze, — i tha, — gënjeshtra. Gjen ndonjë si ti dhe e fryn e bën kacak. Dhe e mjel. «Merre, moj Marie, merre e të më vish përsëri. Dëgjove? Të më vish». E të vjen prapë, të thotë gënjeshtra të tjera e të mjel prapë. Për të gjendet gjithmonë diçka. Ja, kësaj i thonë të fitosh duke shitur gjepura.

Plaka dëgjoi sa dëgjoi e, më së fundi, i tha:

— E ke parë ndonjëherë filxhanin tënd?

— Jo.

— Ç'na dërdëlis atëhere? Provoje një herë e pastaj të flasim bashkë. Po s'dolën ato që thotë ajo, kokën të më presësh. Asaj nuk i shpëton gjë, sikur i ka të shkruara në pëllëmbë të dorës.

— Ashtu, ë? — tha Efterpi me ironi.

— Po qysh?

— Do ta provoj atëhere edhe unë.

Teto Stamatua hapi sytë.

— Vërtet?

— Po.

— Do të shikosh e do të bindesh.

— Më shumë, ama do të bindesh ti, — tha Efterpi duke buzëqeshur.

Tezja s'pati kohë të mendohej. Atë çast në oborr u dëgjua zëri i përdredhur i fallxheshës. Stamatua u kthye tërë gaz nga e mbesa.

— Sikur ta kishim porositur, — i tha. Pastaj ju drejtua mysafires, që sapo kishte hyrë.

— Hë, moj, ç'na u bëre?

Maria psherëtiu tek u ul.

— Hallet, moj Stamato, hallet s'na lënë të shohim njëri-tjetrin. Pastaj u kthye nga Efterpi: — Po ti si vete? Kam kohë që s'të kam parë. Por ke të drejtë, ashtu si je rënduar...

Stamatua kaq deshi.

— Vërtet u rëndua, — i tha. — Çdo të lindë, vallë, moj Marie?

Maria bëri sikur tregonte habi. Megjithatë nuk u përgjegj, ndoshta për t'i dhënë më tepër rëndësi vetes.

— Ku ta di unë e shkreta, moj Stamato...

— Ti s'e di?! Vetëm në qoftë se nuk do të na tregosh... Pa prit një herë të bëj një kafe. Pastaj e di vetë ti... Për Efterpin de...

Maria tundi kokën me hidhërim.

— Nuk besojnë këto të rejat, moj Stamato. I quajnë përralla këto, fjalë boshe.

Stamatua u ngrit për të bërë kafënë. Ndërkaq, Maria filloi nga mburrjet.

— Shpirt njeriu është, — i tha Efterpit, — por të mirën e gjen e liga. E cfiliti të shkretën vdekja e të shoqit... Po ç'të bëjmë... Ti rrojë djali që i la pa do t'i qeshë edhe asaj buza...

Efterpi s'u përgjegj. Ajo vështronte jashtë nga dritarja dhe qeshte pa zë. Pushoi së foluri edhe Maria. Heshtja u ndërpre kur hyri Stamatua me filxhanet në dorë.

Maria e rrufisi kafënë me terjaqillëk.

— Për merak e ke bërë, moj Stamato, — i tha.

— T'i kthejmë? Si thua? — i tha e zonja e shtëpisë.

Maria bëri sikur s'i jepte rëndësi:

— Si thua ti? — ju drejtua tezja mbesës.

— Kthejini, — tha ajo me indiferentizëm.

I përmbysën filxhanet në një pjatë, të cilën Ef-terpi e kishte tërhequr pranë vetes në cep të tavolinës.

— Që t'i mbushet edhe kësaj, — tha Stamatua duke treguar me një lëvizje të kokës Efterpin.

Maria buzëqeshi.

— Unë s'jam perëndi, moj Stamato, po ç'të të them?.. Gjer tani asnjëherë s'jam gabuar. Kam parë filxhane pa numër, por filxhanin e secilit e dalloj sikur ta vësh edhe midis njëmijëve.

Pas pak i kërkoi Efterpit filxhanin.

Fallxhesha ktheu disa herë filxhanin andej-kë-ndej dhe, më në fund, sikur të kishte zbuluar diçka të çmuar, tha:

— Bëji gati shpërgenjtë, bija ime. Dhe... djalë duket, djalë... Ti më dikë do të takohesh. Me vëllanë apo kushërirën, s'e di. I afërm është...

— Nikua, moj Efterpi, Nikua! — u hodh e tha Stamatua. — A nuk shkruante se do të vijë? He, e sheh? Fallxhesha buzëqeshi.

— Ç'thotë filxhani atë them edhe unë, moj Stamato, — i tha me modesti. — Ja, ja ku takohen, — dhe tregoi dy vija që binin kryq njëra mbi tjetrën. Hodhi përsëri sytë në filxhan, por kësaj radhe bëri sikur i ngeci fjala në grykë. Stamatua e kuptoi dhe e pyeti e shqetësuar.

— Ç'ka, moj Marie?

— Hiç, asgjë. Ja, ka ca armiq... Bubu, gjarpë-rinjl.. S'duan ta shohin mirë megjithëse s'u ka faj... Po i marrin mendjen me llafe burrit tënd, moj bijë... Por ai, ama, burrë tamam është, as ua var fare... Ja,

këto thotë, moj bijë. Më jep tani edhe filxhanin e Stamatos.

E mori edhe atë, e vështroi po me atë vëmendje e tha:

— Të thashë, por ti na e fsheh. Filxhani tregon kurorë. Do të bëhesh vjehrrë, moj Stamato. Së shpejti do të marrësh një letër e do të gëzohesh. U zure me ndonjë, moj? Ca fjalë tregon...

— Me Thodhorën, moj Marie, me atë të mallëkuarën. U bëmë lesh e li.

Stamatua u kthye nga e mbesa dhe e pyeti si triumfatore:

— E sheh? Të kam thënë unë: Të gjitha i gjen ajo, të gjitha!

Efterpi s'u përmbajt më dhe ja dha të qeshurit:

— Teze, bëj gati shpërgenjtë dhe ki mendjen se të ndjerit xha Thomait i vikan rrotull ca që s'ta duan të mirën...

Stamatua zgurdulloi sytë:

— Ç'thua, moj Efterpi?! Përçart po flet?!

— Ç'thua moj bijë? — pyeti edhe fallxhesha.

— Them ato që i the tezes.

— Unë?

— Po.

— I tha për ty, moj shpirt, te filxhani yt, — shpjegoi Stamatua.

— Jo, moj teze, — vazhdoi Efterpi e qetë. — I tha për ty ato fjalë. Ai filxhani që i dhashë s'qe imi, por yti. Prandaj, moj teze, bëj gati djepin dhe ki mendjen mos të ndajë xha Thomai.

Dy plakat vështruan njëra-tjetrën, si të shushatura...

SHEMBJA E MUREVE

1.

Shumë mënxyra i kishin rënë mbi kokë fshatit të vogël gjatë jetës së tij qindravjeçare, por vështirë të ishte tronditur aq sa atë ditë kur u hap lajmi se dhespoti kishte vendosur të shkishëronte një vajzë dhe nënën e saj të varfër. Qante e shkreta nënë, qanin edhe të afërmit e saj. Qanin dhe, herë-herë, tundnin kryet, sikur donin të thoshin: «Po tani çdo të bëhet?» Dhe pritnin të keqen me ankth, i trembe-shin asaj. Më kot u përpoq dikush t'i ngushëllonte: «Mos u hidhëroni, moj, — u tha, — s'është gjë shkishërimi. E kanë shpikur vetëm për të na trembur, ashtu siç kanë shpikur dordolecët që trembin zogjtë. Ç'pandehni ju se është dhespoti, moj? Një maskara është, dëgjomëni mua! Unë kam njohur priftërinj e dhespotë që bënin të nëntëdhjetë e nëntat, që deheshin, që shqyenin rosat, që zhyteshin në çdo poshtërsi si derrat në llum dhe të nesërmen dilnin te dera e bukur si engjëj...»

Sikur i ngushëlloi pak ai zë, por kjo nuk zgjati

shumë, pasi disa zëra të tjerë fanatikësh u ngritën si klithma dhe e mbytën.

— Ai është i pafe. Me atë do të ketë të bëjë xhandarmëria. T'i shporrim nga fshati ato të mallëkuara! T'u heqim dhitë nga bravarja! S'duhet lejuar një turp i tillë!..

Dhe, kisha, që s'e ka për gjë të shpallë shenjtorë vrasës dhe prostituta, kur i intereson asaj, duke u larë atyre çuditërisht vetëm me një fjalë, të gjitha mëkatet (që do mund të ndotnin detet), nuk nguroi të dënojë si mëkatore atë vajzë të dliurë nga ai fshati i vogël, vetëm e vetëm se guxoi të dashurojë atë që i deshi zemra. Pse? Sepse dashurinë e pastër asaj vajze të varfër nga ai fshati i largët, i vogël, ja kish-te mbjellë në zemër njohja me një të ri me tjetër besim fetar, gjë që nuk u pëlqente dhespotëve e priftërinjve. Ata donin t'i mbanin njerëzit të përçarë, sepse në këtë përçarje ata bazonin sundimin e tyre... Veçse asgjë nuk e largoi atë vajzë të varfër e të dliurë nga vendimi që kishte marrë.

— Me Alinë deri në varr, — tha. — Le të ulërijë dhespoti e kushdo që nuk i pëlqen.

2.

Ata ecën një copë kohë të gjatë pa folur, gjithkush i kredhur në mendimet e veta. Ajo vështronte me sy të njomur çdo gjë që i dilte përpara, shtëpitë e trishtuara, malet përreth, lisat, lumin që gjarpëronte midis rrepeve, arat e vogla, kasollet e barinjve, thua se donte t'i fiksonte në kujtesën e saj. Disa herë e ktheu kokën prapa të shikonte fshatin e vogël rrëzë malit dhe atëhere i dridheshin lehtë mollëzat e

faqeve, sytë i njomeshin më shumë, buzët i lëviznin ngadalë sikur fliste me vete, sikur i linte atij fshati të vogël lamtumirën. Dhe kur fshati i vogël u zhduk fare pas kodrave, rrëzë malit, nuk mundi më t'i mbante lotët që i rodhën faqeve. Një psherëtimë e zgjatur, që i çau gjoksin, e shkëputi tjetrin nga mendimi i thellë.

— Mos u pendove? — i tha ai.

Ajo e vështroi në sy dhe u përpoq të buzëqeshte.

— S'do të pendohem kurrë, — u përgjegj. — Por kjo s'do të thotë të mos më dhimbsen fshati dhe fshatarët e mi. Ndarja është gjithmonë e hidhur, por kjo imja është edhe më e hidhur. Ne, Ali, s'bëjmë asgjë të keqe, pse të ikim kështu fshehtazi?

Ai e zuri prej krahu dhe e tërhoqi pas vetes.

— Mos u mërzit, — i tha. — Më ke mua.

— Si thua, Ali, po njerëzit e tu do të më pranojnë?

Ai nguli mendueshëm vështrimin diku larg dhe i tha me zë të ngadalshëm:

— Besoj se po.

Mënyra se si i tha këto, tregonte se as ai vetë nuk e dinte. Madje, kishte shumë kohë që përpiqej më kot të parashikonte të ardhmen. Disa herë i vajti mendja tek një pushkë e gjatë dhe tek frëngjitë e kullës.

— Sidoqoftë, — i tha pas pak, — bashkë do të kapërcejmë çdo të keqe.

Dhe u desh të kapërcenin shumë të këqia.

3.

Kur u larguan nga ai fshat i vogël, rrëzë malit, e ndoqi një zë i çjerrë:

— Mallëkuar qoftë që u martua me një të pafe!

Kur arritën atje, diku larg, në Veri, i pritë një tjetër zë i çjerrë:

— Mallëkuar qoftë që u martua me një kaure!

Fetë viheshin në garë të shfrenuar se cila do t'i trembte më shumë besimtarët e vet, cila do t'i mbante ata më të përlur, sigurisht jo për t'u «shpëtuar shpirtin», po për «t'ua marrë atë».

Kur u nis nga fshati i vogël ajo vajzë e varfër, bashkë me të dashurin e saj, disa fanatikë të krishterë mbyllën me përbuzje dyert e dritaret e shtëpive që të mos i shihnin. Kur arriti atje larg, në Veri, disa fanatikë muslimanë mbyllën përsëri para saj dyert dhe dritaret.

Dhe fetë e klasat sunduese përpiqeshin të ndanin zemrat me mure të padukshme urrejtjeje dhe përbuzjeje, që dropulliti ose pogoniti të qëndronte larg, shumë larg labit, si i huaj. Por armiqtë nuk kanë mundur t'i ndanin njerëzit aq sa do të dëshironin. Në zemrat e pastra të njerëzve të popullit gjenin gjithmonë vend miqësia, dashuria. Disa i pinin nga një pikë gjak njëri-tjetrit dhe bëheshin vëllamë. Shpesh qanin hallet e shumta midis tyre. Shpesh ndanin bashkë edhe ato pak gëzime. «Me fshatarët e Pogonit që festonin, — shkruante një historian këtu e afro një shekull më parë — u bashkuan edhe barinj të labë, që zbritën nga malet përreth dhe festuan bashkë shumë vëllazërisht». Më vonë, ndërmjet gjëmimit të pushkëve të

çetave të lirisë, nga malet shqiptare jehonte edhe zëri i Çerçiz Topullit, që u drejtohej dropullitëve, «vëllezërve me të gjitha të drejtat», dhe dropullitët, siç na thotë Mihal Gramenua, kur çeta u hodh prej Gjirokastrës në Dropull, e pritnin «tekdo me kënaqësi të madhe».

Por, sidoqoftë, mure të padukshme ekzistonin. A nuk ishin një mur i tillë pengesat, vështirësitë, paragjykimet, në lidhje me martesat midis të rinjve e të rejave me besime të ndryshme fetare? Vërtet disa dashuri kanë mundur t'i kapërcenin këto mure e të fluturonin larg të lira, por më të shumtat ranë rrëzë atyre mureve si zogj që i qëllojnë në fluturim.

Që të shembeshin këto mure, duhej që në horizontin shqiptar të ngjitej e të shkëlqente dielli i partisë. Fjala e saj tronditi si tërmet muret. U drodhën këto mure nën opingat e Muzafer Asqeriu kur zbrishte një natë korriku nga Mali i Gjerë për në Dropull, duke menduar se edhe dropullitët «janë vëllezërit tanë. Edhe ata vuajnë nga fashizmi njësoj si ne». U drodhën ato, ashtu siç dridhej robëria e tërë, nën hapat e Mustafa Matohitit kur zbrishte nga malet e Kurveleshit në Vurg, u drodhën nën hapat e Lefter Talos kur ngjitej nga balta e Vurgut në majat e maleve të Kurveleshit. U mbushën malet me partizanë siç mbushen me bar në pranverë. Erdhi liria dhe muret u tronditën më shumë. Shkelën më vonë mbi to vitet e partisë me shkollat, me dritat, me aksionet dhe filluan t'i shembin, t'i shembin përditë, më thellë deri në rrënjë.

4.

Sapo autobuzi mori kthesën për në Dropull, në të dalë të Gjirokastrës, ajo ndjeu zemrën t'i rrahë më me forcë. Gjatë gjithë rrugës e mbante vështrimin tej dritares, thua se trembej mos i shpëtonte gjë pa e parë. Prandaj rrallë shkëmbente ndonjë fjalë me atë djaloshin fytyrërrumbullakët që i rrinte pranë. Edhe ai vështronte ngultas peisazhin e Dropullit.

Më kot përpiquej ajo të krahasonte tablonë e këtyre vendeve, që i delnin përpara, me atë që ruante të pandryshueshme në kujtesën e saj, ashtu siç e kishte fiksuar atëhere kur iku me sy të përlotur. Asgjë s'kishte mbetur nga drizat dhe hendeqet që mbulonin fushën.

Autobuzi rëshqiste në rrugën e gjerë dhe ajo vështronte shtëpitë e reja, fushën e sistemuar, traktorët që buçitnin, kanalet si deje jete, kodra «të mbjella» me shtylla tensioni, «qytetëzën» e Vriserasë ndërtuar aty ku dikur kishte vetëm ndonjë barrakë, rrugën e re përmes pemëve për në Llongo.

— Sa kanë ndryshuar këto vende! — tha befas ajo me zë të mallëngjyer, duke u kthyer nga djaloshi.

Ai i buzëqeshi dhe nuk foli. E kuptonte mallëngjimin e saj.

— E si të duken ty? — shtoi.

— Vende të bukura, — tha djaloshi.

Gruaja hodhi përsëri vështrimin jashtë, mbi degët që lëviznin afër dritares, sikur donin ta përshëndetnin. Kishte dëgjuar për ndryshimet që kishin ndodhur, kishte marrë disa letra nga fshati, kishte

biseduar edhe me ca fshatarë që kishin kryer detyrën ushtarake në Veri. Por tjetër të dëgjosh e tjetër t'i shikosh me sytë e tu. U përpoq të imagjinonte se si do t'i pritnin të afërmit, fshatarët. Si mendonin, vallë, tani të moshuarit për ikjen e saj, për vendimin e dhespotit për ta shkishëruar? Përgjegjen e parë këtyre pyetjeve ua dhanë përqaqimet, puthjet, vështrimet plot dashuri të nja dy fshatarëve që i takuan në Llongo sapo zbritën nga autobuzi. Ndërkaq, në fshat, lajmi mbi ardhjen e tyre kishte arritur dhe kishin filluar përgatitjet.

— Sonte do të vinë tek ne...

— Jo do t'i marrim ne...

Dyert, që tridhjetë e pesë vjet të shkuara u mbyllën me frikë e përbuzje kur ikte ajo, tani hapeshin tej e tej që të hynte si shoqe, si e afërme. (Eh, sa luftë është dashur që të vinte ky ndryshim! Sa plumba u desh të nguleshin në zemrat e armiqve dhe sa blozë na u desh të qërronim nga zemrat dhe mendjet tona!)

Nga të parët rendi t'i uronte asaj mirëseardhjen edhe një plakë që atëhere e luti të mos e bënte atë «mëkatë» dhe, pasi «e bëri», filloi të parashikonte një fund të dhimbshëm.

— Mirë se erdhe, moj, mirë se erdhe! — i tha me ta parë dhe e përqafoi. E përqafoi fort edhe ajo.

— Si dukesh, moj, si kalon? — vazhdoi plaka.

— Si... e «mallëkuar» nga zoti, — i tha ajo duke buzëqeshur, për ta ngacmuar.

— Lëri këto, — i tha plaka. — E pse m'i zë në gojë? Por ç'faj kisha edhe unë e mjera? Mos pandeh se jam ende si më ke lënë? Jo, moj bijë. M'u hapën edhe mua sytë. E pushë se ç'është feja. Njerëzit të

lumtur i bën partia. Kemi nja pesëmbëdhjetë vajza që janë martuar me... muslimanë, de, siç u thoshin, vajza e... (përmendi disa emra prindërish). Të gjitha, siç dëgjoj, janë mirë me shtëpi e me katandi. Po si! Pamë në fshat edhe nuset e para muslimane de, alamet vajza, mos të bukura, mos të mira, mos të mësuara... Do të thuash ti se ende kemi pak nuse të tilla — nja dy a tri. Pak janë, vërtet, po do të shtohen, dëgjomë mua, do të shtohen. Janë si dallëndyshet që vijnë një-dy në fillim dhe pastaj vinë me tufa. Ç'pandeh, se jam plakë dhe nuk marr vesh nga jeta? Jo, moj, jo. Diçka kuptoj edhe unë, po si!

E solli pastaj fjalën tek ai djaloshi fytyrërrumbullakët.

— Ta pashë edhe djalin, — tha. — Goxha djalë! Ç'punë bën?

— Inxhinier, — u përgjegj ajo.

— Sa herë kam pyetur për ju! Më kanë thënë edhe për nënën që e ke si zonjë (e shkreta, rroi të gëzojë një ditë të bardhë), më kanë thënë edhe për burrin që të qëndroi besnik (malësor, mirë thonë), edhe për vajzën e madhe që e ke mësuese, edhe për atë tjetrën, të voglën, që parvjet kishte ardhur, më thanë, në festival dhe dukej si flutur. Ta kisha tani këtu atë dhespot që të shkishëroi e t'i thosha: «Ti, more i mallëkuar, thoshe se s'do të bënin prokopi? Shikoji ç'prokopi bënë, që të plaçin sytë!».

Ajo vështronte me dashamirësi plakën që fliste duke shoqëruar fjalët me lëvizjet e duarve e të kokës.

— Po s'më the, — vazhdoi plaka, — e ke gjë të fejuar djalin?

— Jo, — i tha ajo.

— Hm, — bëri plaka. — Atëhere të marrësh një vajzë nga anët tona.

Ajo buzëqeshi.

— E, moj nënë, — i tha, — tani djem e vajza e gjejnë vetë njëri-tjetrin, në shkollë, në punë, në aksione, pa patur frikë se... — dhe buzëqeshi.

— Mirë thua, — pranoi plaka. — Unë jam ende me të vjetrën, — dhe qeshi me të madhe.

Këto ndodhën dikur në një fshat të vogël të Dropullit, rrëzë malit, në Koshovicë.

PASQYRA E LËNDËS

	Faqe
Klerikë e xhelatë	3
Disa nga ndyrësitë	16
Festa që ndrydhnin zemrat dhe mendjet	23
Përralla e Vangjelizmoit	34
E vërteta për të lidhurat dhe kreshmën	39
Perëndia «shitej» për një kanistër me kolive	44
Xheheneme dhe xhenete	61
Llumi i manastirëve	69
Çifligarja e fshatit tim dhe qehajallarët e saj	80
Martesa e Xha Leos	92
Konizmat, dheu i shenjtë, kau dhe pesëlibërshja	97
Dërrasa të pikturuara	108
Bisedë rreth amvonës	119
Historia e «syrit të keq»	121
Fati i fallxheshës	130
Shkurorëzimi i... vejushës	134
Shembja e mureve	139